

А. ҚАЮМОВ, И. САФАРОВ, М. ТИЛЛАБОЕВА, В. ФЕДОРКО

ГЕОГРАФИЯ

ГЕОГРАФИЯИ
ИҚТИСОДӢ-
ИҼТИМОИИ ҶАҲОН

Вазорати таълими Халқи Республикаи Ўзбекистон
ба сифати китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфҳои
9 – уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ тавсия намурааст

Нашри панҷуми такмилёфтта ва пуррашууда.

ТОШКАНД – «O'ZBEKISTON» – 2019

УЎК 33.91(100) (075)

КБК 65.04я721

Қ 33

Мутарчим – *Каримов Ризомат*

Муқарризон:

П. Фуломов – номзади илмҳои география, дотсент; **Х. Иногомов** – омӯзгори Халқии Ўзбекистон; **Р. Қодиров** – мудири кафедраи географияи Донишгоҳи Давлатии Андиҷон, номзади илмҳои география, дотсент; **С. Бердигева** – омӯзгори мактаби таълими миёнаи умумии рақами 213 – юми ноҳияи Мирободи шаҳри Тошканд; **М. Авезов** – омӯзгори мактаби таълими миёнаи умумии рақами 278 – уми ноҳияи Олмазори шаҳри Тошканд; **Ҷ. Исматов** – омӯзгори фанни географияи ихтисосонидашудаи Вазорати Корҳои Дохилии Республикаи Ўзбекистон, аълоҳии таълими Халқ.

Аломатҳои шартӣ:

– Мағҳум ва истилоҳоти такягоҳӣ

– Савол ва супоришҳо

А. Қаюмов ва дигарон, «Географияи иқтисодӣ-иҷтимоии ҷаҳон» ба сифати китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфҳои 9 – уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ. (А. Қаюмов, И. Сафаров, М. Тиллабоева, В. Федорко) – Т.: «O'ZBEKISTON», соли 2019 – 176 сах.

1,2 Ҳаммуаллиф

ISBN 978-9943-01-583-8

УЎК 33.91(100)(075)

КБК 65.04я 721

Аз хисоби маблағҳои Бунёди мақсадноки китоби республика чоп шудааст.

ISBN 978-9943-01-583-8

© А. Қаюмов ва диг., 2002, 2005, 2010, 2014, 2019.

© ҲЭТН «O'ZBEKISTON», 2002, 2005, 2010, 2014, 2019.

Муқаддима

Шумо дар синфҳои ибтидоӣ бо «Курси ибтидоии географияи табиӣ», «Географияи материқҳо ва уқёнусҳо», «Географияи табиии Осиёи Миёна ва Ўзбекистон» ва «Географияи иқтисодӣ – иҷтимоии Ўзбекистон» оид ба фанни география бо маълумотҳои гуногун шинос шудед. Дар синфи – 9-ум курси «Географияи иқтисодӣ – иҷтимоии ҷаҳон» омӯзонида мешавад, ки он ба иқтисодиёт, сиёsat, экология, маданият, хулоса ба ҳамаи ҷаҳонҳои ҳаёт робита дорад. Аҳамияти фанни мазкур дар он аст, ки ташаккули маданияти географии донишомӯзонро таъмин намуда, ҷозибаи равшану бетакрори географияи ҷаҳон ва қисмҳои ба он хосро нишон дода метавонад, маҳсусан оиди қонуниятҳо ва муҳимтарин ҳусусиятҳои тараққиётӣ иҷтимоӣ – иқтисодӣ маълумотҳои муфассал медиҳад.

Мақсади асосии китоби дарсӣ ба шумоён, донишомӯзони азиз, омӯзонидани дониши амиқ оид ба географияи иқтисодӣ – иҷтимоии мамлакатҳои дунё, ёд додани роҳи мустақилона, омӯхтани дониш ва дар амал татбиқ намудани он аст.

Китоби дарсӣ аз ду қисм «Тавсифи умумии ҷаҳон» ва «Тавсифи минтақавии ҷаҳон» иборат аст. Вазифаҳои асосии қисмҳои умумӣ дар бораи ҳаритаи сиёсӣ, ресурсҳои табиӣ, аҳолӣ ва ҳочагии ҷаҳонӣ, ташаккули тасаввuri умумии илмӣ иборат аст. Қариб аз 2/3 ҳаҷми китоби дарсиро, яъне қисми минтақавии мамлакатҳои бузурги ҷаҳон – ҳаритаи сиёсии Европа, Осиё, Африка, Америка ва Австралия, ресурсҳои табиӣ, аҳолӣ ва ҳусусиятҳои ба ҳуд ҳоси онҳоро дар бар мегирад.

Аз ҷумла, дар ин қисми китоби мазкур мавзӯъҳо оиди тавсифи географии давлатҳои такягоҳии тамоми қитъаҳо, ки аз ҳар як ҷиҳат ба эътибор сазоворанд, ҷой гирифтааст. Эътибори аз ҳама қалон ба мамлакатҳои қитъаи Осиё нигаронида шудааст, ки дар он ҷарспубликаамон ҷойгир шудааст. Тавсифи иқтисодӣ – географии баъзе мамлакатҳо дар фанни мазкур бо усули методологӣ қабул ва санчида шуд.

Дар он мавқеи географӣ, шароити табиӣ, ресурсҳо ва аҳамияти аҳолӣ дар ҳочагӣ аз нуқтаи назарӣ баҳо дода мешавад.

Дар навиштани китоби дарсӣ муаллифон аз маълумотҳои расмии Созмони Милали Муттаҳид, Бонки Ҷаҳонӣ, аз маълумотҳои расмии шӯъбаҳои омор ва Федератсия Россия, ШМА мамлакатҳои Европа ва аз атласҳои географӣ, материалҳои гуногуни илмӣ – услубӣ истифода бурдаанд.

ҚИСМИ – I ТАВСИФИ УМУМИИ ҶАҲОН

БОБИ 1. ХАРИТАИ СИЁСИИ ҶАҲОН

§ 1. Харитаи сиёсии ҷаҳон

Харитаи сиёсӣ, давлат, Созмони Милали Муттаҳид (СММ), давлатҳои аз ҳама бузург ва хурд, давлатҳои ҷазираӣ, давлатҳои континенталии дохилий, давлатҳои мустақил.

Мувофиқи ҳолати соли – 2018 дар харитаи сиёсии ҷаҳон зиёда аз 240 мамлакат мавҷуд буда, аз он ҷумла аз тарафи ҳамчамъияти ҷаҳон расман 194-то ҳамчун давлати мустақил тан гирифта шудаанд мавҷуд аст. 193- тои онҳо аъзои фаъолиятноки СММ буда, 1 – тои он (Ватикан) бошад, ҳамчун давлати мушоҳидакунанда шуда иштирок мекунад.

Давлатҳо аз ҳамдигар бо ҳусусиятҳои гуногуни худ чудо мешаванд. Яке аз ҷиҳатҳои муҳими онҳо бузургии ҳудудашон аст. Дар ҷаҳон ҳудуди 29 – то давлати мустақил бештар аз 1 млн. км^2 буда, аз ҷумла ҳудуди 12 – тои онҳо аз 2 млн км^2 , майдони 6 тояшон аз 5 млн. км^2 бештар аст. Ба гайр аз ин дар байни давлатҳои ҷаҳон як гурӯҳ аз ҷиҳати ҳудудӣ хурд, ё ки «микро» давлатҳо ҳам ба худ эътибори ҷиддӣ медиҳанд. (Ба ҷадвали 1 нигаред). Дар харитаи сиёсии ҷаҳон 24 – то давлати мустақил ҳастанд, ки майдони онҳо камтар аз 1 ҳазор км^2 аст. Ин гуна давлатҳо дар қитъаҳои гуногун, ҳусусан дар Европа (Ватикан, Монако, Сан – Марино, Лихтенштейн ва диг.), дар Осиё (Республикаи Малдив, Сингапур, Бахрайн), дар Америка (Сент – Китс ва Невис, Гренада, Барбадос ва диг.), дар Океания (Науру, Тувалу, Ҷазираҳои Маршалл ва диг.) ҷойгир шудааст.

Давлатҳои аз ҷиҳати мавқеи географӣ, дар навбати аввал роҳи баромади ба баҳр дошта, баъзеи онҳо имконияти баромадан ба баҳр надорад, чудо мешаванд. Дар байни давлатҳое, ки имконияти ба баҳр баромадан доранд, ба давлатҳои ҷазираӣ, нимҷазираӣ ва континенталии наздиҳоилий чудо мешаванд.

Ба қатори давлатҳои ҷазираӣ Индонезия, Филиппин, Япония, Шри – Ланка дар Осиё; Британияи Кабир, Ирландия, Исландия дар Европа; Мадагаскар, Кабо – Верде, Ҷазираҳои Комор дар Африка; Куба, Гаити, Ямайка дар Америка; Папуа – Гвинеяи Нав, Зеландияи Нав ва Фиджи дар Океания дохил мешаванд. Давлатҳои Арабистони Саъудӣ, Испания, Италия, Норвегия, Республикаи Корея ва Ветнамро ба гурӯҳи давлатҳои нимҷазираӣ мисол овардан мумкин.

Давлатҳои назди соҳилии континенталӣ дар қисми асосии материк ҷойгир шуда, онҳо роҳи баромад ба баҳр доранд. Ин гуна давлатҳо дар ҷаҳон бисёранд: Франсия, Германия, Полша, Хитой, Миср, ШМА ва дигарҳо.

Чадвали 1

Даҳто давлатҳои бузург ва даҳто ниҳоят хурди ҷаҳон

№	Давлатҳо	Ҳудудаш ҳазор км ² (млн. км ²)	№	Давлатҳо	Ҳудудаш ҳазор км ² (км ²)
1	Россия	17075	185	Малта	0,32
2	Канада	9976	186	Республикаи Малдив	0,3
3	Хитой	9599	187	Сент – Китс ва Невис	0,26
4	Штатҳои Муттаҳидаи Америка	9519,4	188	Ҷазираҳои Маршал	0,18
5	Бразилия	8515,7	189	Лихтенштейн	0,16
6	Австралия	7692,0	190	Сан – Марино	0,06
7	Ҳиндустон	3287,2	191	Науру	0,02
8	Аргентина	2780,4	192	Тувалу	0,02
9	Қазоқистон	2724,9	193	Монако	0,002
10	Алҷазоир	2381,7	194	Ватикан	0,0004

Давлатҳое, ки бевосита ба уқёнуси ҷаҳонӣ ва баҳрҳои он имконияти баромадан надоранд, гурӯҳи давлатҳои континенталии доҳилиро ташкил медиҳанд. Ин гуна давлатҳо дар ҳаритаи сиёсии ҷаҳон 44 тоанд. Республикаи Ӯзбекистон ҳам давлати континенталии дохилӣ ҳисоб мейбад.

Харитай сиёсии ҳозираи ҷаҳон зери таъсири ҷараёнҳои гуногуни таърихӣ шакл гирифтааст. Дар байни онҳо дар ҷанги Якуми ҷаҳон, ҷанги Дуюми ҷаҳон ва оқибатҳои онҳо ба вучуд омадани давлатҳо, таназзули соҳти мустамликадорӣ, барҳамхӯрии соҳти сотсиалистӣ ва ҷараёнҳои дигар ба эътибори алоҳида логунаиқанд. Дар зери таъсири ин воқеаҳои таърихи дар байни асрҳои XX ва XXI миқдори давлатҳои мустақил дар дунё зиёд шуд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2

Тағйирёбии миқдори давлатҳои мустақили ҷаҳон ва қитъаҳо

Ҳудуд	Миқдори давлатҳои мустақил				
	C. 1900	C. 1945	C. 1990	C. 2000	C. 2018
Европа	24	31	33	43	44
Осиё	9	18	40	47	48
Африка	4	3	52	53	54
Америка	20	22	35	35	35
Австралия ва Океания	0	2	12	13	13
Ҷаҳон	57	76	172	191	194

Дар ташаккулёбии харитай сиёсии ҷаҳон воқеаҳои сиёсии соли 1991 баъди пошхӯрии Собиқ Иттифоқи Советӣ тағйиротҳои хеле қалон ба вучуд омад. Дар натиҷаи он 15 – то давлатҳои мустақил ба вучуд омад: Россия, Украина, Белорус, Молдава, Литва, Латвия, Эстония, Грузия, Арманистон, Озарбайҷон, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркманистон ва Ӯзбекистон.

Солҳои 1991–1992 дар Европа дар натиҷаи пошхӯрии Югославия давлатҳои Словения, Хорватия, Босния ва Герсеговина, Македония (аз соли 2019 Македонияи Шимолӣ) мустақил шуд. Ҳамон вақт дар таркиби Югославия фақат Сербия ва Черногория монд. Соли 2006 ум бошад, Черногория аз Сербия чудо шуда давлати мустақил шуд.

1-уми январи соли 1993 дар ҷойи давлати Чехославакия, республикаҳои мустақили Чехия ва Словакия барпо шуд.

Ин тағйиротҳо дар харитай сиёсии ҷаҳон ба барҳамхӯрии соҳти байналхалқии сотсиалистӣ вобаста буд. Аз он ҷумла дар зери таъсири ин ҷараён соли 1990 дар Европа дар натиҷаи якҷояшавии ду давлати немис (Республикаи Федеративии Германия ва Республикаи Исломӣ)

ликаи Германия) Республикаи Федеративии Германия, дар Осиё бошад, дар натицаи якчояшавии Республикаи Араби Яман ва Республикаи Халқӣ Демократии Яман, ягона Республикаи Яман ташкил шуд.

Дар зери таъсири чараёнҳои сиёсӣ низ дар харитаи сиёсии ҷаҳон пайдо шудани давлатҳои мустақил давом кард. Соли 1993 дар Африка дар натицаи ҷангҳои тӯлонӣ Эритрея аз таркиби Эфиопия баромада, ба мақоми давлати мустақил соҳиб шуд. Соли 1994 дар Океания давлати Палау аз назорати зери ҳудудии ШМА ба давлати мустақил табдил ёфт. Файр аз он 9 – июли соли 2011 дар қитъаи Африка Судани Ҷанубӣ аз таркиби Судан дар натицаи референдум ҷудо шуда баромад.

1. Тагииротхое, ки дар харитаи сиёсии ҷаҳон дар давоми асрҳои XX ва XXI рӯй додаанд, асосан ба چӣ гуна воқеаҳои таъриҳӣ ва ҷараёнҳо вобаста шуда монд?
2. Дар натицаи пошхӯрии Иттилоқи Советӣ қадом давлатҳои мустақил шуданд?
3. Бо ёрии харитаи сиёсии ҷаҳонӣ дар атлас буда, ҷойгиршавии давлатҳои дар як ҷазираи қалон ва ғурӯҳҳои ҷазираҳои қалонро аниқ намоед.

§ 2. Тавсифи ривоҷёбии иҷтимоӣ – иқтисодии мамлакатҳои ҷаҳон

Тараққиётӣ иҷтимоӣ – иқтисодӣ, маҳсулоти умумии дохилӣ (МУД) мамлакатҳои ривоҷёфта, мамлакатҳои ривоҷёфтаистода, ғурӯҳи «Ҳафтгонаи қалон».

Яке аз алломатҳои муҳими мамлакатҳои ҷаҳон – дараҷаи тараққиёти иҷтимоӣ – иқтисодии он аст. Барои баҳо додан, ба тараққиёти иҷтимоӣ – иқтисодии давлатҳо якчанд мезонҳо истифода мешаванд.

Мезонҳои асосӣ инҳоанд:

- Ҳаҷми маҳсулоти умумии дохилӣ (МУД) нисбат ба шумораи аҳолӣ;
- Таркиби соҳавии иқтисодиёти миллӣ;
- Таркиби содироти маҳсулот ва ихтиносонӣ – дар байналхалқии мамлакат;
- Дараҷаи зиндагии аҳолӣ нисбат ба нишондодҳои гуногун.

Аз тарафа СММ дар асоси ҳамин мезонҳо мамлакатҳои ҷаҳонро ба 3 блоки калон ҷудо мекунанд; *ривоҷёфта*, ривоҷёфтаистода ва гузариш *ба иқтисодиёт*.

Одатан ба қатори мамлакатҳои ривоҷёфта якчанд давлатҳои Европа (ба ғайр аз Европаи Шарқӣ), ШМА, Канада, Япония, Австралия, Зеландияи Нав, Истроил ва Республикаи Африкаи Ҷанубӣ дохил мешаванд. Солҳои охир ба қатори мамлакатҳои ривоҷёфта Республикаи Корея ва Сингапурро ҳам дохил мекунанд. Дар мамлакатҳои ривоҷёфта ҳаҷми МУД нисбат ба шумораи аҳолӣ аз 25000 доллари ШМА бештар буда, дар асоси технологияи замонавии асосёфта, саноати азnavкоркард ба дараҷаи баланд ривоҷёфта, дар таркиби содирот асосан бартарии маҳсулоти тайёр, дараҷаи баланди саломатӣ ва маълумотнокии аҳолӣ ҷудо шуда меистад.

Дар байни мамлакатҳои ривоҷёфта аз ҷиҳати салоҳияти иқтисодии бузург ва ҳаҷми коркарди истеҳсолот гурӯҳи «Ҳафтгонаи калон» – ро ташкилкунанда ҷудо шуда меистанд. Ба ин гурӯҳ ШМА, Канада, Япония, Германия, Франсия, Британияи Кабир ва Италия дохил мешавад. Ин мамлакатҳо дар соҳти муносибатҳои иқтисодӣ ва сиёсии байналхалқӣ мавқеи муҳим дорад. Дар Европа Австрия, Белгия, Люксембург, Нидерландия, Норвегия, Швейцария, Финландия, Швецария ва як қатор давлатҳои ба «Ҳафтгонаи калон» мансуб набуда, гурӯҳи *хурди давлатҳои ривоҷёфтаро* ташкил медиҳанд.

Дар байни мамлакатҳои тараққикарда *мамлакатҳои капитализми «кӯҷонидашуда»*, Австралия, Зеландияи Нав, Истроил, РАҶ. ва ғайраро ҷудо кардан мумкин аст.

Аксарияти давлатҳои Осиё, Африка, Америка ва Океания ба блоки мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ дохил мешаванд. Қисми зиёди аҳолии ҷаҳон (мувофиқи маълумоти соли 2018 б 3 млрд одамон), ки дар ин давлатҳо умр ба сар мебаранд, бо дараҷа ва хусусиятҳои ривоҷёбии иҷтимоӣ – иқтисодӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Хусусан Ҳитой, Ҳиндустон, Бразилия ва Мексика, ки ресурсҳои табиии бузург ва салоҳияти демографию иқтисодӣ доранд, гурӯҳи мамлакатҳои *такягоҳии рӯ ба ривоҷёфтаро* ташкил медиҳанд.

Арабистони Саъудӣ, АМА, Қувайт, Баҳрайн, Уммон ва Бруней гурӯҳи *давлатҳои содиркунандаи нефт мебошанд*. Қатар мамлакати истеҳсолкунанда ва экспорткунандаи нефт аст. Дар ин мамлакат

хачми МУД нисбат ба шумораи ахолӣ ниҳоят баланд, аст. (Масалан мувофиқи ҳолати соли 2017, Қатар аз ҷиҳати ин нишондод дар ҷаҳон ҷойи якумро ишғол кардааст – 121740 доллари ШМА). Азбаски иқтисодиёти онҳо ба ресурсҳои ашёи хом асос ёфтааст, ин давлатҳоро ба қатори мамлакатҳои ривоҷёфта доҳил намекунанд.

Туркия, Эрон, Покистон, Индонезия, Аргентина, ки аз ҷиҳати захираҳои калон ва гуногуни ресурсҳои табии, салоҳияти бузурги ресурсҳои меҳнат ва ахолӣ, дар соҳаи саноат ва ҳочагии қишлоқ натиҷаҳои бузургро доранд, ба гурӯҳи *мамлакатҳои шаклёфтаи индустириалий – аграрӣ* мансубанд.

Баъзе мамлакатҳои ҷазираҳии баҳри Кариб ва Океания ба туризми байналхалқӣ иқтисосонидо шудааст, дараҷаи зиндагонии ахолӣ нишондодҳои нисбатан баландро ифода карда, гурӯҳи алоҳидаи мамлакатҳои рӯ ба ривоҷро ташкил мекунанд.

Дар байни мамлакатҳои рӯ ба ривоҷ, ки ҳолати ниҳоят вазни ни иқтисодӣ – иҷтимоӣ доранд, гурӯҳи *мамлакатҳои ниҳоят суст ривоҷ* ёфтаанд. Ба таркиби ин гурӯҳ аз тарафи СММ 48 – то давлат доҳил карда шуда, аз онҳо дар Африка 34 – то, Осиё 9 то, Океания 4 – то ва Америка 1 – то мавҷуд мебошад.

Республикаҳои собиқ Иттифоқ то солҳои 1990 дар асоси соҳти сотсиалистӣ ривоҷ ёфтаанд ва баъд аз он даст қашидаанд. Давлатҳои Европаи Шарқӣ (Полша, Чехия, Словакия, Венгрия, Болгария ва дигарон) ва Муғалистон аз тарафи СММ ба блоки *давлатҳои гузарии ба иқтисодиёт* муттаҳид карда шуданд. Ӯзбекистон ҳам ба ин гуна давлатҳо мансуб аст.

1. Мамлакатҳои ҷаҳонро аз ҷиҳати ривоҷёбии иҷтимоӣ дар асоси қадом мезонҳо баҳо медиҳанд?
2. Қадом гурӯҳои мамлакатҳоро аз ҷиҳати иқтисодӣ ба ривоҷёфта ҷудо мекунанд?
3. Дар ҳаритай ангорӣ мамлакатҳо ва пойтаҳҳои давлатҳои «Ҳафтгонаи калон», «Капитализми кӯҷонидашуда» ва мамлакатҳои такягоҳӣ рӯ ба ривоҷро дар ҳаритай ангорӣ ишора кунед.

§ 3. Соҳти давлатӣ ва шаклҳои идоракунии мамлакатҳои ҷаҳон

Шакли идоракунӣ, республика, республикаи президентӣ, республикаи парламентӣ, монархия, монархияи конституционӣ, монархияи мутлақ, давлати унитарӣ, давлати федеративӣ.

Ду шакли асосии идоракунӣ – шакли *республика* ва *монархия* мавҷуд аст. Маълум аст, ки ин ду шакли идоракунӣ дар навбати аввал бо ташаккулёбии ҳокимияти давлатӣ фарқ мекунад.

Шакли республика аз қадим (Рими қадим) маълум бошад ҳам, ба таври васеъ паҳн шудани он ба нимаи дуюми асри XX рост меояд. Дар ҳаритаи сиёсии ҷаҳон мувофиқи ҳолати 2018, 150 – то республика мавҷуд аст. Республикаҳо асосан 3 хел мешаванд: *президентӣ, парламентӣ* ва *омехта*.

Дар республикаҳои президентӣ ваколатҳои асосии ҳокимият дар дasti президент мешавад (Вай сарвари давлат ва ҳукumat, сарфармондехӣ олӣ ва ҳоказо). Ба республикаҳои президентӣ ШМА, Мексика, Аргентина, Индонезия, Афғонистон, Беларус, Қазоқистон ва Ӯзбекистон мансубанд.

Дар республикаҳои парламентӣ ваколатҳои асосии ҳокимият дар дasti парламент аст. Дар ин гуна давлатҳо функцияҳои президент андак маҳдуд мешавад. Германия, Австрия Италия, Болгария, Латвия, Эстония, Юнон, Исройл, Ҳиндустон, Республикаи Африқаи Ҷанубӣ ва ғайра ба қабили чунин давлатҳо дохил мешаванд. (ба илова нигаред). Республикаҳои парламентӣ асосан дар Европа ҷойгир шудааст.

Дар республикаҳои омехта бошад, президент ва парламент дар якҷояйӣ таркиби ҳукumatро ташкил мекунанд ва фаъолияти онро назорат мекунанд. Ба қатори ин республикаҳо Россия, Португалия, Украина, Хорватия, Франсия, Алҷазоир, Миср ва дигар мамлакатҳо мансуб мебошад.

Дар замони ҳозира дар ҷаҳон 44 – то давлати монархиявӣ мавҷуд буда, онҳо *монархияи конституционӣ* ва *мутлақ* мебошанд. Дар монархияи конституционӣ роҳбари давлат (шоҳ, амир, княз ва диг.), яъне ваколати сиёсии онҳо ба дараҷаи маълум маҳдуд буда, дар идоракуни давлат мавқеи парламент ва ҳукumat муҳим ҳисоб мешавад. Дар давлатҳои соҳташон монархияи мутлақ бошад, ваколати монарх номаҳдуд аст. Ҳоло аксарияти давлатҳои монархистӣ (39 – то) – и онҳо монархияи конституционӣ аст. Ингуна давлатҳо дар Европа 11 – то, дар Осиё 9 – то, дар Африка 3 – то, дар Америка 10 то, дар Австралия ва Океания 6 – то ҷойгир шудааст. Аз давлатҳои монархияи конституционӣ 15 – тоҷон аъзои *иоҳигарии Ҳамдӯстии Британи*

ији Кабир буда, дар онҳо роҳбари давлат расман монархи Британияи Кабир (шоҳ ёки малика) буда, дар амал дар соҳти сиёсии давлат сарвазир роли асосӣ мебозад. Ба ин тоифаи давлатҳо Канада, Австралия, Зеландияи Нав, Папуа – Гвинеяи Нав мансубанд.

Расми 1. Монархҳои баъзе давлатҳо (аз чап ба рост): Маликаи Дания Маргрете II, шоҳи Лесото Летсие III, султони Уммон Қобус.

Шумораи давлатҳои монархияи мутлақ 5 – то буда, аз онҳо дар Осиё 4 – то (Арабистони Саъдӣ, Уммон, Қатар, Бруней) ва Европа 1 – то (Ватикан) ҷойгир шудааст. Арабистони Саъдӣ ва Ватикан монархияи мутлақи теократӣ буда, дар ҳар ду давлат монарх вазифаи раҳбари диниро ичро мекунад.

Аз ҷиҳати соҳти маъмурӣ – худудӣ (шакли соҳти давлатӣ) мамлакатҳои ҷаҳонро ба ду навъ унитарӣ ва федеративӣ ҷудо мекунанд. Дар давлатҳои унитарӣ дар тамоми худуди мамлакат соҳти ягонагии қонун амал мекунад. Дар чунин давлатҳо идоракунӣ мутамарказонида шудааст. Аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон (166 то) давлатҳои унитарӣ мебошанд.

Шакли нисбаттан мураккаби соҳти давлатӣ – федератсия ё давлати федеративӣ мебошад. Он аз субъектҳои федератсия (штатҳо, провинсияҳо, республикаҳо ва ҳоказо) ташкил меёбад. Тезододи давлатҳои федеративӣ мувофиқи ҳолати соли 2018 ум 28 – то, аз ҷумла дар Европа 6 – то, дар Осиё 7 – то, дар Африка 6 – то, дар Америка 7 – то, инчунин дар Австралия ва Океания 2 – то мебошанд.

Барои барпо намудани давлатҳои федеративӣ хусусиятҳои таърихӣ, ривоҷёфтани онҳо (ШМА, Германия, АМА ва гайра) беҳад қалон будани худуд (Канада, Австралия, Бразилия), ё худ парокандагии худуд (Штатҳои Федеративии Микронезия, ҷазираҳои Комор ва гайра) ё сермиллатии таркиби аҳолӣ (Ҳиндустон, Нигерия, Босния ва Герсоговина ва гайра) ва дигар сабабҳо ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Дар замони ҳозира дар сохти давлатӣ ва шаклҳои идоракуни баязе давлатҳо ҳолатҳои дигаршавӣ мавҷуданд.

Масалан, соли 2018 дар Непал аз сохти монархистӣ даст кашида, ба сохти идоракуни республика, соли 2017 бошад, Туркия аз республикаи парламентӣ ба республикаи президентӣ гузашт. Солҳои охир шумораи давлатҳои федеративӣ зиёд шуд. (Ироқ, Непал, Судан ва Судани Ҷанубӣ).

1. Фарқи асосии республикаҳои президентӣ ва парламентиро эзоҳ дихед?
2. Дар кадом қитъаҳо намудҳои гуногуни республикаҳо бештаранд?
3. Аз маълумотҳои дар илова буда истифода бурда, ба дафтаратон рӯйхати давлатҳои монархистии Европа ва Осиёро тартиб дихед.
4. Сохти давлати шаклашон федеративӣ дар кадом омилҳо ташкил мейбанд?

БОБИ 2. РЕСУРСҲОИ ТАБИИИ ЧАҲОН

Ресурсҳои табиӣ, ресурсҳои табиии тамомнашаванда ва тамомшаванда, ресурсҳои барқароршаванда ва барқарорнашаванда, бо ресурсҳо таъмин шудан, пайвастагиҳои ҳудудии ресурсҳои табиӣ.

Инсоният дар давоми фаолияти иҷтимоӣ ва ҳаёти худ аз намудҳои гуногуни бойигариҳои табиӣ (ресурсҳо) истифода мебарад. *Ресурсҳои табиӣ* гуфта, тамоми навъи неъматҳои табииро меноманд, ин дар давоми ҳаёт ва фаолияти иҷтимоии инсон истифода мешавад. Кӯраи Замин ресурсҳои табии зиёд ва гуногун дорад. Онҳо ресурсҳои замин, об, минерали, биологӣ ва иқлими буда, дар рӯйи замин хеле нобаробар ҷойгир шудаанд.

Ресурсҳои табиӣ ба гурӯҳҳои *тамомнашаванда* ва *тамомшаванда* тақсим мегарданд. Ресурсҳои замин, об, минерали ва биологӣ ба ресурсҳои *тамомшаванда* доҳил мешаванд. Онҳо дар навбати худ ба гурӯҳҳои *барқароршаванда* ва *барқарорнашаванда* тақсим мешаванд.

Ба ресурсҳои табиии барқароршаванда хок, растани, ҳайвонот, рекреатсия, оби ширин дохил мешавад.

Дар табиат ресурсҳои табиии дар амал тамомнашаванда низ мавҷуданд. Онҳо энергияи Офтоб, шамол, баҳр ва энергияи дохилии (геотермалӣ) Замин мебошанд.

Баъзан ресурсҳои табии гуногун дар як ҳудуд ҷойгир шудааст ва ин ҳолат барои ривоҷи коркарди истеҳсолот ниҳоят қулай ҳисоб мешавад. Дар ҳудуди доираи нисбаттан хурд, навъи ресурсҳои табии зиёд бошанд, *иттиҳодияи минтақавии ресурсҳои табии* меноманд. Масалан, агар дар як ҳудуд маъданни оҳан ва ангиштсанг, ё ки маъданни металҳои ранга ва ресурсҳои гидроэнергетикӣ бисёр бошад, бо туфайли онҳо ташкил кардани ноҳияҳои саноатӣ, металургияи сиёҳ ва ранга, имконияти қулай пайдо мешавад.

Ресурсҳои табии ва пайвастагиҳои ҳудудии онҳо дар рӯйи замин нобаробар ҷойгир шудаанд. Сабабҳои асосии он соҳти геологии пӯсти замин, тарзи таърихии ривоҷёбии он ва гуногуни шароитҳои иқлими ҷаҳон мебошанд.

Аз ҳамин сабаб, ҳудудҳои алоҳида, материикҳо, мамлакатҳо бо ресурсҳои табии ҳар хел таъмин шудаанд. Ин ҳолат дар навбати ҳуд мағҳуми *таъмин гардидан бо ресурсҳоро* ҳосил менамояд. Таъмин гардидан бо ресурсҳои табии гуфта, нисбати байни нишондиҳандаҳои ҳачми умумии ресурсҳои табии ва миқдори истифода аз онҳо дониста мешавад. Он бо нишондиҳандай барои чанд сол қифоят намудан ба ҳар сари аҳолӣ ҷӣ қадар рост омадани заҳираи ресурсҳои табии ифода карда мешавад.

Одатан мамлакатҳои ҷаҳонро аз рӯйи дараҷаи бо ресурсҳои табии таъмин шуданашон, ба се гурӯҳ ҷудо мекунанд:

1. Мамлакатҳое, ки бо навъҳои бисёри ресурсҳои табии таъмин шудаанд;

2. Мамлакатҳое, ки бо баъзе намудҳои ресурсҳои табии хуб таъмин шудаанд;

3. Мамлакатҳое, ки бо ресурсҳои табии таъмин нашудаанд.

Ба гурӯҳи якум мамлакатҳои аз ҷиҳати ҳудуд қалонтарин – Россия, Канада, Хитой, ШМА, Бразилия, Австралия, Ҳиндустон, РАҶ ва Қазоқистон мансубанд.

Дар ҷаҳон аксарияти мамлакатҳо ба гурӯҳи дуюм дохил мешаванд. Масалан, давлатҳои халичи Форс бо нефт ва гази табиӣ, мамлакатҳои кӯҳии Америкаи Ҷанубӣ бо маъданҳои мис ва полиметалл, Финляндия бо ресурсҳои обӣ ва ҷангалзорҳо ниҳоят бой мебошад.

Ба гурӯҳи сеюм бошад, мамлакатҳое, ки асосан бо бойигариҳои минералӣ ва табиӣ ба дараҷаи кофӣ таъмин нашудаанд, «микро» давлатҳо (Ватикан, Андорра, Сан – Марино, Сент – Лусия, Тувалу ва ғайраҳо) дохил мешаванд.

Ресурсҳои табиии гуногун, пеш аз ҳама ба соҳаҳои коркарди саноат ашёи хоми қимматбаҳо ҳисоб мешавад. Аз ҳамин сабаб муаммои саноатро бо ашёи хом таъмин намудан, дар пеши аксарияти мамлакатҳо муҳим мебошад.

-
1. Ресурсҳои табиӣ ба қадом гурӯҳҳо чудо мешавад ва онҳо бо қадом ҳусусияташон фарқ мекунанд?
 2. Қадом давлат бо ресурсҳои табиии гуногун хеле хуб таъмин шудааст?
 3. Аз маълумотҳои додашудаи ҷадвали зерин истифода бурда, нишондодҳои бо ресурсҳои табиӣ таъминшударо ҳисоб кунед.

№	Навъи ресурси табиӣ	Захираи ресурс	Истиҳроҷи солона	Миқдори аҳолӣ	Таъминнокӣ бо ресурс	
					Ба ҳисоби солона	Ба ҳар сари аҳолӣ, т.
1	Нефт	36 000	500	120		
2	Ангишт	27 000	900	54		
3	Мис	800	20	25		

§ 5. Географияи ресурсҳои минералӣ

Ресурсҳои минералӣ, ресурсҳои сӯзишворӣ, ресурсҳои маъданӣ, ресурсҳои гайримаъданӣ, захира, кон, ҳавза.

Дар табиат бойигариҳои табиӣ, ки дар ҳоли минералҳо рост мөяд, ресурсҳои минералӣ (канданиҳои фоиданок) меноманд. Инсон ҳанӯз аз замонҳои хеле қадим аз ресурсҳои мавҷудбуда истифода

мебурд. Бо мурури замон навъ ва ҳаҷми ресурсҳои маъданӣ меафзуд. Дар замони ҳозира қариб 200 намуди ресурсҳои минералӣ барои эҳтиёҷоти ҳочагӣ истифода мешавад. Онҳо ба З ғурӯҳ, яъне ба ресурсҳои минералии сӯзишворию – энергетикӣ, маъданӣ ва гайримаъданӣ чудо мешаванд.

Ҳаҷми истифодаи сарватҳои зеризаминӣ низ, ки ресурсҳои та момшаванд ва барқароршаванд ҳисоб меёбад, сол аз сол зиёд мешаванд. Инҳо ангишт, нефт, гази табиӣ, маъданҳои оҳан ва масолеҳи соҳтмон мебошад (ҷадвали 3).

Ба ресурсҳои минералии сӯзишворию энергетикӣ ангишт, нефт, гази табиӣ, торф, сланеси сӯзанд ва уран мансубанд. Қисми асосии сӯзишвории минералӣ ба ангишт (то 70 – 75 %) рост меояд. Конҳои ресурсҳои минералии сӯзишворӣ, асосан, дар қисмҳои пастхамии канории таҳтасанги қадим бештар дучор меояд.

Алҳол дар ҷаҳон 3600 ҳавзаҳои ангишт мавҷуд буда, онҳо 15%-и ҳуширо дар бар мегирад. Ҳавзаҳои қалони ангишт дар нимкураи Шимолии сатҳи Замин ҷойгиранд. Конҳои қалонтарини ангишт ба давлатҳои ШМА, Россия, Хитой, Австралия, Ҳиндустон, Германия, Украина, Қазоқистон, РАҶ ва Индонезия рост меояд.

Ҷадвали 3
Захираҳои аниқшудаи қанданиҳои фоиданоки аз ҳама муҳим
ва истиҳроҷи он (соли 2016)

Намудҳои қанданиҳои фоиданок	Воҳиди ченак	Захираҳои аниқшуда	Истиҳроҷи солона
Ангишт	млрд.т	861,5	7,3
Нефт	млрд.т	191,3	4,3
Гази табиӣ	трл. м ³	180	3,6
Маъдани оҳан	млрд.т	160	2,1

Дар саросари ҷаҳон қариб 600 ҳавзаҳои нефт ва газ аниқ карда шудаанд. Қисми асосии конҳои нефт ва газ дар нимкураи Шимолии сайёраамон ҷойгир шудааст. Захираҳои аз ҳама қалонтарини нефту газ ба давлатҳои халиҷи Форс, Венесуэла, Америкаи Шимолӣ (ШМА, Канада, Мексика), Россия (Сибири Ғарбӣ), мамлакатҳои (соҳили

Каспий), Африкаи Шимолӣ, (Лубнон, Алҷазоир), мамлакатҳои халичи Гвинея (ассосан, Нигерия) ва Хитой рост меояд.

Дар иқтисодиёти имрӯзai ҷаҳон аҳамияти ресурсҳои қанданиҳои маъданӣ хеле афзудааст. Дар сатҳи Замин минтақаҳое, ки ресурсҳои бойи минералҳои маъданӣ доранд, ҳалқаҳои Алп – Ҳимолой ва соҳили уқёнуси Ором мебошад. Ин гуна минтақаҳо барои саноат чун базаи қалони ашёи хом хизмат карда, ихтисоси ҳочагии қишвар ё мамлакатҳои алоҳидаро муайян месозад: Хитой, Россия, ШМА, Канада, Австралия, Бразилия, РАҶ, Қазоқистон, Ҳиндустон, Чили ва Перу мамлакатҳои аз ашёи хоми металлҳои сиёҳ ва ранга бойтарини ҷаҳон ба шумор мераванд.

Аз бойигариҳои муҳими минералии гайримаъданӣ намаки ош, намакҳои калий, фосфоритҳо, алмос, сулфур, ашёҳои соҳтмонӣ дучор меоянд. Конҳои дар платформаҳои қадим қӯҳҳои ҷинқдор ва пастхамии қӯлҳои шӯр дучор меоянд. Аз ҷиҳати захираҳои гуногуни намакҳои минералӣ Россия, ШМА, Хитой, Ҳиндустон, Боливия, Беларус, Австралия мавқеи муҳим дорад. Захираҳои қалони алмос ба саҳми давлатҳои Россия, Австралия, Ботсвана, РАҶ, Республикаи Демократии Конго, Канада ва Ангола рост меояд.

То имрӯз асосан конҳои аз ҷиҳати иқтисодию техниқӣ қулайи ресурсҳои минералии табиӣ аз худ карда шудаанд. Корҳои пайдо кардани конҳои нав вактҳои охир, ҳусусан дар ҳудудҳои Шимолӣ ва Шарқии Россия, Аляска ва қӯҳҳои Кордилъераи ШМА, шимоли Канада, Америкаи Ҷанубӣ, Австралия дар ҳудудҳои кам аз худ карда шудаи қишварҳои биёбон, қӯҳ ва бешазори Африка бо муваффақият пеш бурда мешавад. Аммо нарҳи ашёи хоми минералӣ, ки аз ҳудудҳои дурдаст кофта мешавад, хеле қиммат аст. Яке аз вазифаҳои муҳимтарини инсоният дар роҳи аз худ намудани ресурсҳои минералии табиӣ – сарфакорона аз худ намудани онҳо мебошад.

1. Кадом ресурсҳои табиӣ бештар истифода мешавад?
2. Захираҳои асосии нефт ва гази табиӣ ба кадом ҳудудҳо рост меояд?
3. Давлатҳоро аниқ намоед, ки аз ресурсҳои минералии сӯзишворию энергетикӣ, маъданӣ ва гайримаъданӣ бой мебошанд.

§ 6. Географияи ресурсҳои табиии тамомнашаванда ва барқароршаванда

Ресурсҳои агроиқлимӣ, ресурсҳои замин, ресурсҳои об, ресурсҳои биологӣ, ресурсҳои геотермалӣ.

Ресурсҳои агроиқлимӣ. Имкониятҳои ҳудудҳо барои парвариши зироатҳои гуногун аз бисёр ҷиҳат ба иқлим вобаста аст. Имкониятҳои иқлими барои ривоҷёбии соҳаҳои ҳочагии қишлоқ таъсиркунандаро, *ресурсҳои агроиқлимӣ* меноманд. Нишондиҳандаҳои аз ҳама муҳими агроиқлимӣ, ҷамъи солонаи ҳароратҳои самаранок (аз $+10^{\circ}$ С баланд) ва коэфисенти намшавӣ (нисбати миқдори боришот ба буғшавӣ) ҳисоб мешавад.

Маълум аст, ки ҳарорати ҳаво аз экватор ба сӯйӣ қутбӣ торафт паст мешавад. Дар атрофи экватор ҷамъи солонаи ҳарорати самаранок аз 800°C баланд бошад, дар минтақаҳои иқлимӣ арктикӣ ва субарктикӣ он 400° C ҳам намерасад. Барои ин ҳам дар минтақаҳои иқлими тропикӣ, субэкваториалий ва экваториалий зироатҳои гуногуни гармидӯст парвариш мекунанд ва аз онҳо дар давоми сол ду – се маротиба ҳосил мегиранд.

Барои дехқонӣ омили рутубати табиӣ ҳам аҳамияти қалон дорад. Дар ҳудудҳое, ки дар даври гармии сол боришот бисёр мешавад, дехқониро бе обёрии сунъӣ ривоҷ додан мумкин ва ин ҳолат дар ҳочагии қишлоқ маблағи қалонро иқтисод менамояд.

Дар қишварҳои дохилии континенталӣ, ки иқлимашон гарм ва хушк буда, намигарии табиӣ намерасад, зироаткории обёришаванда хос аст. Дар ҳудудҳои иқлими гарми муссонӣ обёрии сунъӣ, асосан дар фасли зимистон, ки гарм ва хушк аст, истифода мешавад.

Ресурсҳои замин. Замин барои инсон аз ҳар ҷиҳат аҳамиятноктарин ресурси табиӣ ҳисоб мешавад, чунки қариб тамоми воситаҳои эҳтиёҷоти рӯзмарраи ҳаёти аҳолӣ аз замин гирифта мешавад.

Дар замони ҳозира, ҳачми умумии фонди ҷаҳонии Замин ба 13,4 млрд. гектар баробар аст. Заминҳое, ки барои инсоният фаъол хизмат мерасонанд (заминҳои ҳочагии қишлоқ, танҳо 34 %-и фонди ҷаҳонии заминро ташкил медиҳад. Аз ҷумла, заминҳои корам 11 %,

чарогохъо 23 %) мебошанд. Аз онҳо заминҳои корам 88% чарогохъо бошанд 10 % – и воситаҳои барои инсон зарурии хӯроквориро медиҳанд. Дар таркиби фонди Замин, ҷангалзорҳо (30 %) пунктҳои аҳолинишин, дигар иншоотҳои муҳандисӣ (3 %) ва заминҳои камистифодашаванда ё умуман беҳосил (33 %) мебошанд.

Майдонҳои ниҳоят калони Замин, ки барои дехқонӣ истифода мешаванд, асосан дар ШМА, Ҳиндустон, Россия, Хитой, Канада, Бразилия, Қазоқистон ва Украина ҷойгир шудаанд. Дар давоми асри XX ҳаҷми заминҳои корам дар миқёси ҷаҳон 2 баробар васеъ шуданд. Аз худ кардани заминҳои бекорҳобида, ба кор андохтани заминҳои заҳкашида ва ботлок, ба даштҳо об бароварда васеъ кардани заминҳои корам, хусусан дар ШМА, Россия, Хитой, Канада, Бразилия, Қазоқистон ва Австралия барин давлатҳо пеш бурда шудаанд.

Аммо, ин гуна заминҳои бо душвориҳои зиёд аз худ шуда, тадриҷан аз кор мебароянд. Пеш аз ҳама ҷараёни эрозия, ки ба туфайли беэҳтиёти инсон рӯй медиҳад, ҳар сол 6 – 7 млн. гектар заминҳои мавриди истифодаи ҳочагии қишлоқро маҳрум месозад. Ба сабаби ботлоқшавӣ ва шӯр зер кардани заминҳо бошад, боз 1-1.5 млн. гектар майдонҳои қиштзор аз кор мебароянд. Дар натиҷаи беист афзудани соҳтмонҳои саноатӣ ва нақлиёти шаҳру дехот ҳам ба камшавии заминҳои қишт оварда расонд.

Ресурсҳои об. Қисми асосии оби кураи Замин дар укёнуси Ҷаҳонӣ ва баҳрҳо ҷамъ омадаанд. Чунки захирайи оби ширин ҳамагӣ 2,5 % -и ҳаҷми умумии гидросфераро ташкил медиҳад. Лекин қисми асосии оби ширин дар канораҳои кураи Замин чун Антарктида, Арктика ва дар барғу пиряҳои зиёд, кӯҳҳои баландтарини ҷаҳон ҷамъ шудаанд.

Расми 2. Яке аз обанборҳои калони дунё – обанбори Гури дар дарёи Каруна (Венесуэла).

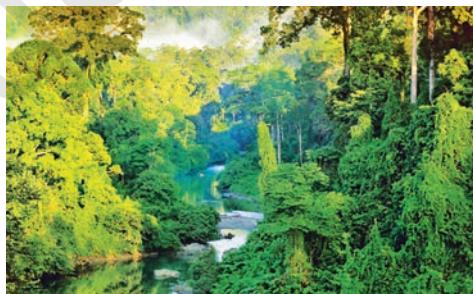
Манбаи асосии бо оби ширин қонеъ кардани эҳтиёҷоти инсоният дарёҳо буда, миқдори умумии оби онҳо ҳамагӣ 47 ҳазор km^2 аст. Дар минтаҳаҳои иқлимии экваториалий ва мӯътадил дарёҳо ва кӯлҳо бисёр буда, ин ҳудудҳо ба оби ширин хеле фаровон аст. Ба қатори давлатҳои бо оби ширин хуб таъмингардида, Бразилия,

Россия, Канада, ШМА, Индонезия, Венесуэла, Мянма, Точикистон дохил мешаванд.

Дар минтақаҳои хушки дашт, ки қисми калони хушкиро ташкил медиҳанд, ҳаҷми ресурсҳои об дар ҳолати табиӣ кам аст. Илова бар ин, дар он ҷойҳо дехӯнӣ асосан тавассути обёрии сунъӣ пеш бурда мешавад.

Барои аз оби дарёҳо самаранок истифода бурдан обанборҳо сохта шудаанд (расми 2). Алҳол дар ҷаҳон шумораи обанборҳои сохташуда аз 40 ҳазор бештар аст. Аз рӯйи миқдори обанборҳои азим ШМА, Хитой, Ҳиндустон, Бразилия ва Россия мавқеи хос доранд.

Ресурсҳои биологӣ. Ресурсҳои биологӣ гуфта бойигариҳои набботот ва ҳайвоноти сатҳи заминро меноманд. Махсусан роли ҷангалзорҳо дар ҳақиқат калон аст. Майдони умумии ҷангалзорҳо дар ҷаҳон 40 млн км² (4 млрд гектар) ё худ 30 % – и тамоми хушкиро дар бар мегирад. Аммо ҳолатҳои гуногун, ба монанди торафт афзудани ҳаҷми бурида шудани ҷангалзорҳо, аз худ карда шудани заминҳои нави корам, авҷирии соҳтмонҳои гуногуни саноатӣ ба кам шудани ҷангалзорҳо оварда истодааст.

Расми 3. Бешазорҳои сӯзанбарги тайга (дар тарафи чап) – бешазорҳои паҳнбарги тропикӣ (дар тарафи рост).

Дар паҳноии васеъ дар дунё ба масофаи калон ду минтақаи ҷангалзорҳо – минтақаи ҷангалзорҳои Шимолӣ ва Ҷанубӣ тӯл қашиданд. Минтақаи ҷангалзорҳои Шимолӣ қад – қади ҳудудҳои иқлими мӯътадил ва қисман субтропикӣ ҷойгир аст. Ҳусусияти муҳими ҷангалзорҳои ин минтақа, дар онҳо сабзидани дараҳтони рост ва сӯзанбарги хушсифат аст. Аз чунин ҷангалзорҳо Россия, Канада, ШМА ва Финляндия бой мебошанд.

Расми 4. Яке аз стансияҳои геотермалии электрикӣ дар Исландия.

Минтақаи ҷангалзори Ҷанубӣ, асосан қад – қади минтақаҳои иқлими тропикӣ ва экваторӣ ҷойгир шудааст. Дар ҷангалзорҳои тропикӣ, асосан дараhtonи паҳнбарг, зич ва омехтаи серқабат месабзад. Ин ҷангалзорҳо аз дараhtonи қимматбаҳои хусусиятҳои чӯбиашон баланд хеле бой ҳастанд. Дар минтақаи ҷангалзорҳои Ҷанубии мамлакатҳои Бразилия, Перу, Боливия, Колумбия, Венесуэла, Республикаи Демоқратии Конго, Ҳиндустон, Мянма ва Индонезия ба майдонҳои калони ҷангалзорҳо соҳибанд.

Ресурси геотермалий. Ресурсҳо, яке аз манбаи муҳими энергияи ноанъанавии худи Замин, энергияи дохилии он мебошад. Ин энергияро энергияи геотермалий низ меноманд. Аз энергияи геотермалий хусусан он ҳудудҳое, бой ҳастанд, ки дар он ҷойҳо гармии табиӣ ва обҳои гарм аз тариқи тарқишиҳои тектоникий ба сатҳи Замин фаввора зада мебароянд. Мамлакатҳои Исландия, Япония, Зеландияи Нав, Филиппин, Папуа-Гвенияи Нав, Италия, Мексика, минтақаҳои гарбии ШМА ва қисмҳои шарқии Россия аз ресурсҳои геотермалий бой ҳастанд (расми 4).

1. Ресурсҳои агроклими, асосан бо қадом нишондодҳо ишора карда мешавад?
2. Ба ресурсҳои об таъмин шудан ба қадом омилҳо вобаста аст?
3. Ҷараёнҳое, ки ба зиёдшавӣ ва камшавии ресурсҳои Замин оварда мерасонад, эзоҳ дихед.

§ 7. Муаммоҳои замонавии экологӣ

Истифода аз табиат, муаммоҳои глобалиӣ, регионалиӣ ва локалиӣ, са-марди гармхона, «дариҷаи озон», биёбонишавӣ, бечангалгардонӣ, ресурсҳои оби ширин, сиёсати экологӣ.

Ҷамъият дар давоми таъриҳ бо муҳити табиӣ бевосита узван инкишоф ёфтааст. Соҳаи фаъолияти истифода аз ресурсҳои табиӣ муҳофизаи онҳо ва аз нав барқарор намудани онҳо вобаста аст, *истифода аз табиат* меноманд. Аз табиат истифода бурданро ба тарзи *оқилона* ва *нооқилона* ба амал баровардан мумкин. Ҳангоми оқилона фоида бур-

дан аз табиат, бойигариҳои табииро бо меъёр истеъмол кардан, хифз ва аз нав барқарор кардани онҳо, ҳолати солими муҳити атрофро ба дараҷаи зарурӣ нигоҳ доштан эътибор медиҳад. Агар дар натиҷаи фанъолияти хочагии ҷамъият ба муҳити табиӣ ва ҳолати ресурсҳои табиӣ ба тарафи манғӣ дигаргун шавад, истифодаи нооқилона ҳисоб мешавад. Истифодаи нодуруст аз табиат ба вайроншавии мувозинати табиӣ сабаб мешавад ва муаммоҳои гуногуни экологиро ба миён меорад.

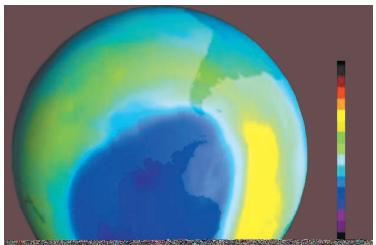
Муаммои экологӣ. Муаммои экологӣ дар натиҷаи нооқилона истифода бурдан аз табиат, бад шудани сифати муҳити табиӣ аст. Муаммоҳои экологӣ аз ҷиҳати ҳудудӣ ба се зина чудо мешавад:

- глобалий (сайёравӣ);
- регионалий (минтақавӣ);
- локалий (маҳаллӣ).

Муаммоҳои глобалии экологӣ ба ҳолати тамоми қиширҳои географӣ таъсир мерасонад ва барои ҳал намудани онҳо тамоми давлатҳои дунё муттаҳид шуданашон лозим. Оқибатҳои муаммоҳои экологиии *регионалий* дар ҳудуди як ёки якчанд давлат намоён мешавад. Муаммоҳои экологиии *локалий* дар доираи ҳудудҳои хурд рӯй медиҳад. Дар бораи баязе муаммоҳои экологиии глобалии аз ҳама муҳими давраи ҳозира маълумотҳо оварда шудааст:

«Муаммои самараи гармхона». Атмосфера ба туфайли чунин соҳаҳои саноат аз қабили энергияи энергетикӣ, металлургия, кимиё, инчунин воситаҳои наклиёт, ба фазо баровардани киштиҳои кайҳонӣ ва сӯхторҳо ифлос мешавад. Дар натиҷаи ин ҳар сол ба атмосфера миллиардҳо тонна партофтҳои саҳт, газмонанд, аэрозол бароварда мешавад. Афзудани саҳми гази бӯйнок (CO) ангидриди карбонат (CO_2) оксидҳои сулфур (SO_2 , SO_3) диоксиди нитроген (NO) дар атмосфера боиси ба вучуд омадани муаммоҳои ҷиддии экологӣ гардид.

Дар натиҷаи зиёдшавии микдори ин газҳои гуногун дар атмосфера, тартиби гармдии Офтоб вайрон гардид. Заррачаҳои моддаҳои газмонанди атмосфера радиатсияро ба сатҳи Замин гузаронида, радиатсияи гарми гузарандаро аз қабатҳои поёни атмосфера ба боло хуб намегузаронанд. Ин ҷараён ба баландшавии ҳарорати миёнаи солонаи қабати поёни атмосфера, яъне ба тафйирёбии глобалии шароити иқлими меоварад. Ин ҳолат мумкин аст ба тафйирёбии иқлими, тадриҷан тамом шудани пиряҳҳои абадии кӯҳҳои баланд ва қутбҳои сайёраи мо оваранд.

Расми 5. Шакли схематикии тунукшавии қабати озон дар болои Антарктида.

рад. Солҳои охир дар пайвастагиҳои фтору хлор оқибат тунукшавии қабати азони атмосфера, ки сипари ҳаёти рӯйи заминӣ ба ҳисоб меравад, ба мушоҳида мерасад. Ҳамин ҳолат, ки «Даричаи аzon» номида мешавад, аввал дар ҳудудҳои ба Антарктида пайвasti Америкаи Ҷанубӣ, солҳои минбаъда бошад, дар болои ҳамвориҳои шимолии Евроосиё низ мушоҳида гардианд (расми 5). Соли 1987 дар шаҳри Монреали Канада якчанд давлатҳо дар бораи коркарди гази фреон ва аз он истифода бурданро таҳқиқ намуда, шартномаи байналмиллалиро имзо карданд. Ҳоло ҳозир ба ин шартнома якчанд давлатҳо аъзо шудаанд. Мувофиқи фикри мутахассисон агар шартномаи Монреал қатъӣ иҷро карда шавад қабати меъёрии гафсии озон то соли – 2050 аз нав барқарор мешавад.

Муаммои биёбоншавӣ. Биёбоншавӣ гуфта – ҷараёни васеъшавии майдонҳои ҳудудҳои ҳусусиятҳои хоси биёбон доштаро меноманд. Сабабҳои асосии он, бурида шудани дарахт ва буттаҳо, бетартибона парвариш кардани чорвоҳо, ноокилона истифода бурдан аз ресурсҳои об ба ҳисоб меравад. Биёбоншавӣ дар даҳҳо давлатҳо заминҳои аз ҳама ҳосилхезро ба доми худ қашидা истодааст. Биёбоншавӣ, ҳусусан ба давлатҳои Африка, Осиёи Ҷанубӣ Фарбӣ, Марказӣ ва Ҷанубӣ Шарқӣ ҳавфу хатар пайдо мекунад. Аломатҳои биёбоншавӣ дар 40 % – и ҳушкӣ ба назар мерасад. Дар қисми мансуб будаи сатҳи Замин зиёда аз 2 млрд. одамон зиндагӣ мекунанд.

Барои бартараф намудани ин муаммоҳо тамоми давлатҳои ҷаҳон ба атмосфера баровардани газҳои «гармхона» – ро кам намуданашон лозим.

Соли 1997 дар шаҳри Киотои Япония якчанд давлатҳои ривоҷёфта ва рӯ ба ривоҷ шартномаи маҳсус «Баённомаи Киото» – ро имзо намуда, дар ин бора маҷбуриятҳои амиқро ба зиммаи худ гирифтанд.

Муаммои тунукшавии қабати озон. Ифлосшавии атмосфера дар назди инсоният боз як муаммои мураккабро мегузонад. Натиҷаи ба ҳаво бисёр бароварда шудани

Соли 1994 СММ конференсияи Байналхалқӣ мубориза бар зидди биёбоншавиро қабул кард. Аз соли 1995 сар карда, ҳар сол 17-уми июн рӯзи мубориза бар зидди биёбоншавии умумицаҳонӣ қайд карда мешавад. Солҳои 2010 – 2020 аз тарафи СММ муборизаи даҳсола бар зидди «Биёбонҳо ва биёбоншавӣ» эълон гардид.

Муаммои бечанглгардонӣ. Инсоният дар давоми таърихи худ ҷангалзорҳоро бурида, ба кам гаштани майдони онҳо сабабгор шудааст. Ин ҳамон худудҳои бисёр, аз он ҷумла, шароити табиии Осиёи Марказиро хеле тағтиир дод. Аммо ҷараёни бечанглгардонӣ дар давоми 100 соли охир ниҳоят тез рӯй дод. Асосан майдони ҷангалзорҳои минтақаҳои экваториалий ва худудҳои кӯҳии иқлиматшон ҳушк хеле кам шуд ва ба мувозинати табиии қабати географӣ ҳавф меоварад. Роҳҳои асосии мубориза ба ин муаммо, набуридан ҷангалзорҳо ва бо роҳи сунъӣ зиёд кардани онҳо аст. Дар ин бора мисолҳои мусбиро дидан мумкин аст. Масалан дар Британияи Кабир дар солҳои 50 – 60 – и охир майдони ҷангалзорҳо се баробар афзуд. Дар Япония буридан майдони ҷангалзорҳо қатъиян манъ шудааст. То ҳол 2/3 қисми худуди мамлакат бо ландшафтҳои ҷангали банд аст. Солҳои охир дар Аморати Муттаҳидаи Араб миллионҳо ниҳолҳо ба биёбон шинонда шуданд. Дар Ӯзбекистон як накшай ҳамаҷонибаи заҳбурҳои дарахтони баҳри Арал, ки барои наздиктарин сол пешбинӣ шудааст, татбиқ карда шуда, тадриҷан амалий карда мешавад.

Муаммои нарасидани оби ширин. Манбаи асосии талаботи эҳтиёҷии инсон ба оби ширин дарёҳо буда, қисми қалони онҳо аз худудҳои иқлимии ниҳоят аҳолӣ кам истиқоматкунандай сард ва экваториалий ҷорӣ мешаванд.

Норасоии об асосан дар 1/3 қисми зиёди худудҳои иқлиматшон ҳушк мавҷуд аст. Ин муаммо дар давлатҳои Америкаи Шимолӣ ва Ҷанубӣ, Осиёи Ҷанубӣ ва Ҷанубӣ Фарбӣ аз он ҷумла, Ӯзбекистон, Туркманистон ва Қазоқистон муаммои ниҳоят мухим мебошад.

Дар замони ҳозира дар мамлакатҳои ҳаличи Форс, назди баҳрии Миёна, Қазоқистон, ШМА, Япония, мамлакатҳои ҷазираӣии баҳри Кариб тоза намудани оби баҳрҳо васеъ истифода мебаранд.

Сиёсати экологӣ – ин маҷмӯи ҳаракатҳое мебошад, ки дар ҳоли ба инобат гирифтани тавсихои илмӣ оқилона ба ҳифз ва беҳдошти муҳити табиӣ, истифодаи самараноки ресурсҳои табиӣ ва афзун гар-

донидани онҳо нигаронида шудааст. Ин гуна сиёсат мумкин аст дар доираи давлат, минтақа ва глобалӣ пеш бурда шавад ва он оваридан ва назорати риояи асосҳои ҳуқуқии ҳифзи табиатро дар назар дорад.

Дар солҳои охир ШМА, Япония, аксарияти давлатҳои Европа ва ИДМ, баъзе мамлакатҳои ривоҷёфта ҳуччатҳои зарурии ҳуқуқиро оид ба беҳдошти ҳолати мураккаби экологӣ кор карда баромадаанд, қонунҳо қабул кардаанд ва дар амал татбиқ менамоянд. Аксарияти давлатҳо барои солим гардонидани шароити экологӣ ҳаракатҳои халқӣ ва ҳизбҳо фаъолона кор пеш мебаранд.

Циҳати ҷолиб он аст, ки дар ҳама муаммоҳои ҳифзи муҳити зист ва беҳдошти экологӣ СММ ва шӯъбаҳои зиёди он фаъолона кор мебаранд. Барномаи ҳифзи муҳити зист (YUNEP) низ аз он ҷумла аст. Идораи маркази YUNEP дар пойтаҳти Кения шаҳри Найроби ҷойгир шудааст.

1. Муаммоҳои экологӣ чист? Сабабҳои асосии ба вучуд омадани онҳо аз чӣ иборат аст?
2. Фарқи муаммоҳои экологии глобалӣ ва муаммоҳои дар зинабудаи экологии регионалӣ ва локалиро фахмонед.
3. Сабабҳо ва моҳияти муаммои экологиро баён намоед.
4. Самараи гармҳонаро эзоҳ дидед.
5. Чиро сиёсати экологӣ меноманд?

БОБИ 3. АҲОЛИИ ҶАҲОН

§ 8. Миқдор, афзоиш ва ҷойгиршавии аҳолии ҷаҳон

Миқдори аҳолӣ, афзошии миқдори аҳолӣ, барқарорсозии аҳолӣ, афзошии табииӣ, ҷойгиршавии ҳудудии аҳолӣ, зичи аҳолӣ.

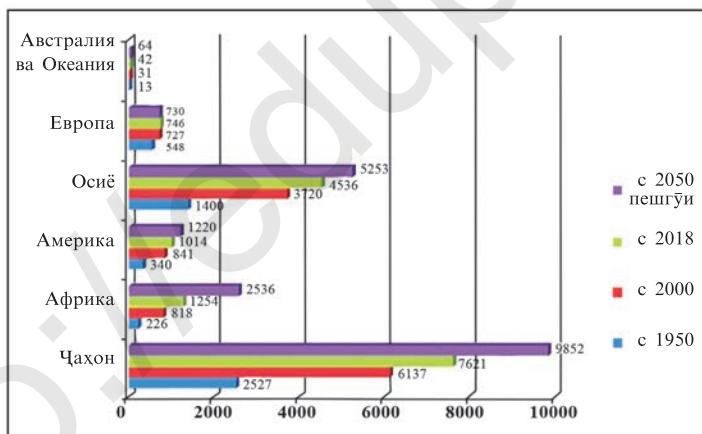
Мувофиқи маълумотҳои соли 2018 миқдори аҳолии ҷаҳон аз 7 млрд. 620 млн. нафар зиёд аст. Таърихи ба ҳуд хоси ба ин миқдор расидани сайёраамон мавҷуд аст.

Маълумотҳои манбаъҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки вакилони инсони боақли аз ҳама қадим – *Homo sapiens* таҳминан 50 ҳазор сол муқаддам пайдо шудааст. Аввалин одамон дар Африқаи Шарқӣ,

Шимоли Шарқӣ, Европаи Ҷанубӣ ва Осиёи Пеш пайдо шудаанд ва аз тарафи онҳо бори аввал ҳудудҳои аз ҳудкардашуда мебошанд. Баъдтар одамони қадимтарин ба минтаҳои гуногун сафар карда дар натиҷаи мигратсияҳо ин заминҳо аз тарафи аҳолӣ аз ҳуд карда шудаанд. Дар давраҳои дуру дароз қисми асосии одамон, дар қитъаҳои Европа, Осиё ва Африка истиқомат кардаанд. Кашfiётҳои бузурги географӣ сабабгори асосии кӯчида рафтани аҳолӣ ба заминҳои нав шуд ва дар натиҷаи он дар байни қитъаҳо аз нав тақсимшавии аҳолӣ ба миён омад.

Пеш аз ҳама дар ҳолати гайриқаноатбахш қарор доштани шароитҳои моддӣ, санитарӣ – гигиенӣ, тез – тез такроршавии гурӯснагӣ, муромурӣ ва аз эпидемия нобуд гаштани садҳо ҳазор одамон буд. Дар давоми давраҳои тӯлонии таърихӣ дараҷаи фавти аҳолии ҷаҳон баланд, дараҷаи афзоиши табиӣ паст буд.

Дар асри XIX дар Европа ва Америка инқилоби саноатӣ рӯй дод. Дар натиҷаи ривоҷёбии хизматҳои тиббӣ дар ин қитъаҳо даври миёнаи умр ва дараҷаи афзоиши табии афзуд.

Расми 6. Динамикаи миқдори ахолии минтақаи ҷаҳон.

Микдори ахолии чаҳон дар давоми асри XX аз 1.6 млрд нафар ба 6.1 млрд нафар расид. Суръатҳои аз ҳама баланди он ба солҳои баъди солҳои 1960 рост меояд. Ин ҳолат баъди ҷанги Душмани ҷаҳонӣ дар Осиё, Африка ва Океания дар натиҷаи мустақил

шудани давлатҳо ва аз самараи аз тарафи СММ додани ёриҳои инсонпарварӣ кам шудани дараҷаи фавт дар байни аҳолӣ ва афзоиши босуръати аҳолӣ ба миён омад. Дар натиҷа солҳои 1960 – 1980 дар ҷаҳон ҷараёни «таркиши демографӣ» (*бо туфайли дараҷаи пасти фавт ва бо суръат афзоишёбии аҳолӣ*) ба вуҷуд омад (расми 6).

Солҳои охир олимони аҳолишинос ба таркиши демографӣ, ҳамчун ба сифати ҷараёни нисбатан ба охир расидаистода баҳо медиҳанд ҳам дар як қатор давлатҳои Африка ва Осиё ҳоло ҳам ба дараҷаи баланд ба ҷашм мерасад. Бо баробари ин дар давлатҳои ривоҷёфта афзоиши табиӣ ҳолати манғӣ – **инқизози демографӣ** ё худ **депопулъатсия** (*кам будани таваллуд нисбати фавт*) рӯй медиҳад. Ин ҳолатро дар аксарияти мамлакатҳо Европа (масалан Германия, Украина, Сербия ва ғайра дидан мумкин).

Ҷадвали 4

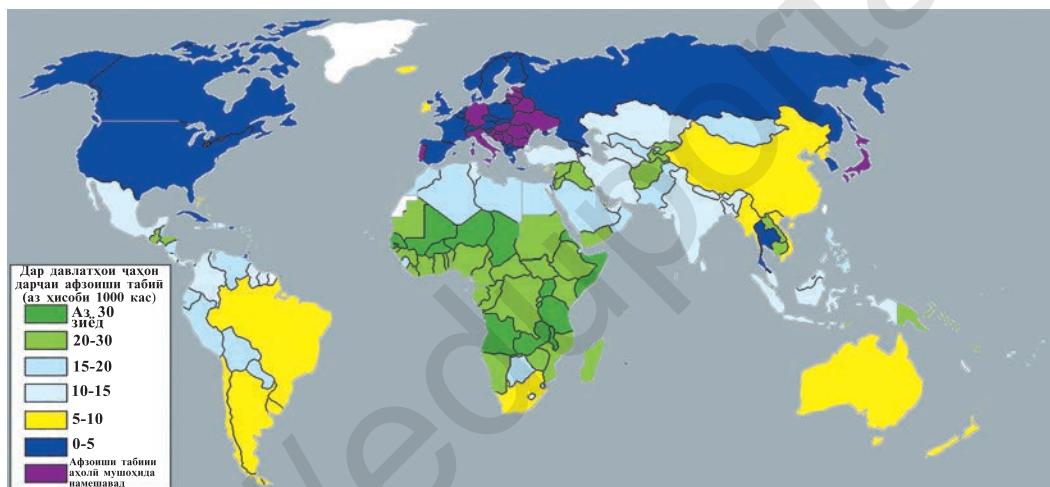
**Коэффицентҳои таваллуд, фавт ва афзоиши табиӣ
(маълумотҳои соли 2018 нисбат ба 1000 нафар аҳолӣ)**

Қитъаҳо	Коэф тавал.	Коэф фавт.	Коэф афзоиши табиӣ.	Коэф.фавти кӯдак (нисбат ба сари 1000 кӯдак)	Дарозии миёнаи умр	
					мард	зан
Ҷаҳон	19	7	12	31	70	74
Африка	35	9	26	50	61	64
Америка	15	7	8	13	74	80
Осиё	17	7	10	26	71	74
Европа	10	11	-1	4	75	82
Австралия ва Океания	17	7	10	21	76	80

Тағиیرёбии даврии миқдори аҳолии минтақаҳо дар навбати аввал дар асоси нисбати нишондодҳои ба вуҷуд омадани таваллуд ва фавт, яъне дараҷаи афзоиши табиӣ вобаста аст. Аз рӯи маълумотҳои ҷадвали 4 нишондодҳои миқдори дар қитъаҳои гуногун такрор барпошавии аҳолӣ ҳар хел будунашон намоён шуд. Дар Африка коэффиценти афзоиши табиии аҳолӣ аз коэффиценти миёнаи ҷаҳон баланд, дар қитъаҳои боқимонда бошад, ба дараҷаи паст аст.

Дар давлатхое, ки афзоиши табии аҳолӣ ба дараҷаи баланд аст, он ба омилҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ таъсири қалон мерасонад. Ҷараёни шаҳршавӣ маълумотнокии занҳо ба дараҷаи баландӣ бо меҳнати иҷтимоӣ банд будани онҳо, дараҷаи баланди зиндагӣ ва васеъшавии эҳтиёҷҳои моддии одамон дар як қатор давлатҳо ба паст шудани коэффиценти таваллуд ва афзоиши табии аҳолӣ таъсир мерасонад (расми 7).

Нишондоди дараҷаи фавт ва ба ҳисоби миёна умр дидани кӯдакони то 1 сола ҳам ба ҳолати ривоҷёбии иқтисодии давлатҳо, ривоҷи хизмати тиббӣ ва дараҷаи зиндагии аҳолӣ вобастагии зич дорад.

Расми 7. Афзоиши табиии аҳолии ҷаҳон.

Маълум аст, ки аҳолии ҷаҳон аз ҷиҳати ҳудудӣ нобаробар ҷойгир шудааст. Ба он омилҳои табии, таъриҳӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ таъсир мерасонад. Дар ҳамвориҳо, назди дарёҳо ва ҳудудҳои наздиҳоӣ аҳолӣ зич ҷойгир шудааст. (масалан водии дарёи Ганг ва пасти Конто). Дар ҳудуҳои Месопотамия ва наздиҳоӣ баҳри Миёна ташаккулёбии ин ҳолат ба замони аз ҳуд кардани онҳо вобаста аст. Дар давлатҳои ривоҷёфта ва марказҳои гуногуни коркарди истеҳсолот ба афзоиши миқдори аҳолӣ, аҳамияти дараҷаи тараққиёти иҷтимоӣ – иқтисодӣ қалон аст.

Зичии миёнаи аҳолии ҷаҳон ба 1km^2 аз 50 нафар зиёд аст. Зичии қитъаи Осиё аз ҷиҳати дараҷаи зичии аҳолӣ аз ҳама баланд ҳисоб шуда, дар қисмҳои Шарқӣ, Ҷанубӣ, ва Ҷанубӣ Шарқии он аҳолӣ хеле зич ҷойгир шудааст. Дар қисмҳои аз тарафи европиён аз ҳуд кардашудаи қитъаҳои Америка, Австралия ва Океания аҳолӣ зич мебошад. Муғулистон, Намибия, Австралия ва Қазоқистон ба қатори давлатҳои дохил мешаванд, ки дар онҳо нишондодҳои зичии аҳолӣ хеле паст мебошанд. Ин ҳолат ба шароити табиии ноқулай вобаста аст.

1. Барои чӣ дар таърихи дуру дарози вақт микдори аҳолии рӯйи Замин қариб бетагӣир монд?
2. Кашфиётҳои бузурги географӣ барои ба минтақаҳо тақсимшавии аҳолӣ чӣ ҷуна таъсир расонд?
3. Дар асоси маълумотҳои дар илова буда, 5-то давлати пешқадами аз ҷиҳати микдори аҳолӣ зиёд будаи Европа, Осиё, Африка, Америка, Австралия ва Океанияро аниқ намоед ва рӯйхати онҳоро ба дафтаратон тартиб дихед.
4. Кадом омилҳо ба ҷойгиршавии ҳудудии аҳолии ҷаҳон таъсир мерасонад?

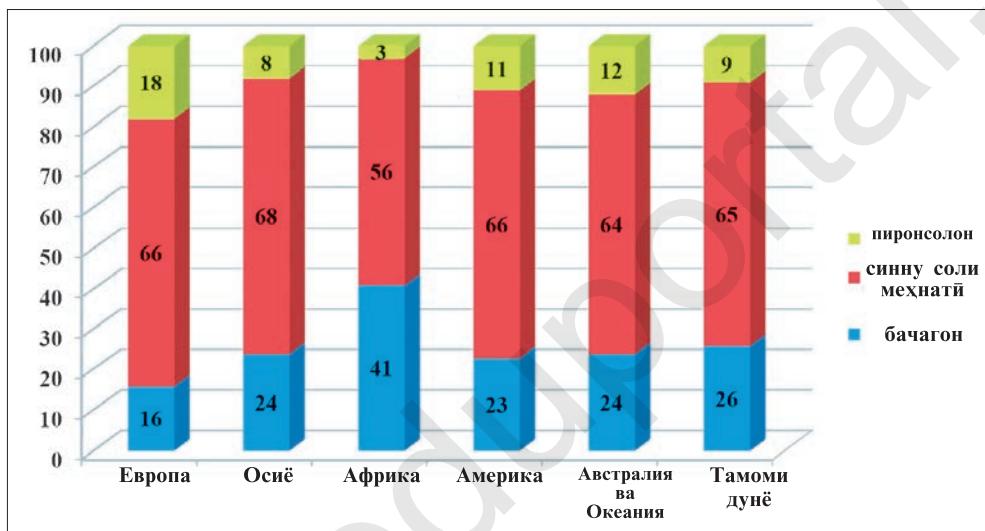

§ 9. Таркиби ҷинсӣ, синну сол ва ирқии аҳолии ҷаҳон

Занҳо, мардон, бачаҳо, қалонсолон, ирқ, европоид, мугулоид, негроид, австралоид, метис, мулат, самбо.

Суръати афзоиши табиии аҳолӣ ба таркиби ҷинси ва синну соли аҳолӣ таъсир мерасонад. Аҳолӣ аз ҷиҳати таркиби синну сол ба бачаҳо ($0 - 14$ сол), ба меҳнат лаёқатманҷо ($15 - 64$ сол) ва пиронсолон (65 сол ва аз он баланд) ҷудо мешаванд. Дар давоми давраи таърихии гузашта фарқ дар байни гурӯҳҳои синну соли дигар шуда омадааст. Дар таркиби синну соли аҳолии ҷаҳон давраҳои дуру дароз ҳиссаи пиронсолон паст буд. Ба асри XX омада, сол аз сол ҳиссаи вакилони ин гурӯҳ зиёд шуданд. Ба он дар навбати аввал ривоҷёбии хизмати тиббӣ, баландшавии сатҳи зиндагии аҳолӣ сабаб шуд. Дар давраи ҳозира таркиби синну соли аҳолии минтақаи ҷаҳон гуногунанд. (расми 8).

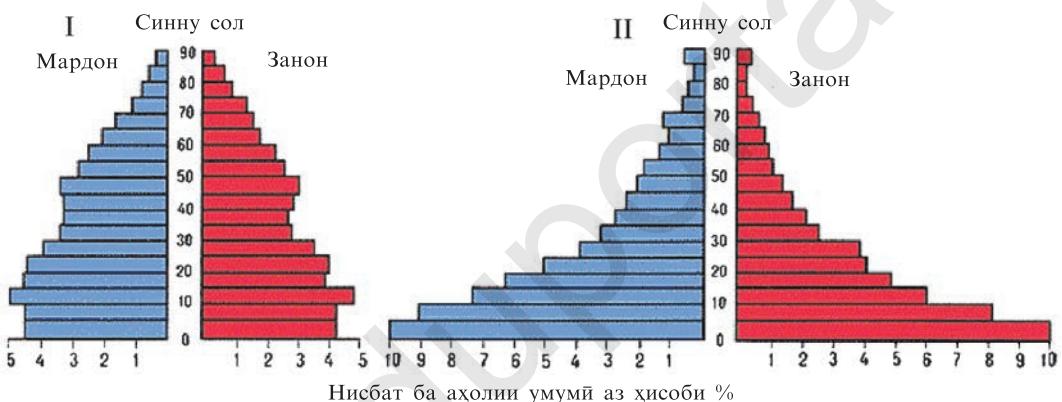
Дар таркиби синну соли ахолии Африка ва Осиё, ки афзоиши табий баланд аст, ҳиссаи бачагон нисбати калонсолон бештар ба ҷашм мерасад. Баръакси ин ҳолатро дар давлатҳои Европа, ки онҳо инқирози демографиро аз сар мегузаронанд, дидан мумкин. Ба ҳиссаи баланди бачагон давлатҳои Нигер (50 %), Мали (48 %) ва Уганда (48 %) ҷудо мешаванд. Дар ин бора нишондоди аз ҳама паст дар Япония (12 %), Германия (15 %), Юнон (14 %) қайд шудааст.

Расми 8. Таркиби синну солии ахолии ҷаҳон (с.2018. ба хисоби %).

Таркиби ҷинсии аҳолӣ. Агар ба таркиби ҷинсии аҳолӣ эътибор дихем, миқдори мардону занон қариб баробар аст. Аммо давлатҳое ҳастанд, ки дар онҳо миқдори занон аз мардон бештаранд. Дар таркиби ҷинсии ҷаҳон ҳиссаи мардон ба 50,5 % ва занон 49,5 % баробар аст (соли 2018). Дар қитъаҳои Африка, Америкаи Ҷанубӣ, Австралия ва Океания миқдори занон бо мардон баробар бошад, дар давлатҳои Европа ва Америкаи Шимолӣ миқдори занон зиёд аст. Миқдори мардон нисбати занон дар аксарияти давлатҳои Осиёи Ҷанубӣ, Шарқӣ ва Ҷанубӣ Фарӯӣ бештар аст. Дар давлатҳои минтақаи халичи Форс мардон зиёд буда, мигратсияи хориҷии қувваҳои коргарӣ таъсир мерасонад.

Барои таҳлил намудани таркиби синну солӣ ва ҷинсии аҳолӣ аз пирамидаи синну сол ва ҷинсӣ истифода мебаранд. Дар миқдори аҳолии як ҳудуди маълум дар миқёси синну соли гурӯҳҳо ва нисбат ба ҷинсро дидан мумкин аст. Дараҷаи афзоиши табиии аҳолӣ дар мамлакатҳои ривоҷёфта сол аз сол кам мешавад, дар натиҷа миқдори бачаҳо кам шуда, миқдори миёнсолҳо ва пиронсолон зиёд мешаванд. Баланд будани афзоиши табиии аҳолӣ дар аксари мамлакатҳои рӯ ба ривоҷ ба баланд будани қисми поёни пирамидаи синну сол ва ҷинсӣ овард. Ин давлатҳо барои зиёд будани миқдори мардонаш ба ҷашм мерасад. (расми 9)

Расми 9. Пирамидаи синну солӣ ва ҷинсӣ дар давлатҳои ҷаҳон
(I ривоҷёфта, II рӯ ба ривоҷ).

Ирқҳои инсоният. Бо туфайли мос шудани организми инсон аз давраҳои қадим ба муҳити табиӣ, асосан ба шароити иқлими ирқҳои инсонӣ ба вучуд омаданд ва онҳо аз ҳамдигар бо аломатҳои берунай намуд фарқ мекунанд. Қисми калони аҳолии ҷаҳон асосан ба 4 ирқи асосӣ (европоид, муғулоид, негроид ва австролоид) қисми бοқимонда бошад, ба ирқҳои мобайнӣ ва омехта мансубанд.

Ба ирқи европоид пӯсти кушод, мӯйи мулоим, ҳамвор ва мавҷмонанд, ранги ҷашмони кабуд, бинии дароз ва лаби борику миёна дошта хос аст. Вакилони ин ирқҳо дар Европа, Америка, Австралия ва Океания қисми асосии аҳолиро ташкил медиҳанд. Ба гайр аз он дар қисмҳои ҷанубӣ, ҷануби гарбии Осиё, қисми шимолии Африка ҳам миқдори зиёди европоидҳо зиндагӣ мекунанд.

Аломатҳои дар боло овардашуда асосан ба европоидхое, ки дар худудҳои шимолӣ зиндагӣ мекунанд, хос аст. Дар қисми ҷанубӣ вобаста ба тарзи муҳити зиндагӣ тана, мӯй ва ранги ҷашмони европоидҳо дигар мешавад. Умуман зиёда аз 40 фоизи инсоният вакилони ирқи мазкур мебошад.

Ирқи муғулоид. Вакилони ирқи муғулоид пӯсти қаҳваранг, мӯйи ҳамвор, намудҳои торики ҷашм, бинни на он қадар дароз, бо пешонаи паҳн ҷудо шуда меистанд.

Муғулоидҳо асосан дар қитъаи Осиё васеъ паҳн шудаанд. Ҳиндӯҳо ва эскимосҳо, ки аҳолии маҳаллии Америка мебошанд ба ҳамин ирқ мансубанд (расми 10).

Ирқи европоид

Ирқи муғулоид

Ирқи негроид

Расми 10. Вакилони ирқи асосӣ

Вакилони ирқи негроид, асосан дар давлатҳои қитъаҳои Африка ва Америка истиқомат мекунанд. Ба онҳо ранги пӯсти сиёҳ, мӯйи ҳамвор, саҳт ва ҷингилаи сиёҳ, намудҳои торики ҷашм, ҷоғҳои ба пеш баромада, бинии паҳн, лаби гафс хос аст. Ватани модарии онҳо Африка буда, қисми зиёди онҳо дар давраи қашфиётҳои Бузурги географӣ ба минтаҳаҳои гуногуни Америка маҷбуран чун ғулом бурда шудаанд.

Ирқи австролоидро дар давоми даври дуру дароз ба ирқи негроид доҳил мекарданд. Лекин дар натиҷаи тадқиқотҳои солҳои охир ба ирқи алоҳида мансуб будани онҳо маълум гашт. Вакилони ин ирқ пӯсти сиёҳ бинии паҳн, лабҳои гафс ва мӯйҳои сиёҳ доранд. Онҳо дар худудҳои Австралия ва Океания истиқомат мекунанд. Аборегениҳои Австралия, папуасҳо, меланезиягихо ба ҳамин ирқ мансубанд.

Дар асоси ирқҳои асосӣ якчанд ирқҳои мобайнӣ ва омехта пайдо шудааст. Ба ирқҳои мобайнӣ ирқҳои эфиопӣ, уралӣ ва помир – фаргона (давлатҳои Осиёи Марказӣ аз ҷумла дар Ӯзбекистон ҷаеъ пахн шудааст) мисол шуда метавонанд. Дар таркиби ирқии аҳолии қитъаи Америка вакилони ирқи омехтаи метисҳо, мулатҳо, ва самбоҳо мавқеи муҳимро ишғол мекунанд.

1. Барои чӣ дар давлатҳои ривоҷёфта миқдори бачаҳо нисбатан паст аст?
2. Чаро вакилони ирқи европоид дар тамоми ҷаҳон пахн шудааст?
3. Кадом омилҳо ба ташаккулёбии ирқҳои омехта дар қитъаи Америка вобаста аст?

§ 10. Таркиби этникӣ ва динии аҳолии ҷаҳон

Ҳалқ, қабила, миллат, гурӯҳҳо ва оилаҳои забон, забонҳои байналхалқӣ, дин, дини содда, дини маҳаллӣ, буддойӣ, христианӣ, дини ислом.

Таркиби миллии аҳолӣ аз этносҳо (аз юнонӣ этнос – «ҳалқ») – ҳалқҳои дар зинаҳои гуногуни тараққиёти иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва фарҳангӣ қарордошта иборат мебошад. Этносҳо ташаккулёбии таърихии инсонҳо, бо ҳудуди зиндагӣ, маданият ва тарзи ҳаёташон, ки аз ҳамдигар фарқ мекунад, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ҳисоб мешаванд.

Қабила иттиҳодҳои оддии иҷтимоии одамони аз ҳама қадим мебошад. Дар вақти ҳозир онҳо асосан дар ҳудудҳои Амазония, Океания ва Африкаи Марказӣ вомехӯранд. Ҳалқ бошад, байни қабила ва миллат ягонагии этникӣ буда, аз этносҳои камшумор иборат аст. Ҳалқҳо асосан дар давлатҳои Осиё ва Африка мавҷуданд. *Миллат* гуфта, ҳусусиятҳои ба дараҷаи баланд ташуккулёфтai ҳалқҳои калон, забони умумӣ, ҳудуд, менталитет, ҳудшиносии миллӣ, дар бисёр ҳолатҳо анъанаҳои давлатдории сиёсии ҳудро доранд, меноманд. Дар байни вакилони миллатҳои дунё, ки миқдорашон аз 100 млн. нафар одамон зиёд 12 – то (ҷадвали 6) аз 50 – 100 млн нафар одамон 12 – то, аз 25 – 50 млн нафар одамон дошта 17 – то миллат мавҷуд.

Аз рӯйи ҳусусиятҳои таркиби миллӣ давлатҳои ҷаҳонро ба як миллата (масалан, Япония, Исландия, Норвегия), бештар будани

як миллат нисбати дигар миллатхо (масалан, ШМА, Франсия, Турция), думиллата (масалан, Канада, Белгия) миллатхое, ки асосан ба яқдигар наздиктар аст (масалан, Афғонистон, Покистон) ва бисёр-миллата (масалан, Ҳиндустон, Индонезия) чудо мекунанд. Решай маданияти халқ забон ҳисоб мешавад. Дар асоси монеа ва равобити забонҳои қавмии ҷаҳон зиёда аз 20 – то оилаҳои забон муттаҳид мешаванд. Дар байни онҳо халқҳо, ки ба оилаи ҳинд – европа мансубанд, аксариятро ташкил медиҳанд. Қариб 1/2 қисми аҳолии ҷаҳон, ба забонҳои ба таркиби ҳамин оила доҳишишуда ҳарф мезананд. Ӯзбекон ба оилаи забонҳои олтойии гурӯҳи туркӣ мансубанд.

Чадвали 5

Вакилони миллатхое, ки миқдорашон аз 100 млн. нафар зиёд мебошанд (соли 2018).

№	Миллатҳо	Миқдори умумӣ, нафар
1	Ханҷо (хитойиҳо)	1 млрд. 310 млн.
2	Ҳиндӯҳо	280 млн.
3	Бенгалҳо	235 млн.
4	Америкагиҳо	200 млн.
5	Бразилиягиҳо	175 млн.
6	Русҳо	150 млн.
7	Японҳо	130 млн.
8	Мексикагиҳо	147 млн.
9	Немисҳо	140 млн.
10	Панҷобиҳо	110–120 млн.
11	Бихарҳо	115 млн.
12	Явагиҳо	105 млн.

Дар дунё 11 – то забон вучуд дорад, ки дар ҳар яки он зиёда аз 100 млн. нафар одамон ҳарф мезананд. Забонҳои хитойӣ (1 млрд. 310 млн. нафар), англисӣ (420 млн. нафар), ҳиндӣ (350 млн. нафар), русӣ (250 млн. нафар), дар байни забонҳо мавқеи муҳимро доранд. Забонҳои хитойӣ, англисӣ, испанӣ, франсузӣ, арабӣ ва русӣ чун забонҳои расмӣ дар фаъолияти СММ истифода мешаванд.

Таркиби динии аҳолӣ. Динҳо ба динҳои содда, (примитӣ), маҳаллӣ ва дунёвӣ чудо мешаванд. Эътиқоди динии аз ҳама содда (примитӣ) асосан дар байни қабила боқӣ мондааст. Намудҳои тотемизм, анимизм ва фетимизми ин дин мавҷуд аст.

Динҳои маҳаллӣ, (динҳое, ки дар байни як ё янчанд миллатҳои бародар паҳн шудааст) асосан дар як давлат ё ки дар доираи минтақа паҳн шудаанд. Дар байни динҳои маҳаллӣ эътиқодчиёни дини хиндуизм пешқадам аст. Ба динҳои маҳаллӣ динҳои синкхӣ, конфутсӣ, иудаизм ва синтой дохил мешавад (ҷадвали 6).

Ҷадвали 6

Минтақаҳои паҳншавии динҳои маҳаллӣ

№	Динҳои маҳаллӣ	Минтақаҳои паҳншудаи қисми асосии эътиқодкунандагон
1	Хиндуизм	Хиндустан, Непал, Шри – Ланка
2	Синкхӣ	Хиндустан (Штати Панҷоб)
3	Конфутсӣ	Хитой
4	Синтоизм	Япония
5	Иудаизм	Исроил, ШМА

Дар ҷаҳон сето динҳои ҷаҳонӣ, ки аз миқдори эътиқодкунандагон ба ин динҳо хеле зиёданд, мавҷуд аст. Инҳо динҳои буддой, насронӣ ва ислом мебошад. Аз ҷиҳати эътиқодкунандагон дини насронӣ (зиёда аз 2 млрд. 400 млн нафар) ки равияҳои католикӣ, православӣ ва протестантӣ дорад, дар ҷаҳон мавқеи муҳимро дорад. Вакилони ин дин дар тамоми минтақаҳо паҳн гаштаанд.

Ҷадвали 7

Минтақаҳои паҳншавии динҳои дунё

№	Динҳои ҷаҳонӣ	Минтақаҳои паҳншудаи қисми асосии эътиқодкунандагон
1	Буддой	Осиёи Шарқӣ ва Ҷануби Шарқӣ
2	Насронӣ	Европа, Осиёи Шимолӣ, Америка, Австралия, Африқаи Тропики
3	аз ин: католикӣ	Европаи Фарбӣ ва Ҷанубӣ, Америкаи Ҷанубӣ, Африқаи Тропики
4	протестантӣ	Европаи Шимолӣ, Америкаи Шимолӣ, Австралия.
5	православӣ	Европаи Шарқӣ ва Ҷанубӣ, Осиёи Шимолӣ
6	ислом	Осиёи Ҷануби Фарбӣ, Ҷануби Шарқӣ ва Марказӣ, Африқаи Шимолӣ
7	аз ин: сунниҳо	Давлатҳои зиёди мусулмон
8	шиаҳо	Эрон, Озарбайҷон, Ироқ, Бахрайн

Дини ислом аз ҷиҳати пайдоиши худ дар байни динҳои ҷаҳонӣ аз ҳама ҷавон буда, ба он зиёда аз 1 млрд. 600 млн. нафар одамон эътиқод мекунанд. Ин дин дар 50 давлат дини давлатӣ ҳисоб шуда, дар ҳудудҳои Африқаи Шимолӣ, Осиёи Ҷануби Фарӯӣ, Марказӣ, Ҷануби Шарқӣ васеъ паҳн шудааст. Равияҳои суннӣ ва шиа дорад.

Дини буддӣ асосан дар мамлакатҳои Осиёи Шарқӣ ва Ҷануби Шарқӣ (Хитой, Япония, Муғулистон ва гайра) дини асосӣ буда, ба он зиёда аз 700 млн. нафар одамон эътиқод мекунанд. Равияҳои хинаяна, махаяна ва ламаизм дорад.

-
1. Ҳусусиятҳои паҳншавии ҳудудҳои миллатҳои микдорашон аз 100 млн. нафар зиёдро аниқ кунед.
 2. Дар паҳншавии географии динҳо қадом омил таъсир расондааст?
 3. Аз ҳарита ҳудудҳои динҳои содда мавҷуд бударо нишон дихед.

§ 11. Урбанизатсияҳои мамлакатҳои ҷаҳон

Шаҳр, ҷараёни урбанизатсия, шаҳрҳои миллионер, агломератсия, мегаполис.

Қишлоқ ва шаҳрҳо ду пункти асосии аҳолинишин мебошад. Маълум аст, ки шаҳр гуфта, қисми асосии аҳолии он ба гайр аз ҳоҷагии қишлоқ дар дигар соҳаҳо банд будаи пунктҳои аҳолинишинро меноманд. Дар замони ҳозира шаҳрҳо дар ҳамаи давлатҳо ба марказҳои нақлиёт, идорақунӣ ва истехсоли асосӣ баргаштанашон ба ҳеч кас сир намебошад. Айнан шаҳрҳо манзилгоҳҳои таъминкунандай истироҳатии мадании аҳолӣ ҳисоб мешавад.

Ривоҷёбии соҳаи истехсолӣ, ҳусусан, ба вучуд омадани инқилоби саноатӣ, барпо намудани роҳҳои нақлиётӣ дар ҳудудҳои дурдаст ва канорӣ дар ҷаҳон ба зиёдшавии микдори шаҳрҳо оварда расонд. Тарзи ҳаёти ба шаҳр ҳос бошад, одамони бисёрро ба худ ҷалб намуда, онҳоро ба шаҳр кӯчида омаданаш водор кард. Дар натиҷа дар ҷаҳон ҷараёни урбанизатсия бо суръат ривоҷ меёбад.

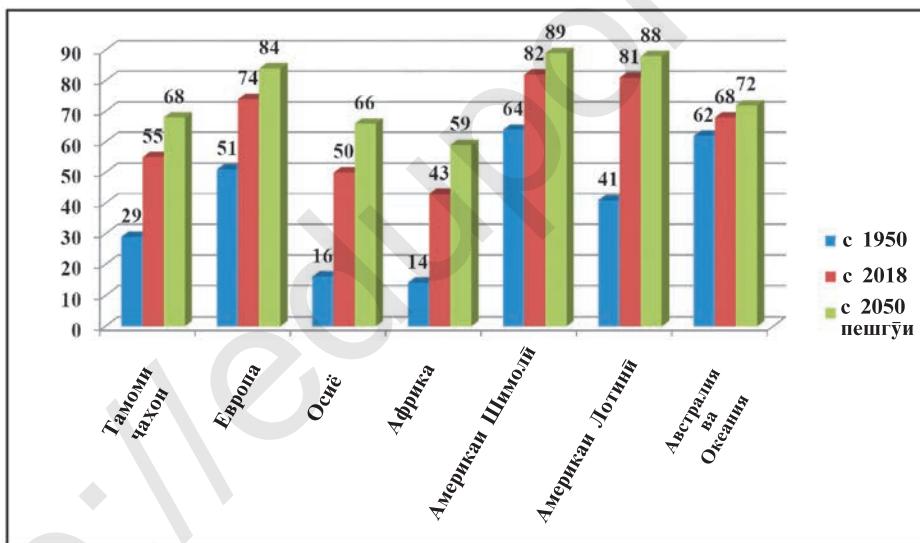
Урбанизатсия – (аз лотини «урб» – шаҳр) – шаҳрҳо, афзоиш шумораи шаҳрҳо ва аҳолии он, ҷараёни паҳншавии тарзи ҳаёти шаҳр.

Дар ачаи урбанизатсия, одатан бо ҳисссаи аҳолии шаҳр дар таркиби умумии аҳолӣ ҳисоб карда мешавад.

Агар соли 1800 3 % – и аҳолии кураи Замин дар шаҳрҳо истиқомат карда бошанд, бъяди гузаштани 100 сол ин рақам 14 % – ро ташкил додааст. Соли 2000-ум дараҷаи урбанизатсия ба 47 % расид. Мувофиқи ҳолати соли 2018 нишондоди миёнаи урбанизатсия ба 55 % баробар шуд.

Аз ҷиҳати нишондодҳои дараҷаи урбанизатсия давлатҳои ҷаҳонро ба се тоифа чудо меқунанд.

1. Мамлакатҳои дараҷаи баланди урбанизатсия (ҳиссаи аҳолии шаҳр аз 75 % зиёд масалан, ШМА, Япония, Белгия ва дигарон);
2. Мамлакатҳои дараҷаи миёнаи урбанизатсия (ҳиссаи аҳолии шаҳр аз 50 % то 75 % масалан, РАҶ, Перу, Хитой ва диг.);
3. Мамлакатҳои дараҷаи пасти урбанизатсия (ҳиссаи аҳолии шаҳр аз 50 % кам масалан, Миср, Бангладеш, Молдова ва диг.);

Расми 11. Тағйирёбии дараҷаи урбанизатсия дар минтақаҳои ҷаҳон (ба хисоби %).

Дар байни минтақаҳо дараҷаи аз ҳама баланди урбанизатсия ба Америкаи Шимолӣ рост меояд. (82 %). Ин нишондод дар Америкаи Лотинӣ 81%, Европа 74%, Австралия ва Океания 68%, Осиё 50%, Африка 43% – ро ташкил медиҳад. Дар тамоми минтақаҳои ҷаҳон дараҷаи урбанизатсия тадриҷан афзоиш мейбад.

Дар худудҳои Европа, Америкаи Шимолӣ, Австралия ва Океания тафйирёбии ин нишондодҳо оҳиста рӯй медиҳад. Дар Африка ва Осиё бошад, ки афзоиши табии аҳолӣ хеле баланд аст, дар натиҷаи мигратсияи фаъоли аҳолӣ аз қишлоқҳо ба шаҳрҳо дараҷаи урбанизатсия тез зиёд шуда истодааст.

Лекин дар давлатҳои рӯ ба ривоҷ зиёдшавии аҳолии шаҳр *урбанизатсияи соҳтаро* пайдо мекунад. Дар натиҷаи урбанизатсияи соҳта, дар атрофи шаҳрҳои бузург, аҳолии аз қишлоқҳо кӯчида омада, ки элементҳои инфрасоҳтори зарурӣ надоранд, бетарти-бона манзилгоҳҳо бунёд мекунанд (расми 12). Майдони ин гуна манзилгоҳҳо хусусан дар шаҳрҳои бузурги Бразилия ва Ҳиндустон ниҳоят қалон аст.

Расми 12. Намудҳои урбанизатсияи соҳта.

Дар натиҷаи урбанизатсия васеъшавии нафақат шаҳрҳо ва аҳолии шаҳрҳо зиёд мешавад, балки майдони ҳамманизилҳои шаҳр низ рӯй медиҳад. Дар натиҷаи агломератсияи шаҳри ва мегалополисҳо ба вучуд меояд.

Агломератсияи шаҳр – дар натиҷаи муттаҳидшавии алоқаҳои иҷтимоӣ, истеҳсолқунӣ ва маъмурии шаҳрҳои гуногун ба вучуд меоянд.

Агломератсияҳои мавҷуд буда марказонидашуда ва бисёрмарказонидашуда нашон мумкин.

Мегаполис – (аз лотинии *мегали* – «калон», *полис* – «шаҳр») гуфта, шаҳрои бузург ва агломератсияҳои шаҳрои бо ҳамдигар якҷояшавандаро меноманд. Мегаполисҳоро ҷамъи якчанд агломератсияҳои шаҳр гуфтан мумкин. Ҳамагӣ дар ҷаҳон 6 – то мегаполиси пурра ташаккулёфта мавҷуд (ҷадвали 8).

Ҷадвали 8

Маълумот дар бораи мегаполисҳои пурра ташаккулёфтаи ҷаҳон

№	Мегаполисҳо	Давлати ҷойгиршуда	Микдори агломератсия	Агломератсияи аз ҳама қалон	Дарозии умумӣ, км
1	Шимолӣ-шарқӣ (Босваш)	ШМА	40	Ню-Йорк	800
2	Соҳили қӯл (Чипитс)	ШМА	35	Чикаго	900
3	Назди уқёнуси Ором (Сансан)	ШМА	15	Лос-Анжелес	800
4	Англис	Британияи Кабир	30	Лондон	400
5	Рейн	Нидерландия Германия Белгия Франсия	30	Рейн-Рур	500
6	Япон (Токайдо)	Япония	20	Токио Иокагама	700

1. Қадом омилҳо дар асри XX бо суръат ба ривоҷёбии дараҷаи урбанизатсия таъсир расонид?
2. Аз нишондодҳои дараҷаи урбанизатсия истифода бурда, давлатҳои зеринро ба гурӯҳҳо ҷудо қунед:
Марокаш 62 %, Кения 32 %, Канада 81 %, Бразилия 86 %, Куба 77 %, Швейцария 87 %, Франсия 80 %, Болгария 73 %, Ӯзбекистон 51 %, Туркия 75 %, Индонезия 54 %, Австралия 86 %, Фиджи 56 %, Тувалу 62 %.
3. Ҷараёни урбанизатсия дар давлатҳои ривоҷёфта ва рӯ ба ривоҷ аз ҳамдигар бо қадом ҷиҳатҳои худ фарқ мекунад?

§ 12. Машғұлоти амалі

1. Зичии ахолии давлатҳои зеринро аниқ кунед:

А) Италия – майдонаш 301,2 ҳазор км², миқдори умумии ахолиаш – 60,6 млн. нафар;

Б) Никарагуа – майдонаш – 129,4 ҳазор км², миқдори умумии ахолиаш – 6,3 млн. нафар;

С) Муғалистан – майдонаш – 1566,6 ҳазор км², миқдори умумии ахолиаш – 3,2 млн. нафар;

Д) Камерун – майдонаш – 475,4 ҳазор км², миқдори умумии ахолиаш – 25,6 млн нафар;

2. Қадвали зеринро пур кунед:

Давлатҳо	Миқдори ахолій млн. нафар	Ахолии шаҳр млн. нафар	Ахолии қишлоқ млн. нафар	Дараачаи урбанизация
Туркия	81,3	61
Уганда	...	10,6	...	2,4
Швейцария	...	8,8	1,4	...
Панама	1,3	6,9

3. Рамзҳои масканхои ибодатии зерин ба қадом дин мансуб буданашро аниқ намоед.

I

II

III

БОБИ 4. ХОЧАГИИ ҶАҲОНӢ

§ 13. Хочагии ҷаҳонӣ ва тақсимоти байналхалқии меҳнат

Хочагии ҷаҳонӣ, тақсимоти байналхалқии меҳнат, таҳассусонидан, соҳаҳои иқтисодиёти ҷаҳон, соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ, соҳаҳои истеҳсолоти номоддӣ.

Хочагии ҷаҳон (иқтисодиёт). Хочагии ҷаҳон ин маҷмӯи ҳочагии миллии тамоми мамлакатҳои ҷаҳон мебошад, ки бо воситаи муносабатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ ба ҳам пайваста гардидаанд.

Ҳочагиҳои миллӣ дар асрҳои XV – XVI дар ҳолати умунигардида ба сифати ҳочагии ҷаҳонӣ фаъолият нишон доданд, ки он ба қашфиётҳои Бузурги географӣ вобаста аст. Маълум аст, ки то асри XVIII барои иқтисодиёти ҷаҳон ҳочагии қишлоқ соҳаи пешқадам ҳисоб мешуд. Дар баробари ҳамин соҳаи ҳунармандӣ ҳам ба дараҷаи маълум ривоҷ ёфта буд.

Инқилоби саноатии дар Европа ба вучуд омада, ба ривоҷёбии истеҳсолоти саноат шароит оғарид. Дар охири асри XVIII Ҷ. Уатт мошинаи буғӣ ихтироъ намуд, ки он ба кор даровардани корхонаҳои калони саноатии маҳсулотҳои гуногуни истеҳсолкунанда ёрӣ расонд. Дар солҳои 1960 дар соҳаҳои истеҳсолот ҷараёни автоматиқунонӣ сар шуд. Ин ҳолат дар навбати худ ба ривоҷёбии соҳаҳои истеҳсолоти номоддӣ сабаб шуд. Дар натиҷа соҳаҳои хизматрасонӣ дар иқтисодиёти ҷаҳон аҳамияти худро пайдо карданд.

Барои ривоҷёбии ҳочагии ҷаҳонӣ, соҳаҳои асосии он аҳамияти калон доранд. Онҳо одатан ба се сектор ҷудо мешаванд. Ҳочагии қишлоқ ва ҷангал, моҳидорӣ, шикор бо баробари ҳамин саноати маъдани кӯҳӣ ба таркиби *сектори аввалин* дохил мешавад. Соҳаҳои ин сектор, ки асосан ба соҳаҳои саноат ашёи хоми зарурӣ тайёр карда медиҳад, ихтиносонида шудааст. Соҳаҳои *сектори дуюмин* барои бунёд намудани маҳсулоти тайёр равона карда шуда бошад,

хизматрасонӣ ба аҳолӣ вазифаи асосии сектори сеюмин ҳисобида мешавад (расми 13).

Расми 13. Соҳти таркибии иқтисодиёти ҷаҳон.

Мамлакатҳо дар иқтисодиёти соҳаҳои зироаткорӣ, бахшҳои саноатӣ ва хизматрасонӣ метавонанд ба гурӯҳҳои гуногун тақсим карда шаванд.

Давлатҳои ҳозираи ҷаҳонро аз рӯйи ривоҷёбии иҷтимоӣ – иқтисодӣ ба аграрӣ (дар таркиби соҳаҳои иқтисодиёт саҳми хочагии қишлоқ баланд), индустрӣ (дар таркиби соҳаҳои иқтисодиёт саҳми соҳаҳои саноат ва соҳтмон баланд) ва постиндустрӣ (дар таркиби соҳаҳои иқтисодиёт саҳми соҳаҳои хизматрасонӣ, асосан интелектуалий баланд аст) барин типҳо чудо мекунанд. Дар баробари ҳамин аз рӯйи саҳми хочагии қишлоқ ва саноат онҳоро дар иқтисодиёташон ба давлатҳои аграрӣ – индустрӣ ва индустрӣ – аграрӣ чудо мекунанд. Сенегал ба давлати аграрӣ, Бразилия индустрӣ, РФГ постиндустрӣ, Ўзбекистон индустрӣ – аграрӣ ва Камбодча аграрӣ – индустрӣ мисол шуда метавонад.

Ривоҷёбии хочагии ҷаҳонӣ ба сифати соҳти ягона ба тақсимоти байналхалқии меҳнат такя мекунад.

Тақсимоти байналхалқии меҳнат истехсоли навъи муайянӣ маҳсулот ва хизматрасонӣ, минбаъд ихтисосгардонии табодулро бо баъзе мамлакатро мефаҳмонад. Ба мавқеи давлатҳо дар тақсимоти

байналхалқи мөннат ривоچёбии иңтимой – иқтисодай, хусусиятхой мавқеи иқтисодију – географиј (хусусан, چойгиршави онҳо дар роҳҳои баҳрӣ), ресурсҳои табии барин омилҳо таъсир мерасонанд.

Дар ҳар як давлат соҳаҳои ихтиносшудаи байналхалқӣ, яъне соҳаҳое, ки барои содирот маҳсулот истеҳсол мекунанд, ташаккул ёфтааст. Масалан, Япония дар ҷаҳон аз ҷиҳати содироти маҳсулотҳои радиоэлектроникӣ, техникии роботӣ, автомобил ва қишиғои баҳрӣ пешсаф бошад, Арабистони Сауъдӣ, АМА ва Қувайт содиркунандай асосии ашёи хоми сӯзишворӣ ҳисоб мешаванд. Ба бозори ҷаҳонӣ Перу, Замбия ва Республикаи Демократии Конго маъдани мис ва миси тоза, Брунди ва Уганда бошад, ба миқдори зиёд ашёи хоми кофоро мебароранд. Айнан ихтиносшавии байналхалқӣ мавқеи давлатҳоро дар ҷаҳон муайян мекунад.

1. Ҳочагии ҷаҳонӣ гуфта чиро меноманд?
2. Тақсимоти байналхалқии меҳнат чист?
3. Ҳочагии ҷаҳон ба чӣ гуна секторҳо ҷудо мешавад?
4. Бахши ихтиносшудаи байналхалқӣ гуфта, ҷиҳо фаҳмида мешавад?

§ 14. Марказҳои иқтисодиёти ҷаҳон ва ҷараёнҳои интегратсияи байналхалқӣ

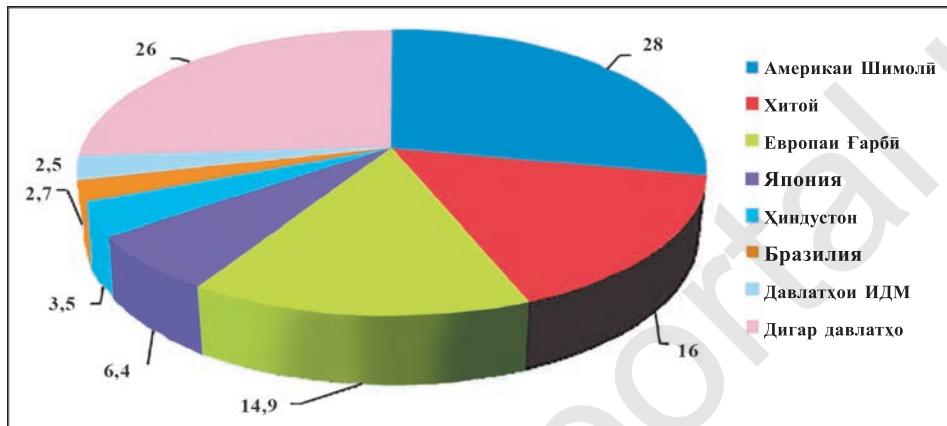

Марказҳои иқтисодиёти ҷаҳон, глобалишавии бисёрмарказона, интегратсияи иқтисодии байналхалқӣ, компанияҳои трансмиллӣ.

Ривоҷёбии иқтисодиёти ҷаҳон ба ғаъолияти марказҳои муҳими иқтисодии он вобаста аст. Давлатҳои аз ҷиҳати коркарди истеҳсолот, ресурсҳои фан – техника ва молиявӣ бузург, дар сиёсат ва ҳочагии ҷаҳон мавқеи муҳим доранд, чун марказҳои асосии иқтисодиёти ҷаҳон ба забон гирифта мешаванд. Ҳамин марказҳо дар ташаккулёбӣ ва ривоҷёбии ҳочагии ҷаҳонӣ таъсири қалон мерасонанд.

Иқтисодиёти ҷаҳонии асри XXI аз ҷиҳати миқёси худ глобалӣ буда, вай пурра дар асоси тамоилҳои иқтисодиёти бозор, истеҳсолоти байналмилиқунонӣ асос меёбад. Ин ҳолат бошад, дар иқтисодиёти бозор *полисентрик* – ба ташаккулёбии ҳолати бисёрмарказона оварда расонд. Дар замони ҳозира бо баробари Европаи Фарбӣ, Америкаи Шимолӣ, давлатҳои ИДМ, Хитой, Япония давлатҳои нави саноатишудаи Осиё, давлатҳои ҳаличи Форс, Ҳиндустон, Брази-

лия ҳам дар иқтисодиёти ҷаҳон мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Мувофиқи ҳолати соли 2017 маълумотҳои фонди Байналхалқии асьор маҳсулоти умумии миллии ҷаҳон (МУМ) ба ҳиссаи Америкаи Шимолӣ 28 % (25,8 фоизаш ба ШМА), Европаи Фарбӣ 15 % ва Ҳитой 16 % рост омаданашро нишон дод (расми 14).

Расми 14. Ҳиссаҳои марказҳои бузурги иқтисодӣ дар таркиби маҳсулоти умумии милли (МУМ) ҷаҳон (соли 2017 %).

Давлатҳои ҷаҳон таввассути алоқаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданий бо ҳам наздик шуда, ривоҷёбӣ дар муҳити ягонаи ахборот, яъне ҷараёни глобализацийа барои ривоҷёбии ҳочагии тамоми минтақаҳо ва давлатҳо таъсир мерасонанд. Ҷараёни глобалшавӣ сабабгори ба вучуд омадани интегратсияи иқтисодии Байналхалқӣ мегардад. **Интегратсияи иқтисодии Байналхалқӣ** – ҷараёни объективии ба ривоҷи байниҳамдигарии хеле амиқ ва устувор, барои амалӣ намудани сиёсати байнидавлатӣ аз ҷониби тарафҳо мувофиқшудаи асосёфтаи гурӯҳҳои баъзе мамлакатҳо мебошад.

Ассотсиатсияи интегратсионии минтақавӣ (масалан, Иттифоқи Европа), соҳа (масалан, мамлакатҳои содиркунандай нефт ОПЕК) ва намудҳои дар шакли монополияҳои байналхалқӣ мавҷуданд. Ҳар як ассотсиатсияи интегратсионӣ барои ривоҷёбии ҳочагии ҷаҳонӣ аҳамияти калон дорад. Дар байни онҳо монополияҳои байналхалқӣ, ки компанияҳои трансмиллӣ мебошанд, аз ҷиҳати имкониятҳои баланди иқтисодиашон фарқ мекунанд. Корхонаҳое, ки дар ду ва зиёда давлатҳо фаъолият нишон медиҳанд ва ба миқдори зиёд активҳои

хориҷӣ доранд, компанияҳои трансмиллӣ меноманд. Дар замони ҳозира онҳо дар соҳаҳои гуногуни истехсолии иқтисодиётҳои зиёди ҷаҳон фаъолият мебаранд.

Нишондодҳои қиммати бозори корпоратсияҳо, даромади солонашон, мавқеи онҳоро дар рейтинги ҷаҳон аниқ мекунанд. Мувофиқи он компанияҳои бисёрсоҳавии «Wal – Mart Stores» – и ШМА, «China Petroieum Chemical (Sinopesc)» ва «China National Petroleum (Petro Chin)» – Ҳитой «Royal Dutch Shell»- и Нидерландия ва Британияи Кабир дар ҷаҳон компанияҳои трансмиллии аз ҳама машҳуртарин мебошанд. Аз 500 – то компанияҳои трансмиллии бонуфузи ҷаҳон дар ШМА (128 то), Ҳитой (106 – то) ва Япония (53 – то) ба рӯихат гирифта шудааст.

1. Марказҳои иқтисодӣ дар ташаккулёбӣ ва ривоҷёбии ҳочагии ҷаҳон чӣ аҳамият доранд?
2. Дар нимаи дуюми аспи XX ривоҷёбии ҳочагии ҷаҳонӣ аз ҳисоби чӣ ба амал омад?
3. Ҷиҳатҳои ба худ ҳоси иқтисодиёти замонавии ҷаҳон дар чӣ мебошад?

§ 15. Инқилоби илмӣ – технологӣ ва таъсири технологияҳои инноватсионӣ ба ривоҷи истехсолот

Инқилоби илмӣ – технологӣ, илм, техника ва технология, истехсолкуниӣ, азхудкунии коинот, нанотехнологияҳо.

Ривоҷёбии босуръати соҳаҳои ҳочагии ҷаҳонӣ, ва такомулшавии таркиби онҳо, ба инқилоби илмӣ – технологӣ таъсири қалон расонд. Ҷараёнҳое, ки дар натиҷаи бар ҷамъият баргаштани фан ба қувваи асосии истехсолӣ, дар истехсолот тағйиротҳои куллӣ ба амал меоянд, **инқилоби илмӣ – технологӣ (ИИТ)** меноманд. Солҳои 1950–1960 давлатҳои пешқадам ба илм эътибори қалон доданд. Дар натиҷаи босуръати қашфиётҳои илмиро ба амалиёт тадбиқ намуда, дар таркиби истехсолот дигаргуниҳо рӯй дода, соҳаҳои нави он пайдо шуданд.

Ҳаракатҳои аз тарафи инсон барои азхудкунии қайҳон, барои истифода аз энергияи атомӣ (СЕА ба мақсади осоиштагӣ), пайдоиши мошинаҳои ҳисоббарорӣ (МЭХ) дар тараққиёти инсоният

навигариҳо шуда, онҳо алоқамандии илмро бо истеҳсолот нишон доданд. Аз ҷиҳати хусусияти худ ИИТ серқирра буда, дар таркиби қисмҳои худ илм, техника, технология, истеҳсолкуни й ва идоракуни й барои дигаргунидҳои қалон ба вучуд омаданаш сабаб шуд.

Зери таъсири ИТТ аз тарафи давлат барои корҳои тадқиқоти илмӣ маблағҳои сарфшаванд зиёд шуданд, дар соҳаи таълим дигаргунидҳо ба амал омаданд. Дар ҷаҳон 4/5 қисми корҳои илмии тадқиқотии иҷрошаванд ба саҳми Япония, ШМА, Германия ва 10 – то давлати дигари ривоҷёфта мансубанд. Дар ин давлатҳо 2 – 3 % – и МУМ ба илм сарф мешавад. Боқимонда ҳамаи мамлакатҳои рӯ ба ривоҷ барои инкишофи илм, ҳамагӣ 4-5 % -и маблагашонро сарф мекунад.

Чори намудани ҷараёнҳои нави технологӣ дар соҳаи техника ва технология аз МЭҲ ва роботҳо дар истеҳсолот васеъ истифода бурдан, ривоҷёбии техникии квант (лазерҳо), дар истеҳсолкуни й дигаргунии самаранок ва маҳсулнокии меҳнат афзуд. Дар истеҳсолот ҷараёнҳои автоматиқунонӣ ва роботкунонидан меҳнати инсонро сабук кард. Ҳоли ҳозир дар зери таъсири навигариҳои дар соҳаи техника ва технологияҳо ба вучуд омада, бо баробари ба сарфа намудани дигар ресурсҳо ҳам эътибори қалон медиҳад. Ба гайр аз ин барои беҳтар намудани ҳолати экологӣ як қатор тадбирҳо ба амал ҷорӣ шудаанд. Масалан, дар Британияи Кабир ва Италия 2/3 қисми пӯлодро аз оҳанпораҳо, дар Япония ва Британияи Кабир 1/2 коғазро аз партофҳои коғаз мегиранд. Дар таркиби соҳаҳои истеҳсоли нави илмӣ, соҳаҳои нав пайдо шуданд (масалан, саноати кимиё, полимерҳо). Ба гайр аз ин, ИТТ дар байни соҳаҳои саноат ба ташаккулёби соҳаҳои нави саноат замина ба вучуд овард (масалан, саноати микробиология). Ҷойи ашёҳои ҳоми табиии қимматро, маҳсулотҳои арзони сунъӣ гирифтанд (масалан, каучуки сунъӣ).

Ҷараёни идоракуни иқтисодиёти самаранок ба чӣ хел ташкилёбӣ ва ташкил намудани он вобаста аст. Дар замони ҳозира ИТТ барои ташкил намудани ҷараёнҳои кор, ба илмҳои замонавӣ соҳиб будани идоракунандагон (мененҷерҳо) таъмин мекунанд.

Ҳангоми баҳо додани таъсири ИТТ ба ривоҷи иқтисодиёти давлатҳо, аз тарафи соҳаҳои илмталаб ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолии онҳо ба эътибор гирифта мешавад. Соҳаҳои саноати мошинсозии электротехникий, микроэлектроника ва авиакосмикӣ ҳамин гуна

маҳсулот истеҳсол мекунанд. Аз рӯйи истеҳсоли маҳсулоти соҳаҳои саноати илмталаб давлатҳои ШМА, Япония, Германия, Франсия, Британияи Кабир ва Республикаи Корея пешқадам мебошанд.

Инқилоби илмӣ – технологӣ дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёт таъсири худро нишон дод. Дар зери таъсири он бо баробари истеҳсолоти моддӣ, дар як қатор, соҳаҳои хизматрасонии номоддӣ, ҳам дар хочагии ҷаҳонӣ ба мавқеи худ соҳиб гашт. Ин ҳолат, дар навбати худ ба оғозшавии даври постиндустрӣ овард.

1. Моҳияти инқилоби илму технико фаҳмонида дихед.
2. Инқилоби илму техника ба ривоҷёбии хочагии ҷаҳонӣ чӣ гуна таъсир расонидааст?
3. Соҳаҳои илмталаби иқтисодиёти ҷаҳониро гуфта дихед.
4. Бар мақсадҳои осоиштагӣ истифодабарӣ аз энергияи атом гуфта, чиро меноманд?

§ 16. Географияи энергетикаи ҷаҳон

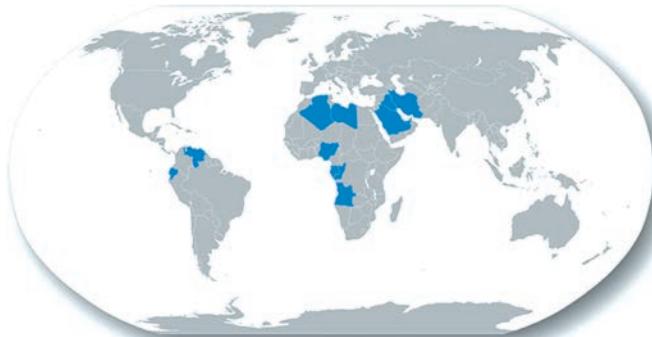

Баланси сӯзишвории энергетикиӣ, саноати ангишт, саноати газ, саноати нефт, электроэнергетика, электроэнергияи гармӣ, гидроэнергетика, электроэнергияи атомӣ, ресурсхои энергияи ноанъанавӣ.

Дар байни соҳаҳои саноат энергетика мавқеи алоҳидаро мегирад. Саноати сӯзишворӣ – энергетикиӣ дар худ шабакаҳои гуногуни сӯзишворӣ (ангишт, нефт, гази табиӣ, сланеси сӯзанд), ва энергияи электрикиро (энергетикаи гармӣ, обӣ, атомӣ, электрӣ) муттаҳид менамоянд. Энергетика соҳаи муҳими саноат буда, барои ривоҷи дигар соҳаҳо хизмат мекунад.

Саноати нефт, ангишт, газ ва электроэнергетика, соҳаҳои асосии маҷмӯаи сӯзишворӣ – энергетикиӣ ҳисобида мешавад.

Саноати нефт. Мувофиқи маълумотҳои соли 2016, дар ҷаҳон 4.3 млярд. тонна нефт истихроҷ шуда, қисми асосии он ба соҳили мамлакатҳои содиркунандай нефт, ташкилоти (ОРЕК) рост меояд. Дар ҳудуди ОРЕК Аморати Муттаҳидаи Араб, Эрон, Ироқ, Кувайт, Арабистони Саъудӣ, Ангола, Габон, Алҷазоир, Гвинеяи Экваториалӣ, Конго, Лубонон, Нигерия, Эквадор 2/3 қисми заҳираи нефти ҷаҳон ҷойгир буда, 1/3 қисми нефти истихроҷшудаи солонаи ҷаҳон ба саҳми онҳо рост меояд (расми 15).

Расми 15. Давлатҳои аъзои ташкило ти ОРЕК (соли 2018).

Соли 2016 аз чихати истихроҷ намудани нефт давлатҳои Арабистони Саъудӣ (583 млн.т), Россия (548 млн.т), ШМА (537 млн.т), Канада (220 млн. т) ва Эрон (200 млн.т) пешқадаманд. Ба саҳми давлатҳои мазкур 48.3 % – и нефти истихроҷшуда рост меояд. Агар давлатҳои Арабистони Саъудӣ, АМА, Қувайт, Ироқ содиркунандай калони нефт бошанд, ба қатори давлатҳои нефтворидкунанда ШМА, Хитой, Япония ва давлатҳои Европа мансубанд.

Саноати газ аз кофта гирифтани газ, аз сӯзишвориҳои саҳт ва моеъ, гирифтани гази сунъӣ ва ҷудо кардани маҳсулоти кимиёй аз газро дар бар мегирад. Гази табиӣ ҳамчун сӯзишворӣ аз дигар сӯзишворӣ якчанд афзалият дорад. Нисбатан ба дигар намудҳои сӯзишворӣ, истихроҷи гази табиӣ осон буда, дараҷаи гардишии он баланд аст. Он нисбат ба ангишт ва нефт аз чихати экологӣ тоза аст, ин ҳолат ба ҷустуҷӯи конҳои газ ва ба кор даровардани он сабаб шуд.

Мувофиқи маълумотҳо захираҳои умумигеологии газ, такрибан 180 триллион м² –ро ташкил мекунад. Ҳаҷми солонаи истихроҷи он ба 3,6 трлн.м² баробар аст. Дар истихроҷи газ минтаҳои Осиё, Америкаи Шимолӣ ва Европа пешқадам бошад, дар байни давлатҳо ШМА (749 млрд.м²), Россия (641 млрд.м²), Эрон (190 млрд.м²), Қатар (182,8 млрд.м²), Канада (174 млрд.м²) роли муҳимро мебозанд.

Солҳои охир барои содироти газ, савдо намудан бо гази моеъ-кардашуда аҳамият пайдо кард (расми 16). Дар ҷараёни гузаронидани гази табиӣ ба ҳолати моеъ газ то 600 маротиба фишурда мешавад. Дар натиҷа бо танкерҳои маҳсуси газ кашонанда, гази моеъро

Расми 16. Резервуарҳои нигоҳдорандай гази табиии моеъкардашуда.

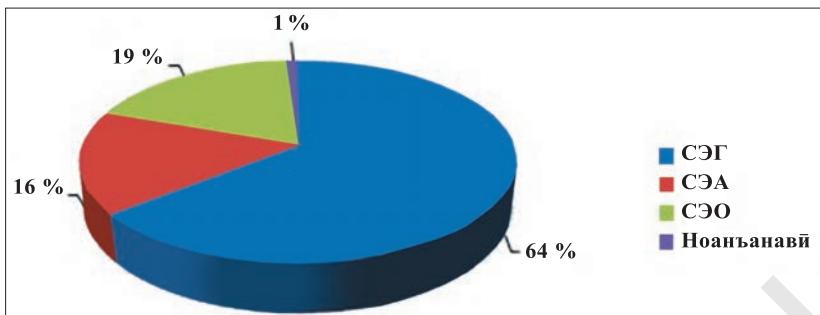
байни қитъаҳо имконияти содир кардан пайдо шуд. Қариб дар 30 давлат гази моеъкардашударо истеҳсол мекунанд. Дар байни онҳо Қатар, Австралия, Малайзия пешсаф аст. Истеъмолчиҳои асосии гази моеъкардашуда Япония, Республикаи Корея ва Хитой мебошанд.

Саноатангиишт дар байни шабакаҳои саноати сӯзишворӣ – энергетикӣ ташаккулёфтai аввалин мебошад. Ин соҳа маблаги калон ва қувваи кории зиёд талаб карда, аз маҳсулотҳои он дар саноатҳои сӯзишворӣ, меаллургияи сиёҳ ва кимиё истифода мебаранд. Ҳоло иsteъмолгари асосии ангишти истихроҷшаванда стансияҳои электрикии гармӣ мебошанд. Яке аз ҷиҳатҳои муҳими ин ҷараён он аст, ки ангишти истихроҷшуда, асосан дар худи ҳамон давлатҳо иsteъмол мегарданд. Солҳои охир танҳо 10 % – и ангишти истихроҷшударо ба содирот мебароранд.

Соле дар ҷаҳон 7,3 млрд.т. ангишти истихроҷ карда мешавад. (с. 2016). Зиёда аз 75 % -и ангишти истихроҷшуда ба саҳми Хитой (3242 млн.т.), Ҳиндустон (708 млн.т.), ШМА (672 млн.т.), Австралия (503 млн. т.), Индонезия (460 млн.т.) рост меояд.

Саноати электроэнергетика. Ин соҳаи саноат аз истеҳсоли энергияи электрикӣ ва иsteъмолчиён расонда додани он иборат мебошад. Дар ҷаҳон тақрибан дар як сол 25 трл. kw·t энергияи электрикӣ истеҳсол мекунанд. Мамлакатҳои Хитой (6.17 трл. квтс), ШМА (4.4 трл. квтс), Ҳиндустон (1.4 трл. квтс), Россия (1.1 трл. квтс), Япония (1.0 трл. квтс) истеҳсолкунандагони асосии энергияи электрикӣ мебошанд.

Маълум аст, ки дар истеҳсол намудани энергияи электрикӣи анъанавӣ (гармӣ, обӣ, атомӣ) ва ноанъанавӣ (энергияи дохилии замин, энергияи Офтоб, шамол, мавчи оби баҳр ва диг.) истифода мебаранд. Аз шабакаҳои анъанавии электроэнергетикии дар боло гуфта шуда, тақрибан 99 % - и энергияи электрикӣ истеҳсол мекунанд. Ҳиссаи манбаъҳои энергияи муқобил хеле паст аст (расми 7).

Расми 17. Таркиби соҳаҳои саноати электроэнергетикаи ҷаҳон (соли 2017).

Электроэнергияи гармӣ соҳаи асосии электроэнергетика буда, аз ҳисоби сӯхтани сӯзишворӣ ва буғи гарм энергияи электрикӣ кор карда мебарояд. Дар давлатҳои Нидерландия, РАҶ, Полша, Руминия, Мексика ва дигар давлатҳо қисми асосии энергияи электрикӣ истеҳсолшуда ба сахми (СЭГ) рост меояд. Туокетуо (Хитой), Сургут ГРЭС – 2 (Россия) аз қалонтарин СЭГ дар ҷаҳон мебошанд.

Электроэнергияи обӣ – ин соҳаи саноати истеҳсоли энергияи ҷараёни табиии об мебошад. СЭО асосан дар дарёҳои қалон ва тез ҷориши шавандай қӯҳӣ соҳта мешаванд. Дар давлатҳои Норвегия, Албания, Бразилия ва Колумбия қисми асосии энергияи электрикӣ истеҳсолшавандаро ҳамин стансияҳо медиҳанд. Ҳусусан дар электроэнергетикаи мамлакатҳои релефашон қӯҳсор аҳамияти СЭО қалон аст. Стансияи электрикӣ обии «се дара» дар Хитой аз ҳама қалон дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

Саноати электроэнергияи атомӣ. Электроэнергетикаи атомӣ дар даври инқилоби илмӣ – технологӣ ба вучуд омада, соҳаи дар ҳуд мӯчассамшудаи ҷараёнҳои мураккаби технологӣ мебошад. Дар ҷаҳон аввалин стансияи электрикӣ атомӣ дар шаҳри Обнински Россия ба кор даромада буд. Дар замони ҳозира дар зиёда аз 30 мамлакати ҷаҳон СЭА фаъолият дорад. СЭА – и аз ҳама бузург дар ҳудудҳои ШМА, Франсия, Германия ва Россия ҷойгир шудаанд. Аз ҷиҳати гирифтани энергияи электрикӣ аз СЭА давлатҳои Франсия, Белгия ва Республикаи Корея пешқадам мебошанд.

Солҳои охир дар мамлакатҳои ҷаҳон талаб ба манбаъҳои энергияи безарари аз ҷиҳати экологӣ гирифта шудаи муқобил афзуда истодааст. Энергияи офтоб, шамол, мавчи оби баҳр ва геотермалӣ аз ҷумлаи онҳост. Истифода аз энергияи геотермалӣ дар давлатҳои ШМА, Россия, Филиппин, Италия, Исландия ба роҳ монда шуда бошад, дар Хитой, Дания, Нидерландия, Германия ва ШМА дар истеҳсоли энергияи электрикӣ аз шамол пешсаф мебошанд.

1. Аз байнни давлатҳои зерини нишондодашуда сето давлати ба ОПЕК аъзо набударо муайян кунед. а) Хитой; б) Нигерия; в) Индонезия; г) АМА; д) Баҳрайн.
2. Дар матни нишондодашуда ҳиссаи истеҳсолқунандай гази давлатҳои асосии ҷаҳонро ба микдори гази истеҳсолшудаи умумӣ аниқ кунед.
3. Дар оянда дар баланси сӯзишворӣ – энергетикаи ҷаҳон чӣ хел дигаргуниҳо рӯй медиҳанд?

§ 17. Географияи саноати металургия ва кимиёи ҷаҳон

Металургия, металургияи сиёҳ, металургияи ранга, чӯян, пӯлод, саноати кимиё

Маҷмӯаи металургия яке аз соҳаҳои саноат буда, аз истиҳроҷи бой гардонидани маъданҳо ва коркарди онҳо иборат аст. Маҷмӯаи мазкур аз ҷиҳати истифодабарии ашёи ҳом ва истеҳсол намудани маҳсулотҳо вобаста ба ҳусусияташон шомили ду соҳа аст: металургияи сиёҳ ва ранга.

1. Металургияи сиёҳ. Маҳсулотҳои асосии металургияи сиёҳ чӯян ва пӯлодро дар шабакаҳои саноат ва соҳаи соҳтмон бисёр истифода мебаранд. Дар соҳаҳои ин саноат дар ҳаҷми ниҳоят қалон маъданни оҳан ва ангишти кокшавандаро истифода мебаранд. Аз ин сабаб дар солҳои аввал корхонаҳои соҳа, ҳусусан дар наздикии маъданни қалони оҳан ва конҳои ангишт барпо шуданд. Дар давраи ИИТ ба туфайли ба технологияҳои нави истеҳсолот гузаштани соҳа, имкониятҳои аз масофаи дур овардани маъданни оҳан ва ангишти кокшаванда вусъат ёфт. Дар натиҷа ҷойгиркунии корхонаҳои саноатӣ металургияи сиёҳи давлатҳои Европаи Ҷарбӣ, Япония ва ШМА тадриҷан дар атрофи бандарҳои баҳрӣ ҷойгир карда шуданд.

Дар замони ҳозира дар саноати металлургияи сиёхи ҷаҳон гурӯҳҳои мамлакатҳои таҳвилкунандай ресурсҳои ашёи хом, истеҳсолқунандай маҳсулоти тайёри металл ва истеъмолгари онҳо ташаккул ёфтанд. Дар ҷаҳон қисми асосии маъдани оҳани истихроҷшуда ба ҳиссаи давлатҳои Хитой, Австралия, Бразилия, Ҳиндустон ва Россия рост меояд (зиёда аз 80 %). Давлатҳои Осиё тақрибан 50 % – и маъдани оҳани кофташударо расонида медиҳанд. Мамлакатҳое, ки маъдани оҳанро ба миқдори зиёд ворид мекунанд – ШМА, Хитой, Британияи Кабир, Япония, РФГ ва Корея ба ҳисоб мераванд.

Дар истеҳсоли маҳсулоти тайёр бошад, асосан мамлакатҳои ривоҷёфтаи Осиё пешқадам мебошанд. Ҳусусан давлатҳои минтақаи Осиёи Шарқӣ дар ин соҳа пешсафанд. Ба ҳиссаи ин давлатҳо 71 % – и чӯян, ва 60,3 % – и истеҳсоли пӯлод рост меояд.

Чадвали 9

Саноати металлургияи сиёхи давлатҳои пешқадам (маълумотҳои соли 2016)

№	Давлатҳои пешқадами ҷаҳон, ки чӯян истеҳсол мекунанд	Миқдораш, млн. т.	Давлатҳои пешқадами ҷаҳон, ки пӯлод мегудозанд	Миқдораш, млн. т.
1	Хитой	701	Хитой	808
2	Япония	80,2	Япония	105
3	Ҳиндустон	63,7	Ҳиндустон	95,5
4	Россия	51,9	ШМА	78,5
5	Республикаи Корея	46,3	Россия	69,8
6	Дар ҷаҳон	1165	Дар ҷаҳон	1628

2. Металлургияи ранга. Саноати металлургияи ранга дорои таркиби мураккаби соҳаҳо аст. Вай дар таркиби худ кофтани маъдани металлҳои ранга, сер кунонидани он, гирифтани металли тоза ва ҷараёнҳои коркарди дубораи ашёи хоми иловагиро дарбар мегирад. Шабакаи мазкур қариб 70 намуди металлҳои рангаро аз нав кор мекунад. Дар байни онҳо соҳаҳои истеҳсоли алюминий, мис, сурб ва рух аҳамиятноканд. Маҳсулотҳои истеҳсолии шабакаҳои металлургияи ранга дар соҳаҳои гуногун истифода мешаванд. Масалан алюминий дар мошинасозӣ (авиасозӣ, электротехника, соҳтмон, нақлиёт) ва дар истеҳсоли молҳои истеъмолии барои истеҳсоли

аз хад зиёд истифода бурда мешавад. Аз мис дар соҳаҳои саноати электроэнергетика, мошинасозӣ истифода мебаранд.

Дар давраи якуми ривоҷёбии металлургияи рангаи чаҳон омили ашёи хом, талабот ба истеҳсоли металлҳои сабук зиёд шуданаш (даври дуюм) омили энергия ба қувваи асосии ҳалкунанда соҳиб шуд.

Мамлакатҳои рӯ ба ривоҷ ба таҳвили ашёи хоми металлургияи ранга ва мамлакатҳои ривоҷёфта ба истеҳсоли маҳсулоти металлургияи рангаи барои истеъмол тайёр ихтисос ёфтаанд. Масалан, дар саноати алюминий, ки соҳаи муҳими металлҳои ранга мебошад, давлатҳои Австралия, Хитой, Бразилия, Индонезия ва Ҳиндустон ашёи хоми асосӣ – бокситро ба бозор мебароранд. Аммо дар истеҳсол ва истеъмоли алюминийи тоза Хитой, Россия, Канада, ШМА ва АМА чудо шуда меистанд.

Саноати кимиё. Саноати кимиё яке аз соҳаҳои муҳими иқтисодиёти чаҳон аст. Аз маҳсулоти саноати кимиё дар тамоми шабакаҳои иқтисодиёт ва ҳаёти ҳаррӯзai инсон васеъ истифода мебаранд.

Ба ҷойгиркунонии ҳудудии шабакаи саноати кимиё омилҳои ашёи хом (тамоми соҳаҳои саноати кимиё), об, энергия (кимиёи нефту газ) қалон аст.

Дар саноати кимиёи чаҳон чор минтақаи асосии ривоҷёфта чудо мешавад:

Онҳо давлатҳои *Осиёи Шарқӣ*, *ШМА*, *Европаи Фарӯӣ* ва *ИДМ*. Давлатҳо ва ҳудудҳои мазкур аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти кимиёй пешқадам мебошанд. Масалан, истеҳсолкунандаи асосии кислотаи сулфат ШМА, Хитой, Россия ҳисобида шавад, аз ҷиҳати истеҳсоли нуриҳои минералӣ ШМА, Германия, Франсия, Полша ва Ҳиндустон пешсафанд.

1. Ба ҷойгиркунонии ҳудудии корхонаҳои саноати металлургия қадом омилҳо таъсир мерасонад?
2. Барои қадом давлатҳои дар поён нишон додашуда, металлургияи сиёҳ соҳаи ихтисосшудаи байналхалқӣ мебошад?
- 1) Хитой; 2) Ҳиндустон; 3) Россия; 4) Замбия; 5) Германия.
3. Қадом минтақаҳо марказҳои асосии саноати кимиёи чаҳон ҳисобида мешаванд?

§ 18. Географияи саноати мошинасозӣ ва сабуки ҷаҳон

Саноати мошинасозӣ, киштисозӣ, автомобилсозӣ, саноати сабук, боғандагӣ.

Мошинасозӣ. Вазифаи асосии саноати мошинасозӣ таъмин намудани ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт бо мошина ва асбобу ускунаҳо мебошад. Барои ҷойгир кардани ҳудудии маҷмӯаи корхонаҳои мошинасозӣ таъсири як қатор омилҳо мавҷуданд. Омили ресурсҳои меҳнатӣ дар ҷойгиркунонии корхонаҳо аҳамиятнок ҳисобида мешавад. Ба гайр аз он омили ривоҷи илмӣ – технологӣ дорои таъсири қалон буда, дар натиҷаи он ҷараёни истехсоли маҳсулот дар дохили соҳа суръат гирифта, самаранокӣ афзуда, бо пурзӯршавии интегратсия ба марказҳои илмӣ оварда расонд.

Дар даври ИИТ мошинасозии ҷаҳон ба яке аз соҳаҳои илмтабаб табдил ёфт. Дар натиҷа, соҳаҳои замонавии мошинасозӣ бо суръати тез ривоҷ ёфт. Бо баробари ин, таъсири омилҳои нақлиёт (ривоҷбии инфрасоҳтор) истеъмолӣ (хусусиятҳои талаб ва истеъмолии бозор), ашёи хом (наздик будани корхонаҳои мошинасозии вазнин ва марказҳои металлургияи ранга) ҳам ба ҷойгиркунонии ҳудудии корхонаҳои мошинасозӣ ба эътибор гирифта мешаванд.

Соҳаи саноати мазкур ба гайр аз коркарди металл, дар таркиби ҳуд зиёда аз 200-то шабакаҳои истехсолӣ мавҷуданд. Дар байни онҳо соҳаҳои киштисозӣ, автомобилсозӣ, авикосмикӣ, электроникӣ ва электротехникӣ аҳамияти қалон доранд. Дар қашонидани саноати киштисозӣ дар нақлиёти баҳрӣ, баҳрҳои байналхалқӣ, аҳамияти қалон доранд. Давлатҳои Япония, Республикаи Корея ва Хитой дар ин соҳа пешқадам мебошанд.

Автомобилсозӣ дар байни саноати мошинасозӣ соҳаи аз ҳама муҳим ба ҳисоб меравад. Қариб дар 30 то давлати ҷаҳон автомобил истехсол карда шуда, давлатҳои Хитой, Япония, Германия, ШМА ва Республикаи Корея дар ин соҳа пешсафанд. Россия, ШМА, Франсия, Хитой ва Япония ба қатори саноати давлатҳои авиаракета – космикӣ ривоҷёфта ҷой мегиранд.

Дар давлатҳои ривоҷёфта сабаби баланд будани имкониятҳои молиявии давлат, илму техника, корхонаҳои бузурги истехсолии

саноати мошинасозӣ, айнан дар ҳудуди ҳамин давлатҳо ҷойгир шудааст. Бинобар ин дар ҳамин ҳудудҳо марказҳои калони мошинасозии ҷаҳон ҳам ташкил ёфтаанд. Аз рӯйи дараҷаи ривоҷёбии мошинасозӣ минтақаи **Америкаи Шимолӣ** нисбат ба дигар давлатҳо ҷудо шуда меистад. **Давлатҳои Европаи Ғарбӣ** ба истеҳсоли маҳсулоти мошинасозии оммавӣ ихтисос шуда бошанд, мамлакатҳои **Осиёи Шарқӣ ва Ҷанубӣ Шарқӣ** ба истеҳсоли маҳсулоти ањанавии мошинасозӣ ва маҳсулоти ба технологияи олий асосёфтai техникаи ҳисоббарори илмталаб (радиотелемеханика, техникаи хизмати майшӣ) истеҳсол мекунанд. Дар **давлатҳои ИДМ** мошинасозии вазнин ва миёна мавқеи муҳим доранд.

Саноати сабук. Саноати сабук калонтарин соҳаи истеҳсолкундаи маҳсулоти рӯзмарраи (мато, либос, пойафзол ва диг.) аҳолӣ мебошад. Ин соҳа, маҳсулоти ҳочагии қишлоқро ҳамчун ашёи хом, маҳсулоти истеъмолӣ ва меҳнат барои ривоҷи соҳа аҳамияти калон дорад. Дар саноати сабук соҳаҳои аз ҳама пешқадам боғандагӣ, дӯзандагӣ ва ҷарму пойафзол мебошанд.

Азбаски саноати боғандагӣ соҳаи бисёр меҳнат талабкунанда аст, дар айни вақт дар мамлакатҳои рӯ ба ривоҷ, ки коргарони арzon доранд, бо суръати тез ривоҷ меёбад. Дар саноати боғандагӣ, асосан аз наҳҳои пахта, мӯина, шоҳӣ, загир ва кимиёвӣ (сунъӣ) матоъ тайёр мекунанд. Солҳои охир дар таркиби маҳсулоти саноати мазкур матоҳои аз наҳҳои синтетикӣ истеҳсолшуда зиёд мешаванд.

Дар ҷаҳон панҷ минтақаи саноати боғандагӣ мавҷуд аст. Инҳо *Осиёи Шарқӣ, Осиёи Ҷанубӣ, мамлакатҳои ИДМ, Европа ва ШМА* мебошанд. Агар дар мамлакатҳои Осиё ҳиссаи матоҳои аз нахи пахта ва шоҳӣ тайёр кардашуда зиёд бошанд, дар Европа ва ШМА асосан матоҳои синтетикӣ трикотажӣ истеҳсол мекунанд.

Саноати дӯзандагӣ дар замони ҳозира ба яке аз соҳаҳои истеҳсолкундандаи маҳсулотҳои аз ҳама қиммати саноати сабук ҳисоб мешавад. Дар онҳо марказҳои «модда» – и ба ҳуд хос ташаккул ёфтаанд, онҳо дар шаҳрҳои Париж, Лондон, Берлин ва Ню – Йорк ҷойгир шудаанд. Сабаби, мавҷуд будани имконияти

истифодаи қувваи коргари арzon, корхонаҳои соҳаи дӯзандагӣ оҳиста – оҳиста ба мамлакатҳои rӯ ба ривоҷ қӯчонда мешавад.

Соҳаи ҷарму пойафзол ба коркарди пӯст ва аз он маҳсулотҳои гуногун тайёр кардан ихтисосонида шудааст. Давлатҳои Ҳитой, Италия, Ҳиндустон, Испания, ШМА ва Франсия давлатҳои пешқадами соҳаи мазкур мебошанд.

1. Кадом соҳаҳои мошинасозӣ дар даври инқилоби илму техника ривоҷ ёфтанд?
2. Кадом давлатҳо аз ҷиҳати истеҳсоли автомобил пешқадам мебошанд?
3. Барои ривоҷёбии саноати сабук омили ашёи хом ҷӣ гуна аҳамият дорад?
4. Саноати сабуки давлатҳои ривоҷёфта ва rӯ ба ривоҷ аз ҳамдигар бо кадом ҷиҳатҳояшон фарқ мекунанд?

§ 19. Географияи қишоварзии ҷаҳон

Хоҷагии қишлоқ, маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, зироати дондор, зироати равғаниӣ, зироати решамеваҳо, зироати техникий.

Хоҷагии қишлоқ дар таърихи инсоният аҳамияти хеле муҳими соҳаи истеҳсолӣ ба ҳисоб меравад. Дар замони ҳозира аҳамияти хоҷагии қишлоқ барои ривоҷи иҷтимоӣ – иқтисодӣ паст шуда бoshад ҳам, вай барои аксарияти давлатҳои rӯ ба ривоҷ соҳаи асосии ихтисосшудаи байналхалқӣ, ҳисоб меёбад. Ҳоли ҳозир дар соҳаи хоҷагии қишлоқ тақрибан 1,4млрд. одамон банд мебошанд.

Яке аз ҳусусиятҳои хоҷагии қишлоқ ин вобастагии он шароити табиии иқлими дар ҷойҳо мебошад. Айнан шароити табиии иқлими аз бисёр ҷиҳат, ихтисосшавии соҳаҳои хоҷагии қишлоқи давлатҳои ҷаҳонро муайян мекунад. Аз ин rӯ, ҳолати таркиби хоҷагии қишлоқ ва ҷойгиркунонии ҳудудии соҳаҳои он гунонгун мешавад. Ба ривоҷёбии ин соҳа ба гайр аз шароити табиии иқлими, шароити иқтисодӣ – иҷтимоӣ дар хоҷагии қишлоқ ҷалб намудани капитал ва ҳолати бо воситаҳои техникий таъминшуудаи он ба таркиби миллӣ – динии аҳолӣ ҳам таъсир мерасонад.

Ҳисссаи хоҷагии қишлоқ дар МУД- и давлатҳои ҷаҳон (соли 2017 %)

Давлатхое, ки ҳиссаси хоҷагии қишлоқашон дар МУД баланд аст	Ҳиссаси хоҷагии қишлоқ дар МУД %	Давлатхое, ки ҳиссаси хоҷагии қишлоқашон дар МУД паст аст	Ҳиссаси хоҷагии қишлоқ дар МУД %
Либерия	77	Монако	0
Сомали	65	Қатар	0,1
Гвинея – Бисау	62	Сан – Марино	0,1
Р.Д, Конго	55	Қувайт	0,3
РАМ	55	Люксембург	0,4

Аз рӯйи ҳусусиятҳои маҳсулотҳои истеҳсолшаванд, тамоми соҳаҳои қишлоқ ба ду гурӯҳ: *кишоварзӣ* (дехқонӣ, зироаткорӣ) ва *чорводорӣ* тақсим мешавад. Ҳамчунин, аз рӯйи дараҷаи ривоҷёбии хоҷагии қишлоқ ба ду навъ ҷудо мешаванд. *Якум, хоҷагии қишлоқи ривоҷёфтai молӣ* буда, маҳсулотҳои дар онҳо истеҳсолшуда барои бозор, пеш аз ҳама бозори берунӣ пешбинӣ мешавад. Ин гуна хоҷагиҳо метавонанд соҳаҳои дехқонӣ ва чорводории замонавӣ бошанд, ки ин корро бо таври **интенсивӣ** ташкил намудаанд. Хоҷагии қишлоқӣ молӣ, ҳусусан дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ривоҷёфта, инкишоф ёфтааст. Одатан, онҳо ба дараҷаи олий аз муваффақиятҳои ИИТ истифода мебаранд.

Дуюм истеъмоли доҳилӣ ки танҳо барои истеъмоли хоҷагии доҳилӣ маҳсулот истеҳсол мекунанд. Бинобар и н аз замонҳои қадим ба таври васеъ паҳн будани чунин хоҷагиҳо, онҳоро **ҳоҷагии қишлоқи ањанавӣ** низ меноманд. Одатан, дар онҳо кор бо таври **экстенсивӣ** ташкил карда мешавад. Дар замони ҳозира ин гуна хоҷагиҳои ақибмондаи дехқонӣ дар аксарияти мамлакатҳои рӯ ба ривоҷ ба таври васеъ паҳн шудааст. Дар мамлакатҳои Африқаи Марказӣ ва Шарқӣ, Осиёи Ҷанубӣ ва Ҷануби Шарқӣ то ҳол ҳам аз омоч истифода мебаранд (расми 18).

Киши зироати ғалладона соҳаи калонтарини кишоварзӣ мебошад. Навъҳои зироат хеле бисёр буда, он ба нисфи майдонҳои киштӣ (0,7 млрд. га.) кишт мешавад. Дар таркиби зироати ғалладона,

хиссаи соҳаҳои рӯёнидани гандум, шолӣ ва ҷуоримакка қалон аст. 80 %- и ҳосили умумии ғалладонаи ҷаҳон ба саҳми навъҳои зироати мазкур рост меояд. Ба ғайр аз он зироатҳои гуногуни ғалладона – арзан, сулӣ ва ҷавдор мавҷуд аст.

Хочагии қишлоқи интенсивӣ.

Хочагии қишлоқи экстенсивӣ

Расми 18. Тафовутҳои ривоҷёбии ҳочагии қишлоқ дар давлатҳои ҷаҳон.

Гандум дар байни зироатҳои ғалладона аз ҳама бештар кишт карда мешавад.

Дар кишти гандум Ҳитой (131,7 млн.т.), Ҳиндустон (86,9 млн.т.), Россия (73,3 млн.т.), ШМА (62,9 млн.т.), Канада (30,5 млн.т.) пешқадам мебошанд. Қариб нисфи ҳосили гандуми ҷаҳон ба ҳиссаи онҳо рост меояд. Гандумзорҳои асосии ҷаҳон қад – қади арзҳои миёнаи нимкураи Шимолӣ (ШМА, Канада, Россия, Украина, Қазоқистон ва Ҳитой) ва қад – қади арзҳои нимкураи Ҷанубӣ (Австралия, Аргентина, Бразилия) ҷойгир шудаанд.

Дар байни киштҳои ғалладонаи ҷаҳонӣ аз рӯйи ҳосили умумӣ ва аҳамияти худ ҷойи дуюм ба шоликорӣ мансуб аст. Агар гандум дар аксарият ҳолатҳо зироати минтақаи дашт бошад, шоли асосан дар ҳудудҳои иқлимашон муссонӣ кишт карда мешавад. Ривоҷёбии шоликорӣ, ки ба меҳнати дастӣ вобаста аст, нафақат ба шароити агротехнологии, балки ба қувваи кории бисёрнафара вобаста мебошад. Минтақаҳои асосии шоликории ҷаҳон Осиёи Шарқӣ, Ҷануби Шарқӣ ва Ҷанубӣ хисоб мешаванд. Давлатҳои Ҳитой, Ҳиндустон, Индонезия, Бангладеш ва Виетнам аз ҷиҳати ҳосили умумии шолӣ дар ҷаҳон пешқадам аст.

Қисми ҳосили умумии ғалладонаи ҷаҳон ба ҷуторимакка рост меояд. Минтақаҳои паҳншавии ҷуторимакка қариб ба ҳудудҳои майдонҳои кишти гандум рост меояд. Дар байни давлатҳои ҷаҳон дар парвариши ҷуторимакка ШМА, Бразилия, Мексика, Аргентина ва Ҳитой мавқеи баланд дорад. Зиёда аз 25% – и ҳосили умумии ҷуторимакка ба саҳми ШМА рост меояд.

Қисми асосии равғани истеъмолии аҳолӣ аз сойя, офтобпараст, ҷрмағзи заминӣ, пунбадона ва зайдун гирифта мешавад. Дар парвариши сойя ШМА (нисфи сойяи ҷаҳон) Бразилия, Аргентина, Ҳитой; дар парвариши ҷрмағзи заминӣ – Ҳиндустон, давлатҳои Африқаи гарбӣ; дар парвариши офтобпараст – Украина, Россия, Аргентина; дар парвариши зайдун – Италия ва Испания пешқадам мебошанд.

Аз решамеваҳо дар парвариши картошкагӣ Ҳитой, Ҳиндустон, Россия, Украина қалонтарин мамлакатҳо ба ҳисоб мераванд. Дар парвариши лаблабуи қанд Россия, Франсия ва ШМА пешқадам буда, найшакар дар Ҳиндустон, Бразилия бештар парвариш карда мешавад.

Чой, қаҳва, какао як аз зироатҳои қувватдиҳанда мебошанд. Аз ҷиҳати ҳосили умумии чой – Ҳитой, Ҳиндустон, Кения, қаҳва – Бразилия, Индонезия, Вьетнам, какао бошад, Кот – Дивуар, Гана, Индонезия пешқадам мебошанд. Дар байни зироатҳои техникӣ, ҳиссаи пахта ниҳоят қалон буда, Ҳитой, ШМА, Ҳиндустон, Покистон, Бразилия ва Ӯзбекистон давлатҳое мебошанд, ки аз ҳама зиёд пахта парвариш мекунанд. Барои гирифтани каучуки (гевея) табиӣ давлатҳои Таиланд, Индонезия, Малайзия, Ҳиндустон ва Ҳитой мавқеи муҳим доранд.

1. Барои ривоҷбии соҳаи хочагии қишлоқ омилҳои миллӣ ва динӣ чӣ аҳамият доранд?
2. Соҳаҳои зироаткории хоси минтақаи иқлими экваториалиро номбар кунед.
3. Аз матни мавзӯй истифода бурда, ҷадвали зеринро пур намоед.

№	Навъи зироат	Давлатҳои пешқадаме, ки навъи зироат кишт мекунанд
1	Шолӣ	
2	Офтобпараст	
3	Чой	
4	Пахта	
5	Найшакар	

§ 20. Географияи чорводорӣ ва моҳидории ҷаҳон

Чорводорӣ, ғовпарварӣ, хукпарварӣ, гӯсфандпарварӣ, моҳидорӣ, паррандапарварӣ, даррандапарварӣ, шутурпарварӣ.

Чорводорӣ яке аз соҳаҳои ҳочагии қишлоқи ҷаҳон мебошад. Он ба соҳаҳои ғовпарварӣ, гӯсфандпарварӣ, бузпарварӣ, хукпарварӣ, асппарварӣ, шутурпарварӣ, паррандапарварӣ, даррандапарварӣ, кирмакпарварӣ ва занбӯри асалпарварӣ ҷудо мешавад. Ғовпарварӣ, гӯсфандпарварӣ ва паррандапарварӣ соҳаҳои асосии чорводорӣ буда, аҳамияти хеле қалон доранд.

Тақрибан 30% – и тамоми гӯшт ва қисми асосии шири истеъмоли аҳолии ҷаҳонро ҷорвои қалони шохдор медиҳад. Дар зонаҳои минтақаи мӯътадили беша ва дашт ҷорводории интенсивӣ, дар ҳудудҳои ҳушк бошад, ғовпарварии экстенсивӣ ривоҷ ёфтааст. Дар ҷаҳон шумораи умумии ҷорвои қалони шохдор зиёда аз 1,3 млрд. сар буда, аз рӯйи саршумории он давлатҳои Ҳиндустон (298 млн. сар), Бразилия (220 млн. сар), Ҳитой (108 млн. сар), ШМА (92 млн. сар) ва Покистон (79.4 млн. сар) пешқадам бошанд (соли 2016).

Гӯсфандпарварӣ асосан дар минтақаҳои аз алафзору ҷароғоҳ бойи ҷаҳон васеъ паҳн шудааст. Аз рӯйи ихтисосгардонӣ гӯсфандпарварии маҳинпашиш ва ниммаҳинпашиш дар минтақаҳои иқлимишон нам ва сернами дашт ва нимдашт, гӯсфандпарварии пӯст ва гӯштдиҳанд, аз ҷумла гӯсфандпарварии қароқӯлӣ бошад, дар минтақаҳои ҳушки нимдашт ва дашт бештар парвариш карда мешаванд. Аз рӯйи маълумотҳо саршумории гӯсфандон бештар аз 1.1 млрд. сар аст. Аз рӯйи саршумории гӯсфандон давлатҳои Ҳитой (162 млн. сар), Австралия (67,5 млн. сар), Ҳиндустон (63 млн. сар). Эрон (42,5 млн. сар) ва Нигерия (42 млн. сар) пешқадаманд (соли 2016). Гӯсфандпарварии аз ҳама интенсивӣ дар ҷаҳон дар Австралия ва Зеландия Нав вучуд дорад. Онҳо ба бозори ҷаҳонӣ ба миқдори зиёд пашиш ва пӯсти гӯсфанд мебароранд.

Хукпарварӣ зиёда аз 40 % – и маҳсулоти гӯшти ҷаҳонро тайёр карда медиҳад. Соҳаи мазкур дар ноҳияҳои ривоҷёфтаи

картошкапарварӣ, галладона, дар шаҳрҳои бузург ва дар наздикии марказҳои хӯрокворӣ ривоҷ мейбад. Ба ривоҷёбии ин соҳа таъсири омилҳои миллӣ ва динӣ ниҳоят калон буда, дар чорводории давлатҳои ислом ин соҳа вучуд надорад. Саршумории умумии хуқҳо қариб 1 млрд. сар мебошад. Қариб нисфа什 ба Хитой (457 млн. сар) рост меояд. Давлатҳои ШМА (71,5 млн. сар), Бразилия (40 млн. сар), Испания (29,2 млн. сар), Германия (27,4 млн. сар) дар ин соҳа пешқадам ҳисоб мешаванд.

Паррандапарварӣ барои таъмини аҳоли бо гӯшти парҳезӣ (20 % – и тамоми гӯшти истеъмолӣ), тухм ва пати мулоим мавқеи муҳимро ишғол карда, асосан дар ҳудудҳои зироати галладона ривоҷ ёфтаанд. Аз ҷиҳати саршумории паррандаҳо Хитой (6.2 млрд. сар), ШМА (2,2 млрд. сар), Бразилия (1,4 млрд. сар), Эрон (1 млрд. сар) дар ҷаҳон мавқеи муҳимро ишғол мекунанд.

Инчунин кирмакпарварӣ, ки асосан дар давлатҳои минтақаи мӯътадил (Хитой, Япония, Ӯзбекистон, Испания, Италия ва фай.) барои давлатҳои минтақаи дашт ва нимдашт шутурпарварӣ (Сомалий, Судан, Мавритания ва диг.) аҳамияти хос дорад. Дар аксарияти минтақаҳои ҷаҳон соҳаҳои асппарварӣ (Хитой, Бразилия, Мексика), минтақаҳои шимолӣ гавазнпарварӣ (Россия, Канада, ШМА), дар арзҳои миёнаи нимкураи Шимолӣ даррандапарварӣ Россия, Канада давлатҳои Скандинавия мавқеи муҳим доранд.

Соҳаи моҳидорӣ из аз ҳама қадимтарин аст. Ҳоло ҳам ин соҳа аҳамияти худро гум накардааст. Моҳӣ ва дигар маҳсулотҳои баҳрӣ бо бой будани худ аз сафеда ва дигар пайвастагиҳои биологӣ барои саломатии инсон аҳамиятнок мебошад. Ба моҳидорӣ амалан тамоми давлатҳои ҷаҳон, ки дорои ҳавзаҳои обӣ мебошанд, машгуланд. Қисми асосии моҳихоро аз ҳавзаҳои шӯр (баҳр ва уқёнусҳо), боқимонда аз обҳои ширин ширкор мекунанд. дар байни уқёнусҳо ба моҳӣ бой Ором (66 % - и ширкори моҳихои уқёнусҳо), байни баҳрҳо бошад, Норвегия, Беринг, Охота ва Япон пешқадам аст. 1/3 қисми ҳаҷми ширкори моҳии ҷаҳон ба Хитой рост меояд. Давлатҳои Ҳиндустон ва Индонезия пешсафтарин ба ҳисоб мераванд.

1. Кадом омилҳо ба ривоҷёбии соҳаи чорводорӣ таъсир мерасонад?
2. Дар асоси донишҳои додашуда соҳаҳои ихтисосшудаи чорводори минтақаҳои ҷаҳонро аниқ кунед ва ҷадвали зеринро пур намоед.

№	Минтақаҳо	Соҳаҳои ихтисосшудаи чорводорӣ
1	Европа	
2	Осиё	
3	Африка	
4	Америкаи Шимолӣ	
5	Америкаи Ҷанубӣ	
6	Австралия ва Океания	

3. Аз байни давлатҳои зерин давлатҳои оиди соҳаи гӯсфандпарварӣ ривоҷёфттаро ҷудо карда нишон дихед
 - Хиндустан; б) ШМА; в) Австралия; г) Бразилия; д) Россия.

§ 21. Географияи нақлиёти ҷаҳонӣ

Нақлиёт, нақлиёти хушкигард, нақлиёти автомобилӣ, нақлиёти қубурӣ, нақлиёти роҳи оҳан, нақлиёти ҳавоӣ, нақлиёти баҳрӣ, нақлиёти дарёӣ.

Маълум аст, ки нақлиёт соҳаи муҳими иқтисодиёт буда, истеҳсолкунӣ ва эҳтиёчи аҳолиро ба борҳо дар вақташ муттасил таъмин мекунад. Бо баробари ҳамин маҳсулотҳои байнидавлатӣ ва ивазнамоии хизматҳоро таъмин намуда, ба амал ҷорӣ кардани алоқаҳои иқтисодии байналхалқӣ, хизмат мекунад. Соҳти нақлиётро дар равиши ҳаққонӣ, «раги хун» – и иқтисодиёти ҷаҳон ҳам меноманд. ИИТ ба ривоҷёбии нақлиёт ва пайдо шудани навъи дигари нақлиёт сабаб шуд. Ривоҷёбии намудҳои нақлиёт ба дараҷаи ривоҷёбии иҷтимоӣ – иқтисодии давлат, майдони он ва омилҳои азхудкуни ҳудудаш вобаста аст.

Нақлиёти ҷаҳонӣ, ки бо суръати баланд ривоҷ меёбад, соҳаи мураккаб ва ба ҳуд хоси соҳаҳоро ташкил медиҳад. Он ба соҳаҳои нақлиёти хушкигард (роҳи оҳан, автомобилӣ ва қубурӣ), обӣ (баҳрӣ ва дарёӣ) ва ҳавоӣ ҷудо мешавад. Нақлиёти автомобилӣ нақлиёти васеъ паҳншуда буда, вай дар асри XX хеле ривоҷ ёфт. Ҷиҳати муҳими ин нақлиёт расонида додани бор то манзил, яъне «аз дар ба

дар» мебошад ва ва дар тамоми мамлакатҳо воситай оммавитарини ҳаракат шудааст. Дарозии умумии роҳҳои автомобилий дар ҷаҳон зиёда аз 28 млн. км буда, давлатҳои ШМА, Ҳиндустон, Хитой, Бразилия ва Россия пешқадаманд. Мувофиқи маълумотҳо шумораи умумии автомобилҳои ҷаҳон аз 1 млрд. дона зиёд буда, қисми зиёди он ба саҳми мамлакатҳои ривоҷёфта рост меояд.

Нақлиёти роҳи оҳан дар даври инқилоби саноатӣ пайдо шудааст, дар натиҷаи муваффақиятҳо ИИТ ба намуди замонавии соҳаи нақлиёти хушкигард табдил ёфт. Вай бо микдори зиёд қашонидани борҳои саноат ва ҳочагии қишлоқ ба масофаи дур, фарқ мекунад. Дарозии умумии роҳҳои оҳани ҷаҳон, тақрибан 1,2 млрд.км. буда, давлатҳои ШМА, Хитой, Россия, Ҳиндустон, Канада пешқадам аст.

Давлати ривоҷёфтаистода (Ҳиндустон).

Давлати ривоҷёфта (Япония).

Расми 19. Тағовутҳо дар нақлиёти роҳи оҳани ҷаҳон.

Нақлиёт қубурӣ таҳвилкунандай борҳои моеъ ва газмонанд ба масофаи дур мебошад. Дар он асосан ҷараёни қашонидани гази табиӣ, нефт ва маҳсулотҳои нефт ба амал меояд. Вай бо паст будани таннаҳҳ, имконияти борҳоро бо як маром ба манзил қашонданаш ва кам будани таъсири манфиаш ба муҳиту атроф фарқ мекунад. Дарозии умумии қубурҳои нефту гази ҷаҳонӣ қариб 2 млн. км буда, қисми асосии он дар давлатҳои қалони истихроҷ ва истеъмолкунандай нефту газ рост меояд. Аз ҷиҳати дарозии қубурҳои нефт ШМА, Россия, Канада, Хитой, Арабистони Саъудӣ, қубурҳои газ бошад, ШМА, Россия, Канада, Германия, Франсия мавқеи муҳим доранд.

Нақлиёти обӣ соҳаҳои нақлиётест, ки борҳо ва мусофиранро бо воситаи дарёҳо, кӯлҳо, баҳрҳо, уқёнусҳо, каналҳо ва обанборҳо мекашонанд. Вай соҳаҳои нақлиёти баҳрӣ, асосан бо миқдори зиёд борҳои моеъ, хушк ва гуногун кашонида мешаванд. Дар нақлиёти баҳрӣ корҳои боркашонӣ аз тарафи флоти савдои баҳр ба амал бароварда мешавад. Аз ҷиҳати ҳаҷми кашонидани борҳо давлатҳои Панама, Либерия, Ҷазираҳои Маршалл, Юнон пешқадам мебошанд

Роҳҳои асосии баҳрӣ дар байни давлатҳои истеҳсолкунанда ва истеъмолгари маҳсулотҳои гуногун ташкил гардидааст. Одатан, аз Африка, Америкаи Лотинӣ, Осиё, Австралия ашёи хоми гуногуни саноат ва ҳочагии қишлоқ ба мамлакатҳои Европа, Япония, Республикаи Корея, Америкаи Шимолӣ ва аз он ҷо бошад, барои аҳолӣ ва ҳочагии ҳалқ маҳсулотҳои гуногуни истеъмолӣ ба тамоми ҳудудҳои истеъмолгари ҷаҳон кашонида мешавад. 60% – и ҳаҷми бори кашонидашуда дар нақлиёти баҳрӣ ба ҳиссаи уқёнуси Атлантика рост меояд. Зиёда аз 2000 бандаргоҳҳо мавҷуд буда, онҳо ба нақлиёти баҳрӣ хизмат мекунанд. Аз ҷиҳати қабул намудани борҳо бандаргоҳҳои Шанхай, Сингапур, Ротердам пешқадаманд.

Дар ривоҷи нақлиёти баҳри каналҳои баҳрӣ ва гулӯгоҳҳои баҳрӣ низ аҳамияти калон доранд. Дар байни каналҳои байналхалқӣ Сувайш ва Панама аҳамияти калон доранд. Онҳо имконияти кӯтоҳ намудани масофаи байни қитъаҳоро медиҳанд. Дар байни гулӯгоҳҳо, ки аз ҳама зиёд киштиҳоро мегузаронад, гулӯгоҳҳои Ла – Манш, Есенин (Зонд), Гибралтар, Ҳормуз, Босфор мебошанд.

Нақлиёти обҳои дохилӣ бо ёрии дарёҳо, кӯлҳо ва каналҳо бо кашонидани борҳо ва мусофиран дар дохири давлат ба амал меояд. Аз ҷиҳати дарозии роҳҳои нақлиёти дарё ва кӯлҳо дар ҷаҳон Россия, Хитой, ШМА, Бразилия, Канада мавқеи муҳим доранд. Дар истифода аз нақлиёти обҳои дохилӣ роли дарёҳои азим, кӯл ва каналҳо калон аст. Ба зумраи чунин дарёҳо Амазонка, Миссисипӣ, Волга, Янтсзи, Конго ва гайра шомиланд. Бо баробари онҳо дар гузаштани киштиҳо аз каналҳои наздисоҳилии (ШМА), Бузург (Хитой), Волга – Балтика (Россия), Рейн – Майн – Дунай (Германия) истифода мебаранд. Дар нақлиёти ҳавоӣ му-

софирон, почта ва дигар навъҳои борҳо бо тезӣ бо нархи қиммат кашонида мешавад. Дар нақлиёти ҳавоии ҷаҳон миқдори кашонидани мусофирон сол аз сол зиёд мешавад. Ҳоло қариб 20 % и миқдори кашонидани мусофирон дар ҷаҳон ба соҳаи ҳамин нақлиёт рост меояд. Алоқаҳои байналхалқӣ солҳои охир хусусан дар байни давлатҳои Европа ва Америкаи Шимолӣ фаъол гардидааст. Аз рӯи ҳисобу китоб аз болои уқёнуси Атлантика дар як вақт беш аз сад лайнерҳои ҳаво ба ду самт ҳаракат мекунанд. барои ривоҷёбии нақлиёти мазкур мавқеи аэропортҳо хеле қалон аст. Аз ҷиҳати қабул намудани миқдори мусофирон аэропортҳои Атланта (ШМА), Пекин (Хитой), Дубай (АМА) пешқадам мебошанд.

1. Кадом навъи нақлиёт ба ташаккулёбӣ ва ривоҷёбии ҳочагии ҷаҳон таъсири қалон мерасонад?
2. Инқилоби илму техника барои ривоҷёбии нақлиёт чӣ аҳамият дорад?
3. Бо тезӣ ривоҷёбии нақлиёти баҳрӣ чӣҳо сабаб шуданд?

§ 22. Географияи робитаҳои байналхалқии иқтисодӣ

Робитаҳои байналхалқии иқтисодӣ, содирот, воридот, баланси савдо, валюта, савдои байналхалқӣ, туризми байналхалқӣ.

Робитаҳои байналхалқии иқтисодӣ гуфта, алоқаҳои ҳочагии байнидавлатӣ, бо иштироки ташкилотҳои байналхалқӣ ва корпоратсияҳоро меноманд. Ба он омилҳои ривоҷи илмӣ – технологӣ, тағовути иҷтимоӣ – иқтисодии давлатҳо, вазъияти сиёсии минтақаҳои ҷаҳон ва интегратсияи байналхалқии иқтисодӣ таъсир мерасонад.

Шаклҳои савдои байналхалқӣ, муносибатҳои кредит – молия, туризми байналхалқӣ, мигратсияи байналхалқии ресурсҳои меҳнат ва ҳамкории байналхалқии илмӣ – технологӣ дар робитаҳои байналхалқии иқтисодӣ мавҷуд аст. Дар байни онҳо савдои байналхалқӣ аҳамияти қалон дорад.

Ҳаҷми савдоии берунаи давлат бо гардиши савдои беруна аниқ карда мешавад. Давлатҳои ШМА, Хитой, Германия, Япония, Франсия аз ҷиҳати ҳаҷми гардиши беруна дар ҷаҳон пешқадам мебошанд.

Қисми савдои берунаро савдои маҳсулот ташкил медиҳад. Талаб ба мошина ва ҷиҳозҳо, воситаҳои нақлиёт ва маҳсулотҳои кимиёй дар савдои байналхалқӣ зиёд буда, онҳо маҳсулоти тайёр мебошанд. Давлатҳои ривоҷёфтai ҷаҳон зиёда аз 60% – и савдои байналхалқиро таъмин мекунанд.

Бо суръати тез сабзида расидани ҷараёнҳои глобалшавӣ дар савдои беруна нигоҳ накарда, тафовути қалони ҳудудӣ дар байни давлатҳо ва минтақаҳо боқӣ мемонад. Қариб 90% – и савдои беруна ба саҳми Европаи Фарӯӣ, Америкаи Шимолӣ ва минтақаи Осиё – уқёнуси Ором рост меояд. Ин минтақаҳо, асосан бо маҳсулотҳои тайёр ва хизмати баландсифат робитаҳои савдоро ба роҳ монда, давлатҳои рӯ ба ривоҷи Африка, Америкаи Лотинӣ ва Осиё ба бозори ҷаҳон ресурсҳои минералӣ, маҳсулотҳои ҷангал ва ҳочагии қишлоқро мебароранд.

Солҳои охир дар хориҷ, бо мақсади ривоҷ додан, соҳаҳои коркарди истеҳсолкунӣ, даровардани капитали гузошташуда ва ҷараёни фоида гирафтан – содироти капитал зиёд мешавад. Капитал бо миқдори зиёд ба иқтисодиёти мамлакатҳои рӯ ба ривоҷ гузошта мешавад. ШМА, Япония, Британия, Кабир, Германия, Хитой содиркунандай аз ҳама бузурги капитал ҳисобида мешавад.

Туризми байналхалқӣ яке аз намуди асосии робитаҳои берунаи иқтисодӣ мебошад. Туризми ҷаҳон қариб 10 % -и МУМ ва 1/3 қисми содироти хизматҳоро медиҳад. Давлатҳои Испания, Италия, Юнон, Кипр соҳаҳои мазкурро ба соҳаи ихтисосшудаи иқтисодиёти миллии ҳуд табдил доданд. Дар байни минтақаҳои ҷаҳон ба ҳудроҳдии қисми аз ҳама қалони ҷараёни туристӣ чудо мешаванд. Дар байни давлатҳои ҳамин қитъа Франсия, Испания, Италия, Германия, Британия, Кабир аз ҷиҳати миқдори сайёҳони ташрифоваранда дар байни давлатҳои «даҳгона» – и якум ҷой гирифтаанд. Солҳои охир аҳамияти байналхалқии туризми Осиё зиёд мешавад. Ҳусусан давлатҳои Осиёи Шарқӣ, Ҷануби Шарқӣ ва Ҷануби Фарӯӣ сайёҳони сершуморро ба ҳуд ҷалб мекунанд.

Дар байни давлатҳои қитъаи Африка соҳаи туризм дар давлатҳои Африкаи Шимолӣ алоҳида ҷудо мешаванд. Истироҳаткунандагони наздисоҳилиро, ҳусусан, Марокаш, Тунис ва Миср, ҳоҳишмандони туризми таърихири бошад, аҳромҳои

Миср ва Карфагени қадим ба худ ҹалб мекунанд. Дар туризми қитъаи Америка ШМА, Мексика, давлатҳои ҳавзаи баҳри Ка-риб саҳми калон доранд. Минтақаи Австаралия ва Океания бо туризми масканҳои истироҳаткунандай ҳудудҳои назди соҳилӣ аҳамиятноканд.

Дар замони ҳозира дар туризм намудҳои аньанавӣ (табиӣ, динӣ, таърихӣ) ва экотуризм, агротуризм, корчалонӣ, спорт, шопинг ривоҷ меёбанд.

1. Кадом роҳҳои робитаҳои иқтисодии байналхалқӣ мавҷуд аст?
2. Чаро савдои беруна намуди асосии робитаҳои берунаи иқтисодӣ ҳисоб мешавад?
3. Сабаби асосии саҳми баланди туризм дар қитъаи Европа дар чист?

ҚИСМИ II . ТАВСИФИ РЕГИОНАЛИИ ҖАҲОН

БОБИ 5. МАМЛАКАТҲОИ ЕВРОПА

§ 23. Мавқеи географӣ, сарҳад ва ҳаритаи сиёсии Европа

Европа, давлатҳои нави мустақил, давлатҳои ҷазираӣ, давлатҳои нимҷазираӣ, республика, монархия, давлатҳои федеративӣ.

Маълум аст, ки материки Евроосиё ба ду қитъа – Европа ва Осиё ҷудо мешаванд. Европа қисми гарбии материки Евроосиёро ишғол кардааст. Калимаи «Европа» аз забони ассириягиҳои қадима гирифта шуда, маънои «нишасти Офтоб » яъне «гарб» – ро дорад. Майдони Европа ба 10 млн. км^2 баробар буда, 4,1 млн. км^2 ҳудуди он ба қисми европогии Россия рост меояд. Мувофиқи маълумотҳои соли 2018 аҳолиаш 746 млн. нафар, яъне ба 10 % – и аҳолии ҷаҳон баробар аст.

Соҳилҳои қитъаи Европаро дар шимол уқёнуси Яхбастай Шимолӣ, дар гарб уқёнуси Атлантика, дар ҷануб обҳои баҳрҳои Миёна ва Мармар, ки ба ҳавзаи уқёнуси Атлантика мансубанд, мешӯянд. Баҳри Миёна бо гулӯгоҳи Гибралтар Европаро аз Африка ҷудо мекунад.(расми 20). Дар шарқ асосан дар хушкӣ бо қитъаи Осиё ҳамхудуд аст. Сарҳадҳои Европа ва Осиё дар бисёр адабиётҳои географӣ тавассути кӯҳҳои Урал, дарёи Эмбаи Қазоқистон, соҳилҳои шимоли гарбии баҳри Каспий, пастии Кума ва Маничи ҷануби Россия, баҳрҳои Азов ва Сиёҳ (расми 21), баҳри Мармар гулӯгоҳи Дарданелл ва баҳри Эгей мегузараад. Дар баъзе манбаъҳо сарҳади ду қитъа тавассути Кавкази Калон, ки байни баҳрҳои Каспий ва Сиёҳ мебошад, гузаронида шудааст.

Расми 20. Мавқеи географии Европа.

Расми 21. Гулұгоҳи Босфор.

кул ёфтааст.

Европа қитъаи яке аз давлатҳои хурд аст. Дар Европа давлатҳои хурдтарин (микро) Андорра, Сан – Марино, Монако, Ватикан ва Лихтенштейн چойгир шудаанд. Ба гайр аз ин давлатҳо майдони 11 давлат аз 50 ҳазор км^2 хурд аст. Дар қитъа ҳудуди 10 давлат аз 50 ҳазор км^2 то 100 ҳазор км^2 аст. Ҳудуди 12 давлат дар навбати худ аз 100 ҳазор км^2 то 500 ҳазор км^2 мебошад. Фақат ҳудудҳои Франсия, Украина ва Испания аз 500 ҳазор км^2 зиёд аст. Федератсияи Россия аз ҷиҳати калонии майдонаш нафақат дар Европа, балки дар ҷаҳон аз ҳама калон мебошад.

Европа бо бисёр будани давлатҳои ҷазираӣ, асосан ба нимҷазираӣ чудо мешавад. Ба мамлакатҳои пурра ки, дар ҷазираҳо ҷойгиранд Британия Кабир, Ирландия, Исландия ва Малта дохил мешавад. Ба мамлакатҳои нимҷазираӣ Норвегия, Швейцария, Данія, Испания, Португалия, Италия, Юнон, Албания, Болгария ва дигаронро мисол овардан мумкин.

Дар Европа 15 давлат имконияти ба баҳр баромадан надорад. Ба қатори онҳо бо баробари давлатҳои на он қадар калон Беларус, Венгрия, Австрия, Чехия давлатҳои ниҳоят хурд Андорра, Лихтенштейн, Люксембург, Сан – Марино ва Ватикан ҷой гирифтааст.

44 – то давлати Европа 32 – тоаш Республика ва 12 – тои онҳо монархия ҳисоб мешавад. Андорра, Белгия, Британия Кабир, Данія, Испания, Лихтенштейн, Люксембург, Монако, Нидерландия, Норвегия, Швейцария давлатҳои монархияи конституционӣ, давлати Ватикан бошад, шакли идоракунии монархияи мутлақи

Дар ҳаритаи сиёсии Европа як қисми Россия, ки дар Осиё ҷойгир аст, ҳамроҳ шавад 44 давлати мустақил мавҷуд.

Ҳаритаи сиёсии Европа дар давоми таърихи бисёрасра якчанд маротиба тағиیر ёфтааст. Ҳаритаи сиёсии замонавии он дар давоми асри XX асосан дар се ҷараёни таърихӣ – Ҷанги якуми ҷаҳонӣ (1914–1918), Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ (1939–1945) ва дар натиҷаи пошхӯрии соҳти сотсиалистии байналхалқӣ аввали солҳои (1990) ташаккул ёфтааст.

Европа қитъаи яке аз давлатҳои хурд аст. Дар Европа давлатҳои хурдтарин (микро) Андорра, Сан – Марино, Монако, Ватикан ва Лихтенштейн ҷойгир шудаанд. Ба гайр аз ин давлатҳо майдони 11 давлат аз 50 ҳазор км^2 хурд аст. Дар қитъа ҳудуди 10 давлат аз 50 ҳазор км^2 то 100 ҳазор км^2 аст. Ҳудуди 12 давлат дар навбати худ аз 100 ҳазор км^2 то 500 ҳазор км^2 мебошад. Фақат ҳудудҳои Франсия, Украина ва Испания аз 500 ҳазор км^2 зиёд аст. Федератсияи Россия аз ҷиҳати калонии майдонаш нафақат дар Европа, балки дар ҷаҳон аз ҳама калон мебошад.

Европа бо бисёр будани давлатҳои ҷазираӣ, асосан ба нимҷазираӣ чудо мешавад. Ба мамлакатҳои пурра ки, дар ҷазираҳо ҷойгиранд Британия Кабир, Ирландия, Исландия ва Малта дохил мешавад. Ба мамлакатҳои нимҷазираӣ Норвегия, Швейцария, Данія, Испания, Португалия, Италия, Юнон, Албания, Болгария ва дигаронро мисол овардан мумкин.

Дар Европа 15 давлат имконияти ба баҳр баромадан надорад. Ба қатори онҳо бо баробари давлатҳои на он қадар калон Беларус, Венгрия, Австрия, Чехия давлатҳои ниҳоят хурд Андорра, Лихтенштейн, Люксембург, Сан – Марино ва Ватикан ҷой гирифтааст.

44 – то давлати Европа 32 – тоаш Республика ва 12 – тои онҳо монархия ҳисоб мешавад. Андорра, Белгия, Британия Кабир, Данія, Испания, Лихтенштейн, Люксембург, Монако, Нидерландия, Норвегия, Швейцария давлатҳои монархияи конституционӣ, давлати Ватикан бошад, шакли идоракунии монархияи мутлақи

теократий аст. Қисми зиёди республикаҳои Европа республикаҳои парламентарий ҳисобида мешавад.

Аз чихати ҳудудӣ – маъмурӣ 6 – то давлати Европа, ки сохташон федеративӣ – Австрия, Белгия, Босния ва Герсоговина, Германия, Россия ва Швейцария мавҷуданд.

Қитъаҳои Европа ба 4 субрегион: Европаи Шимолӣ, Европаи Фарӯӣ, Европаи Ҷанубӣ ва Европаи Шарқӣ чудо мешаванд.

1. Сарҳадҳои Европа ва Осиё тавассути қадом объектҳои географӣ гузаронида мешаванд?
2. Ба ташаккулёбии харитаи ҳозираи сиёсӣ ба Европа қадом ҷараёнҳои таърихии асри XX таъсир расонидааст?
3. Давлатҳои Европа аз чихати бузургии ҳудудашон чӣ ҳел ҳусусиятҳо доранд?
4. Бо ёрии харитаи сиёсии атлас аз давлатҳои ҷавони мустақили Европа дар доҳили ҳушкӣ ҷойгир шудаашонро аниқ қунед.

§ 24. Шароити табӣ, ресурсҳо ва аҳолии Европа

Сӯзишворӣ – энергетикӣ, агроклими, ресурсҳои ҷангал, таваллудшавӣ, афзошии табиии аҳолӣ, пиршавии аҳолӣ, мигратсия, зичии аҳолӣ, метаполис, католикҳо, протестантҳо, проваславҳо.

Ба ривоҷи иҷтимоӣ – иқтисодии мамлакатҳои Европа ҳусусиятҳои маълуми шароити табӣ таъсир расонидааст. Ба қатори ин гуна омилҳои табӣ – географӣ иқлими нисбаттан гарм ва рутубатнок, кам будани кӯҳҳои баландӣ шароити мураккаби дорои нақлиёт буда, бисёр будани ресурсҳои об ва ҷангал, барои соҳтани бандарҳои баҳрӣ бештар будани ҳудудҳои қулайи наздиҳилиро овардан мумкин аст.

Дар Европа аз ресурсҳои сӯзишворӣ – энергетикӣ конҳои қалонтарини ангиштсанг, ангишти сиёҳ, нефт, газии табӣ ва сланеси сӯзандагӣ мавҷуд аст. Конҳои қалони ангиштсанг дар Германия, Россия ва Украина кушода шудааст. Дар Германия, Чехия ва Полша конҳои қалони ангиштсанги сиёҳ мавҷуд аст. Захираҳои қалони сланеси сӯзандагӣ дар Эстония ҷойгир аст. Захираҳои асосии нефт ва газии табиии Европа дар ҳудудҳои бисёри Россия ва тунукобаҳои баҳрҳои Шамолӣ ва Норвегия кушода шудааст. Қисми асосии нефт ва гази табиии ин ҷоҳо ба Британияи Кабир, Норвегия ва Нидерландия мансуб аст.

Конҳои калонтарини маъданҳои оҳан дар Россия, Украина, Шветсия ва Германия ҷойгир шудааст. Дар Полша, Болгария, Руминия конҳои мису молибден, дар Франсия, Юнон, Испания, Италия ва Украина захираҳои калони маъданҳои симоб мавҷуд аст.

Дар Европа аз ресурсҳои об бо роҳи интенсивӣ истифода ме-баранд. Шароити табиии қитъа барои ривоҷёбии хоҷагии қишлоқ қулагай мебошад. Аз ин ҷиҳат Европаи Фарбӣ ва Ҷанубӣ аз Европаи Шимолӣ ниҳоят фарқ карданашро гуфтан лозим аст. Дар мамлакатҳои Европаи Ҷанубӣ, ки шароити иқлими хушк дорад, обёрии сунъӣ васеъ паҳн шудааст.

Европа бо ресурсҳои ҷангал хуб таъмин гардидааст. Дар ин бора хусусан Россия, Финландия, Шветсия, Норвегия ва Британияи Кабир алоҳида ҷудо мешавад.

Аҳолӣ. Мувофиқи маълумотҳои соли 2018 дар Европа 746 млн. нафар аҳолӣ зиндагӣ мекунад. (бо қисми Россия дар Осиё якҷоя). Ин 9,8 % – и аҳолии ҷаҳонро ташкил медиҳад. Европа дар ҳиссаи аҳолии ҷаҳон ба туфайли ниҳоят паст будани афзоиши табиии аҳолӣ рӯз аз рӯз кам мегардад. Бо ҳисоби миёна нишондоди таваллуд ва фавт қариб яхдел, афзоиши табиий қариб нест. Дараҷаи таваллуд нисбати фавт паст буда, камшавии табиии аҳолӣ дар мамлакатҳои Германия, Юнон, Португалия, Болгария, Сербия, Латвия, Литва, Эстония, Украина, Руминия, Молдова, Венгрия ва дигар мамлакатҳо, сол аз сол миқдори аҳолии давлатҳои Европа кам шуда, ин гуна вазъият дуру дароз ба назар мерасад.

Ба сабаби паст будани таваллуд ҷараёни пиршавӣ дар мамлакатҳои Европа рӯй медиҳад. Мувофиқи ҳолати соли 2018 16% – и аҳолии қитъаро бачаҳои то 14 сола ташкил намуда, ҳиссаи одамони то 65 сола 18 % – и умумии аҳолиро ташкил медиҳад.

Европа марказҳои бузурги мигратсияи байналхалқӣ ҳисоб мешавад. Хусусан мамлакатҳои аз ҳама ривоҷёftai Европаи Фарбӣ марказҳои калон мигратсия мебошад. Ба Европаи Фарбӣ сабабҳои кӯчида омадани аҳолии Осиё ва Африка асосан дорои моҳияти иқтисодӣ, яъне дар бозорҳои меҳнатии давлатҳои Европаи Фарбӣ зиёд будани ҷойи коргарон ва бо баланд будани дараҷаи зиндагонӣ алоқаманд аст. Аҳолии давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ на онқадар

ривоچёftai қисмҳои Ҷанубӣ ва Шарқӣ ба Европаи Farbӣ kӯchida рафта истодаанд.

Дар мамлакатҳои Европа нисбат ба дигар минтақаҳои дунё ҷараёни урбанизатсия барвақт сар шудааст. Дар замони ҳозира дараҷаи урбанизатсия қитъаи Европа қариб ба 75 % наздик аст. Дараҷаи шаҳршавӣ асосан дар давлатҳои ривоҷёftai Европаи Farbӣ ва Shimolӣ баланд буда, баъзан аз 90 % зиёд шудааст. Дар мамлакатҳои Европаи Ҷанубӣ ва Шарқӣ ахолии шаҳрҳо на онқадар кам буда, лекин қариб дар ҳама давлатҳо аз 50 % баланд аст. Faқat нишондоди дараҷаи урбанизатсия дар давлатҳои Moldova ва Bosния ва Gerсogovina аз 50 % паст мебошад.

Дар байни мамлакатҳои Европа аз ҷиҳати зичии аҳолӣ тафовутҳо мавҷуданд. Ба он шароити табииӣ, асосан иқлими ва релеф таъсири калон мерасонад. Дар водиҳои дарёҳои Европаи Ҷанубӣ ва Farbӣ ва ҳамвориҳои наздисоҳилӣ зичии аҳолӣ баланд аст. Зичии аҳолӣ дар мамлакатҳои Европаи Shimolӣ хеле паст мебошад. Дар ин мамлакатҳо қисми зиёди аҳолӣ дар қисми ҷанубии ҳудудҳои наздисоҳилӣ ҷойгир шудаанд.

Дини аз ҳама паҳншудаи Европа дини христианиӣ ба ҳисоб меравад. Дар Европаи Shimolӣ протестантҳо, дар давлатҳои Европаи Ҷанубӣ (ба гайр аз Юнон) католикҳо афзалият доранд. Дар давлатҳои Европаи Farbӣ ду мазҳаби динӣ: христианиӣ дар ҳолати омехта паҳн шудааст. Дар давлатҳои Европаи Шарқӣ мазҳабҳои католикӣ ва православии дини христианиӣ яке аз динҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Аз ҷиҳати микдори проваславҳо Россия, Украина, Rуминия, Болгария ва Сербия барин давлатҳо алоҳида чудо шуда меистанд. Ба гайр аз он дар таркиби аҳолии маҳалии ду давлати қитъа саҳми мусулмонон аз 50 % зиёд аст. Ин давлатҳо дар нимҷазираи Балкан ҷойгир шуда, Албания ва Bosния ва Gerсogovina мебошад.

1. Кадом ҳусусиятҳои табииати Европа ба ривоҷёbии иҷтимоӣ – иқтисодии мамлакатҳо таъсири мусбӣ расонидаанд?
2. Кадом мамлакатҳои Европа аз ресурсҳои сӯзишворӣ – энергетикий бой аст?
3. Таркиби синну сол ва афзоиши табиии аҳолии мамлакатҳои Европа паро тавсиф кунед.

§ 25. Иқтисодиёти мамлакатҳои Европа

Давлатҳои рӯ ба ривоҷ, давлатҳои гузаранда ба иқтисодиёт, Иттифоқи Европа, тақсимоти байналхалқии меҳнат, таҳассусонидан, хоҷагии қишилоқ, туризм.

Европа дар ҷаҳони имрӯза бо бузургӣ ва серҷабҳагии салоҳияти иқтисодӣ, илмӣ, технологӣ, соҳаҳои саноати ба дараҷаи баланд ривоҷёфтааш алоҳида ҷудо шуда меистад. Давлатҳои Европаи Шимолӣ, гарбӣ ва Ҷанубӣ ба блоки давлатҳои ривоҷёфта мансуб бошанд, давлатҳои гузаранда ба иқтисодиёт, ки аввалҳои солҳои 1990 аз соҳти сотсиалистӣ ва иқтисодиёти реҷадор даст кашидаанд. Ҳусусан, собиқ республикаҳои иттифоқии дар Европа ҷойгиршуда, ба сифати давлатҳои гузаранда ба иқтисодиёт мансуб мебошанд.

Ба иқтисодиёти Европа ҷараёнҳои интегратсияни ба дараҷаи баланд ривоҷёфта хос аст. Ин ҳолат дар фаъолияти ассотсиатсији интегратсияни аз ҳама бузурги ҷаҳон, Иттифоқи Европа (ИЕ), ки макони ягонаи боҷхона ва савдо дорад, дар фаъолияти ИЕ нағоҳӣ мешавад. Мувофиқи ҳолати соли 2018 дар иттифоқи Европа 28 давлат, аз он ҷумла давлати Кипри дар Осиё ҷойгиршуда ва Британияи Кабир, ки аз таркиби ИЕ зина ба зина мебарояд, аъзо мебошад. Аввали солҳои 1950 шашто давлат (РФГ, Франсия, Италия, Белгия, Нидерландия, Люксембург) муттаҳид шуда Иттифоқи Европа ташкил намуданд. Иттифоқи Европа якчанд ҷараёнҳои васеъшавиро аз сар гузаронидааст.

Дар байнӣ якумин даҳсолаи асри XXI як қатор давлатҳои собиқ сотсиалистӣ (Чехия, Словакия, Венгрия, Латвия, Литва, Эстония ва дигарон) ба таркиби ИЕ дохил шуданд. Европа дар хоҷагии ҷаҳонӣ аз рӯйи истеҳсолоти саноат ва хоҷагии қишилоқ, содироти мол ва хизматҳо, захираҳои тилло ва ривоҷи сайёҳати байналхалқӣ мавқеи пешқадамро ишғол мекунад. Салоҳияти иқтисодии минтақаро ҷаҳор давлати узви «Ҳафтгонаи калон» – Германия, Британияи Кабир, Франсия ва Италия муайян мекунад.

Мошинасозӣ соҳаи пешқадами саноати Европа ба шумор мера вад. Соҳаи мазкур 1/2 ҳиссаи маҳсулоти саноат 2/3 ҳиссаи содиротро ташкил медиҳад. Ҳусусан, автомобилсозӣ ба дараҷаи баланд ривоҷ ёфтааст. Тамғаҳои автомобилий «RENO» – Франсия, «Wolksvagen»,

«Mercedes – Benz» – (РФГ), «Fiat» – Италия, «Volvo»- Швейцария, «Tatra» – Чехия дар тамоми ҷаҳон машҳуранд.

Дар Европа дар байни шабакаҳои саноатӣ баъд аз мошинасозӣ дараҷаи дуюм саноати кимиё ва кимиёи нефт меистад. Дар давраи то ҷанги дуюми ҷаҳон дар асоси саноати кимиё асосан ашёи хоми кимиёи кӯҳӣ ривоҷ мейфт. Аз калий ва намаки ош сулфур ва монанди ҳамин дигар ашёи хом истифода бурда мешуд. Кушодашавии конҳои нефт ва газ дар қитъа боиси ривоҷи соҳаҳои нефту кимиё шуд. Марказҳои аз навкоркарди нефти марбут бо номи дарёҳои Темза, Сена, Элба, Рона ва Рейн, ки дар ҳудудҳои Европаи гарбӣ воқеъанд, барпо шуданд. Мачмӯаи аз ҳама қалонтарини нефту кимиё дар шаҳри Ротердами Нидерландия ҷойгир аст. Дар ҳочагии сӯзишвории энергетикии аксарияти давлатҳои Европа нефт ва гази табии мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Агар Россияро ба ҳисоб нағирен, ноҳияи саноатии аз ҳама қалони нефту гази Европа баҳри Шимолӣ ҳисоб мешавад. Аксарияти давлатҳои Европа нефт ва гази табииро аз Россия, Африкаи Шимолӣ ва аз давлатҳои ҳалиҷи Форс ворид мекунанд.

Дар давлатҳои Германия, Россия, Украина, Полша ва Чехия ангиштсанг ва ангишти сиёҳ истихроҷ карда мешавад. Германия аз соли 2018 сар карда, қисми асосии ангиштро аз Австралия импорт мекунад. Қисми асосии стансияҳои электрикии гармӣ дар бандарҳои баҳрӣ ва шаҳрҳои қалон барпо шудаанд. Дар Дунай ва шоҳобҳои он инчунин дар Рона, Рейн, Днепр, Днестр, Волга ва дигар дарёҳо СЭО – и қалонтарин барпо карда шудаанд.

Металлургияи сиёҳ пеш аз ҳама дар давлатҳои Германия, Британияи Кабир, Франсия, Испания, Белгия, Люксембург, Полша, Чехия, ки маъданӣ оҳан ва ангиштсанг мавҷуд буд, ривоҷ ёфтааст. Соҳаҳои асосии металлургияи ранга саноати алюминий ва мис аст. Саноати алюминий дар давлатҳои аз ашёи хом ва электр бой, аз қабили Норвегия, Исландия, Франсия, Венгрия, Руминия ривоҷ ёфтааст. Вақтҳои охир корхонаҳои алюминий аз ашёи хоме, ки аз давлатҳои рӯ ба ривоҷ гирифта мешавад такъя мекунад. Саноати мис дар Германия, Франсия, Британияи Кабир, Италия, Белгия, Полша ва Босния ва Герсоговина ривоҷ ёфтааст.

Саноати сабук дар Европа аҳамияти пештараи ҳудро ба андозае гум кардааст. Ноҳияҳои қадимаи боғандагии Ланкашир ва Йорк-

шир дар Британияи Кабир, Лодз дар Полша имрӯз низ фаъолият мебаранд. Лекин солҳои охир кӯчонидани саноати сабукро ба Европа таъкид кардан лозим аст. Чорводории бисёроҳавӣ дар як қатор мамлакатҳои Европа, асосан, дар давлатҳои Европаи Шимолӣ ва гарбӣ ба дараҷаи баланд ривоҷ ёфта, ба соҳаи иҳтиносшу-даи байналхалқӣ табдил ёфт. Дар Европаи Ҷанубӣ зироаткорӣ нисбат ба чорводорӣ аҳамияти қалон дорад. Италия, Испания, Португалия, Юнон дар парвариши меваҳои субтропикӣ ва равғани (зайтун, офтобпараст) дар ҷаҳон ҷойҳои баланд дорад.

Европа минтақаи ба дараҷаи баланд ривоҷёftai туризм мебошад. Ба Франсия соле зиёда аз 50 млн, ба Италия ва Испания то 30 – 40 млн. нафар одамон саёҳати туристӣ мекунанд. Швейцария, Португалия, Германия, Австрия, Британияи Кабир ва дигар мамлакатҳо марказҳои қалонтарини туризм ба ҳисоб меравад.

1. Қадом давлатҳо дар Европа ба гурӯҳи «Ҳафгонаи қалон» мансубанд?
2. Ба иттифоқи Европа ҷандто давлат аъзо аст?
3. Дар бораи ривоҷёбии маҷмӯаи сӯзишворию энергетикии Европа маълумот диҳед.
4. Дар Европа қадом давлатҳо марказҳои туризми байналхалқӣ ба ҳисоб меравад?

§ 26. Республикаи Федеративии Германия

Баҳри Шимолӣ, баҳри Балтика, канали Кил, республикаи парламентӣ, канслери федералиӣ, мигратсияи беруна, черкови Луитеран.

Майдонаш – 357,4
ҳазор км². Аҳолиаш
(с.2018) – 82,8 млн.
Пойтахташ – Берлин.

Давлати аз ҳама пурқӯдрати Европа Республикаи Федеративии Германия дар қисми марказии қитъа ҷоигир шудааст. Германия аз ҷиҳати майдонаш дар байни мамлакатҳои қитъа дар ҷои 6-ум меистад. Соҳилҳои он дар шимоли гарб бо баҳри Шимолӣ, дар Шимоли Шарқӣ бошад, бо обҳои баҳри Балтика ҳамхудуд мебошад. Аз ҳудуди Германия яке аз каналҳои муҳими байналхалқӣ – канали Кил, ки баҳрҳои Шимолӣ ва Балтикаро пайваст мекунад, мегузарад. Дар ҳушӯӣ бо 9 – то дав-

лат ҳамхудуд аст. Қулай будани мавқеи иқтисодии географии онро гузаштани роҳҳои калони автомобилий, роҳи оҳан ва обӣ, ки давлатҳои қисмҳои гуногуни Европаро бо ҳам мепайвандад, ишора мекунад.

Шакли идоракунӣ – республикаи парламентист. Роҳбари давлат президент, лекин роҳбари ҳокимиияти иҷроқунанда ва дорои ваколати сиёсии аз ҳама калон раиси ҳукумат, яъне канслери федералий ҳисобида мешавад. Аз рӯи соҳти ҳудуди – сиёсӣ Германия давлати федеративӣ буда, ба 16 – то замини федералий ҷудо мешавад. Пойтаҳти мамлакат – Берлин дар қисми шарқиаш ҷойгир шудааст.

Шароити табииӣ ва ресурсҳо. Релефи ҳудуди Германия аз тарафи Шимол ва Ҷануб баланд мешавад (расми 22). Қисми шимолии мамлакат пастҳамвории Германияи Шимолиро дар бар гирифта, ҳудудҳои марказии он аз кӯҳҳои паст ва миёна иборат буда, дар ҷануб бошад, кӯҳи Алп, ки баландиаш ба 3000 м мерасад, ҷойгир шудааст. Дар РФГ конҳои ангиштсанг, ангишти сиёҳ, маъданни оҳан, намакҳои ош ва калий ҷойгир шудааст.

Мамлакат дар ҳудуди минтақаи мӯътадил ҷойгир шудааст. Обу ҳаво тез-тез тағиیر ёфта, боришот бисёр меборад. Одатан зимистон мулоим, хунуқҳои саҳт кам содир мешавад. Дар ҳудудҳои наздиҳои шамолҳои саҳт мевазанд ва ба соҳаи энергетикаи мамлакат аҳамият дорад.

Дар Германия дарёҳо хеле зич ҷойгир аст. Дарёҳои калони мамлакат – Рейн, Дунай, Элба, Везер ва Одер ҳисобида мешавад. Тамоми дарёҳои калони Германия бо каналҳо бо ҳам пайванд шудаанд, ки роҳҳои нақлиёти обии дохилиаш тавассути Дунай бандарҳои баҳрҳои Шимолӣ ва Балтикаро бо бандарҳои баҳри Сиёҳ пайваст мекунад.

Аҳолӣ. Германия қарib 83 млн. нафар аҳолии (мувофиқи маълумотҳои соли 2018) худ дар Европа баъди Россия ҷойи дуюмро ишғол мекунад. Аз сабаби паст будани таваллуд, афзоиши табиии аҳолии Германия аз соли 1972 боз ин ҷониб дорои изофай манғӣ мебошад. Германия аз ҷиҳати миқдори мигрантҳои хориҷӣ (қарib 7 млн.

Расми 22. Релефи Германия.

нафар) баъди ШМА дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол мекунад. Дар таркиби муҳочирон, кӯчида омадагон аз Туркия, Италия, Юнон, Собиқ давлатҳои Югославия, Полша ва баъзе мамлакатҳои араб аз ҷиҳати миқдорашон ҷудо шуда меистанд. Мигрантҳои хориҷӣ бештар дар шаҳрҳои қалони заминҳои федералии гарбӣ ва шимолӣ мӯчассам шудаанд.

Зиёда аз 75 % – и германиягиҳо дар шаҳрҳо истиқомат мекунанд. Шаҳрҳои аз ҳама қалонтарини РФГ – Берлин, Гамбург, Мюнхен, Кёльн, Франкфурт – Майн, Бремен мебошад.

Дар таркиби миллии аҳолӣ зиёда аз 90 % ба миллати немис рост меояд. Дар байни немисҳои дар ҳудудҳои шимолӣ, марказӣ ва шарқӣ истиқоматкунандай РФГ протестантҳо (лютеранҳо) аксариатро ташкил диданд, дар ҷануби мамлакат бештар католикҳо истиқомат мекунанд.

Аҳолии Германия дар водиҳои дарёҳои қалон дар ҳолати зич ҷойгир шудааст. Дар ин ҷо асосан водии Рейн алоҳида ҷудо шуда меистад. Ҳудуди мӯчассамшудаи ба дараҷаи баланди аҳолӣ – ноҳияи саноатии Рур – айнан дар ҳавзаи ҳамин дарё ҷойгир шудааст. Дар ҳудудҳои кӯҳӣ ва шимоли шарқии мамлакат аҳолӣ нисбатан кам ҷойгир шудааст.

Иқтисодиёт. Германияи аз ҷиҳати дараҷаи зиндагони аҳолӣ ва салоҳияти иқтисодӣ яке аз давлатҳои пешқадами ҷаҳон, аъзои гурӯҳи «Ҳафтгонаи қалон» мебошад. Дар Европа Германия аз рӯйи ҳаҷми маҳсулоти умумии дохилӣ ва истеҳсолоти саноатӣ ҷойи аввалиро мегирад. РФГ бо маҳсулотҳои баландсифати гуногуни саноатӣ дар тамоми дунё машҳур аст. Ба қатори шабакаҳои саноати пешқадами Германия

мошинасозӣ, кимиё, фармасевтика, ангишт, металлургияи сиёҳ ва саноати ҳӯрокворӣ дохил мешавад. Аз соҳаҳои мошинасозӣ бошад, станоксозӣ, автомобилсозӣ, электротехникӣ, микроэлектроникӣ, киштисозӣ ва мошинасозии авиакосмикӣ ба дараҷаи баланд ривоҷ ёфтааст.

Шабакаҳои такягоҳи ҳоҷагии қишлоқи Германия чорводории ширу гӯштӣ ва хукпарварӣ ба ҳисоб мера-

Расми 23. Шаҳри Франкфурт – Майн.

вад. Дар қисмҳои шимолӣ ва марказии мамлакат зироатҳои асосии хоҷагии қишлоқ гандум, арзан, чуворимакка, картошка, лаблабуи қанд ҳисобида мешавад. Дар водиҳои байникӯҳӣ ва доманакӯҳҳои қисми ҷанубӣ ангурпарварӣ, тамокупарварӣ ва барои истеҳсоли пиво ҳмелро парвариш мекунанд.

Дар иқтисодиёти Германия нақлиёт, банку молия, туризм ва соҳаҳои дигари хизматрасонӣ ҳам аҳамияти калон дорад. Аз ҷумла, шаҳри Франкфурт – Майн, ки дорои аэропорти аз ҳама калони Европа аст, дар қитъа яке аз марказҳои асосии банку молия ҳисоб мешавад.

Заминҳои шарқии Германия собиқ (РДГ) нисбаттан ба дигар ҳудудҳои мамлакат бо нишондоди паст ҷудо шуда меистад.

-
1. Қулай будани мавқеи иқтисодию географии Германияро эзоҳ дидед.
 2. Ба ҳаракатҳои табиӣ ва мигратсионии аҳолии Германия кадом ҳусусиятҳо ҳос аст?
 3. Хоҷагии қишлоқи мамлакат ба кадом соҳаҳо ихтисос шудааст?
 4. Салоҳияти иқтисодию географии шаҳри Франкфурт – Майн бо кадом омилҳо ишора мешавад?

§ 27. Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ

Шоҳигарии Муттаҳида, Англия, Шотландия, Уэлс, Ирландияи Шимолӣ, монархияи конституционӣ, гулӯгоҳи Ла – Мани, иқлими мӯътадили баҳрӣ.

Майдонаш – 244,5 ҳазор км². Аҳолиаш (с. 2018) – 66,4 млн.

Пойтахташ – Лондон.

Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ дар шимоли гарбии Европа ҷазираҳои Британия ҷойгир шудааст. Қисми асосии Шоҳигарии Муттаҳидаро ҷазираи Британияи Кабир ва шимоли шарқии ҷазираи Ирландия ташкил медҳиад. Ба гайр аз он, ба таркиби мамлакат якчандто ҷазираҳои майда ҳам дохил мешавад. Соҳилҳои Шоҳигарии Муттаҳида бо баҳри Шимолӣ, баҳри Ирландия ва бо обҳои уқёнуси Атлантика шӯста мешавад.

Гулӯгоҳи Ла – Мани Британияи Кабирро аз соҳилҳои шимоли гарбии Франсия ҷудо мекунад. Дар ҳушки мамлакат фақат бо Республикаи Ирландия ҳамхудуд аст. Дар замони ҳозира Британияи

Расми 24. Қисмҳои таркибии шоҳигарии Муттаҳида.

Кабир қариб 15 – то ҳудудҳои пасибаҳрӣ, яъне мустамликаҳо дорад. Қисми калони онҳо дар ҷазираи баҳри Кариб ҷойгир шудааст. Мустамликаи ягонаи дар қитъаи Европа ҷойгиршуда – Гибралтар ҳам ҳудуди пасибаҳрии Шоҳигарии Муттаҳида ҳисоб мешавад. Аммо расман на ягон ҳудуди пасибаҳрӣ ба таркиби Шоҳигарии Муттаҳида дохил намешавад.

Шакли идоракунӣ – монархияи конституционӣ. Ҳукмдори Британияи Кабир дар айни вақт дар равиши расмӣ ҳукмдори 15 давлати мустақили Шоҳигарии Ҳамдӯстии Британия, аз ҷумла Канада, Австралия ва Зеландияи Нав ҳисоб мешавад.

Аз рӯйи соҳти ҳудудӣ – сиёсӣ Шоҳигарии Муттаҳида давлати унитарӣ буда, аз 4 – то қисми (мамлакат) – Англия, Шотландия, Уэлс ва Ирландияи Шимолӣ иборат аст (расми 24).

Ба ғайр аз Англия 3 – то мамлакат қисман дорои муҳториятанд.

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Қисмҳои ҷануби шарқии Британияи Кабирро бештар ҳамвориҳо, ҳудудҳои шимоли ғарбиашро бошад, асосан кӯҳҳои миёна ишғол мекунад. Ҳусусан, дар Шотландия ва Уэлс кӯҳҳои қадимаи порашуда васеъ паҳн шудаанд. (расми 25). Нуқтаи аз ҳама баланди мамлакат – кӯҳи Бен– Невис (1343 метр) дар Шотландия ҷойгир шудааст.

Дар Шоҳигарии Муттаҳида аз қанданиҳои фоиданок, асосан нефт, гази табиӣ ва ангиштсанг кофта мегиранд. Конҳои қалонтарини нефту газ дар тунукобаҳои баҳри Шимолӣ ҷойгир аст. Аммо солҳои охир Британияи Кабир тамоми намудҳои сӯзишвории минералиро воридот мекунад, чунки ресурсҳои истихроҷшуда, талаби манбаъҳои иқтисодӣ ёти миллиро бо энергия қонеъ намекунад.

Расми 25. Манзараи кӯҳ дар Шотландия.

Шамолҳои дар давоми сол аз укёнуси Атлантика вазанда ва дар зери таъсири ҷараёни Голфстрим дар Британияи Кабир иқлими мӯътадили баҳрӣ ташаккул меёбад. Дар давоми сол тез-тез борон меборад, ҳусусан дар гарби мамлакат зимистон ниҳоят мулоим, ҳарорати миёнаи моҳи январ дар атрофи 0°C . аст.

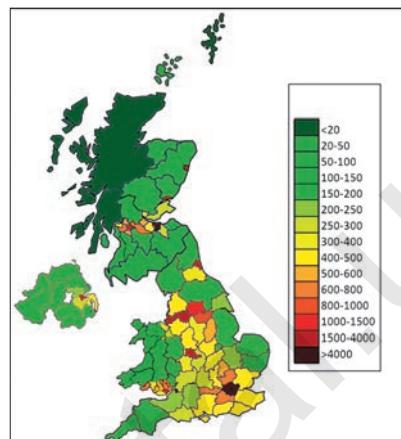
Аҳолӣ Шоҳигарии Муттаҳида аз ҷиҳати миқдори аҳолӣ дар байни мамлакатҳои Европа дар ҷойи сеом меистад. (мувофиқи ҳолати соли 2018 зиёда аз 60 млн. нафар). Афзоиши табиии аҳолӣ бо ҳисоби солона ба 0,3 % баробар аст. Шумораи аҳолӣ аз ҳисоби мигратсияи беруна меафзояд. Асосан, қӯчида омадагон аз Осиёи Ҷанубӣ, Африка ва ҷазираҳои баҳри Кариб бисёранд. Дар Британия Кабир дараҷаи урбанизатсия аз 80 % зиёд аст. Ба қатори шаҳрҳои аз ҳама калонтарин, ба гайр аз Лондон, Бирменгем, Манчестер, Ливерпул, Глазго ва Эденбург доҳил мешавад.

Дар таркиби этникии аҳолии мамлакат миллати аз ҳама калон англисхо мебошанд. Шотландиҳо, уэлсиягиҳо ва ирландиҳо ҳам аҳолии таҳҷоӣ ҳисоб мешаванд. Дини аз ҳама паҳншуда протестантии христианиӣ ба ҳисоб меравад.

Зичии аҳолӣ дар Англияи Марказӣ ва Ҷанубӣ, Уэлси Ҷанубӣ ва дар пастхамиҳои Шотландияи Миёна аз ҳама баланд бошад, ин нишондод дар ҳудудҳои қӯҳии шимоли гарбии Шотландия хеле паст аст (расми 26). Қариб 85 % – и аҳолии Шоҳигарии Муттаҳида дар Англия истиқомат мекунад.

Иқтисодиёт. Британияи Кабир аз ҷиҳати иқтисодӣ дар миқёси Европа ва ҷаҳон яке аз давлатҳои пурӯдрагӣ аст, ки аъзои гурӯҳи «Ҳафтгонаи калон» аст. Аз ҷиҳати ҳаҷми МУД Шоҳигарии Муттаҳида дар Европа баъди Германия дар ҷойи дуюм меистад.

Британия Кабир гавҳораи инқилоби саноатӣ буда, дар аввалҳои асрҳои XIX–XX мамлакати саноатишудаи пешӯдадами дунё ҳисобида мешуд. Дар он вақт саноати Шоҳигарии Муттаҳида бо соҳаҳои

Расми 26. Зичии аҳолии Британияи Кабир ($\text{km}^2/\text{нафар}$).

ривоочёftai бофандагй, ангишт, металлургияи сиёх ва киштисозй, алоҳида чудо мешуд. Ҳоли ҳозир бошад, дар саноати Британияи Кабир ба қатори соҳаҳои пешқадам саноати автомобилсозй, самолётсозй, мосинасозии хочагии қишлоқ, кимиё ва фармасевтика дохил мешавад. Энергияи электрикӣ, асосан дар СЭГ – истеҳсол мешавад.

Соҳаҳои пешқадами хочагии қишлоқ чорводорӣ, ширу гӯшт, гӯсфандпарварӣ ва хукпарварӣ ба ҳисоб меравад. Зироатҳои асосии хочагии қишлоқ: гандум, арзан, картошка, лаблабуи қанд аст.

Дар иқтисодиёти Британияи Кабир соҳаҳои хизматрасонӣ ҳам аҳамияти қалон дорад. Аз онҳо соҳаи банку молия, туризм, технологияи аҳборот ва телекоммуникатсия, тиббиёт ва таълими олӣ бо аҳамияти байналхалқии иқтисодиёти худ алоҳида чудо шуда меистад. Шаҳри Лондон бо баробари шаҳри Ню – Йорк ва Токио яке аз марказҳои аз ҳама қалони ҷаҳон ҳисобида мешавад. Ба Британияи Кабир ҳар сол якчанд миллион сайёҳон барои дидани ёдгориҳои таъриҳӣ – маданини хеле машҳури дунё ташриф меоваранд. Шоҳигарии Муттаҳида ба қатори 10 – то давлати аз ҳама бештар сайёҳ қабулкунанда дохил мешавад.

1. Соҳти сиёсӣ – ҳудудии Шоҳигари Муттаҳида тавсиф кунед. Барои чӣ вай қисман федеративӣ шуданаш мумкин?
2. Ҳусусиятҳои муҳими иқлими Британияи Кабир ва омилҳои ба вуҷудовардаи онро эзоҳ дидед.
3. Кадом омили табиӣ ба ҷойиршавии аҳолии Шоҳигарии Муттаҳида таъсир расонидааст? Ҳудудҳои аз ҳама баланди зич ҷойиршудаи аҳолӣ кадомҳоянд?
4. Дар Британияи Кабир кадом соҳаҳои саноати замонавӣ дорои аҳамияти пешқадаманд? Таркиби соҳаҳои саноатӣ мамлакат чӣ гуна тағиیر ёфтааст?

§ 28. Республикаи Франсия

Гулӯгоҳи Ла-Мани, уқёнуси Атлантика, ҷазираи Корсиқа, ҳудудҳои пасибаҳрӣ, агломератсияи Париж, мигратсияи беруна, забонҳои минтақавӣ, туризм.

Яке аз давлатҳои қалонтарини Европа – Республикаи Франсия – дар қисми гарбии қитъа ҷойир шудааст. Соҳилҳои онро дар гарб ва шимоли гарб уқёнуси Атлантика, дар

чануби шарқ бошад, оби баҳри Миёна мешүяд. Дар хушкӣ бо 8 – то давлат ҳамхудуд буда, сарҳадҳои аз ҳама дарозтарин байни давлатҳои Германия, Италия, Испания гузаштааст. Ба Франсия ҷазираи Корсиқаи баҳри Миёна мансуб аст. Ба гайр аз он ба Франсия зиёда аз 10 – то ҳудудҳои пасибаҳрӣ, яъне мустамликаҳо мансубанд. Онҳо асосан дар уқёнуси Ором ва баҳри Кариб ҷойгир шудаанд.

Шакли идоракунӣ – республикаи президентист. Аз ҷиҳати сиёсӣ – ҳудудӣ Франсия давлати унитарӣ буда, ба 18 – то ҳудуд (регион) ҷудо мешавад. Аз онҳо 12 – тоашон дар қисми асосии континенталии Франсия, 1 – тояш ҷазираи Корсиқаи воқеъ дар баҳри Миёна боқимонда 5 – тоашон аз ҳудудҳои пасибаҳрӣ иборатанд.

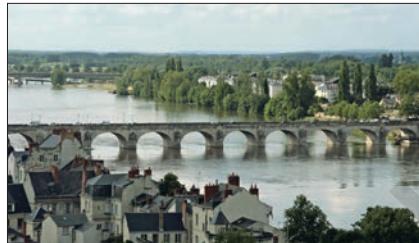
Шароити табииӣ ва ресурсҳо. 2/3 қисми ҳудуди Франсияро ҳамвориҳо ишғол кардаанд. Бо баробари ин дар ҳудудҳои шарқӣ, марказӣ ва ҷанубии мамлакат кӯҳҳои баландиашон гуногуни Алп, Пиреней, Арденна, Вогеза, масиви Марказӣ ва Юра мавҷуданд.

Франсия аз қанданиҳои фоиданок асосан аз оҳан, уран, конҳои маъданҳои боқсит, ки дорои муҳими саноатӣ дошта бой аст.

Ба қисми ба уқёнуси Атлантика наздики Франсия иқлими мӯътадили баҳрӣ дар ҳудудҳои шарқиаш мӯътадили континенталиӣ, дар қисми ҷанубӣ бошад, иқлими субтропикии хоси баҳри Миёна ташаккул ёфтааст. Тобистонаш гарм, зимистонаш бошад гарм ва сербориш аст. Аз моҳи январ то апрел боришот бисёр мешавад.

Дар Франсия тӯли дарёҳо хеле зичанд. Дарёи аз ҳама дарозтарин – Луара (расми 27) буда, аз ҳама серобстаринаш Рона мебошад. Ба гайр аз ин дарёҳои Сена ва Гарона ҳам ба қатори дарёҳои калон дохил мешавад.

Аҳолӣ. Франсия аз ҷиҳати миқдори аҳолӣ дар байни давлатҳои Европа дар ҷои чорум меистад. Мувофиқи ҳолати соли 2018 аҳолии Франсия аз 65 млн. нафар зиёд аст. Афзоиши табиии аҳолӣ ниҳоят паст буда, дар ҳисоби солона ба 0.2 % баробар аст. Манбаи муҳими зиёдшавии миқдори аҳолӣ мигратсияи берунӣ мебошад. Дар байни мигратсияҳо аз давлатҳои гуногуни Африка кӯчида омадагон, ки дар гузашта мустамликаи Франсия будаанд хеле бисёр аст.

Расми 27. Дарёи Луара.

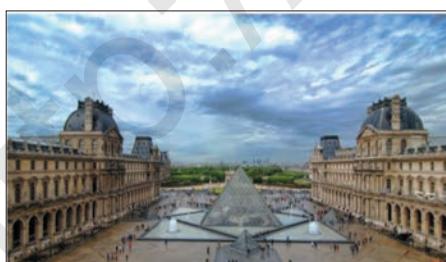
Расми 28. Токзорхой
Франсия.

окситанхо ва корсикагиҳо мансубанд. Мувофиқи конститутсији Франсия забонҳои ҳамин 7 – то миллат мақоми забонҳои минтақавиро дорад. Дар таркиби динии аҳолии Франсия католикҳо бисёранд.

Аҳолӣ дар агромелератсији Париж, ҳудуҳои сарҳади Белгия ва Германия ва соҳили баҳри Миёна зич ҷойгир шудааст.

Иқтисодиёт. Республикаи Франсия яке аз давлатҳои дорои бузурги салоҳияти иқтисодӣ нафақат дар Европа, балки дар тамоми ҷаҳон мебошад. Он ба гурӯҳи «Ҳафтгонаи калон» мансуб аст.

Дар таркиби саноати Франсия соҳаҳои мошинасозӣ, кимиё ва нефту кимиё, металлургияи ранга ва сиёҳ, хӯрокворӣ пешқадам аст. Мамлакат дар истеҳсоли автомобил, киштӣ, самолёт, дастгоҳҳо, нуриҳои минералӣ, сода, полимерҳо, парфюмерия ва косметика, вино, сир ва истеҳсоли маҳсулотҳои зиёд ва ба бозори ҷаҳон баровардан алоҳида чудо шуда меистад.

Расми 29. Музейи Лувр дар
Париж.

Дараҷаи урбанизатсији ҳозира ба 80 % баробар аст. Дар атрофи Париж яке аз қалонтарин агломератсији шаҳрҳои қитъа ташаккул ёфтааст. Аҳолии он аз 10 млн. нафар зиёд аст. Ба марказҳои қалони минтақавӣ шаҳрҳои Лион, Марсел, Лилл, Тулуза, Бордо доҳил мешавад.

Ба қатори аҳолии таҳҷоӣ, гайри франсузҳо баскҳо, бретонҳо, элзасҳо, лотарингиҳо, каталонҳо,

окситанҳо ва корсикагиҳо мансубанд. Мувофиқи конститутсији Франсия забонҳои ҳамин 7 – то миллат мақоми забонҳои минтақавиро дорад. Дар таркиби динии аҳолии Франсия католикҳо бисёранд.

Аҳолӣ дар агромелератсији Париж, ҳудуҳои сарҳади Белгия ва Германия ва соҳили баҳри Миёна зич ҷойгир шудааст.

Иқтисодиёт. Республикаи Франсия яке аз давлатҳои дорои бузурги салоҳияти иқтисодӣ нафақат дар Европа, балки дар тамоми ҷаҳон мебошад. Он ба гурӯҳи «Ҳафтгонаи калон» мансуб аст.

Дар таркиби саноати Франсия соҳаҳои мошинасозӣ, кимиё ва нефту кимиё, металлургияи ранга ва сиёҳ, хӯрокворӣ пешқадам аст. Мамлакат дар истеҳсоли автомобил, киштӣ, самолёт, дастгоҳҳо, нуриҳои минералӣ, сода, полимерҳо, парфюмерия ва косметика, вино, сир ва истеҳсоли маҳсулотҳои зиёд ва ба бозори ҷаҳон баровардан алоҳида чудо шуда меистад.

Дар электроенергетикии Франсия СЭА мақоми аввалиндараваҷаро дорад. Қариб 80 % – и истеҳсоли энергияи электрикӣ ба саҳми стансияҳои электрикӣ атомӣ рост меояд.

Соҳаи пешқадами хоҷагии қишлоқ чорводории гӯшту ширӣ мебошад. Зироатҳои асосии хоҷагии қишлоқ: гандум, лаблабуи қанд, картошка, ҷуворимакка, ангур ва зағир аст.

Дар тунукобаи баҳр марикультура, яъне бо роҳи сунъӣ зиёд на-мудани организмҳои гуногуни баҳрӣ хеле ривоҷ ёфтаааст.

Франсия дар байни мамлакатҳои ҷаҳон давлатест, ки сайёҳон бештар ташриф меоваранд. Баъзе солҳо миқдори сайёҳони ҳориҷӣ аз 75 млн. нафар мегузаранд. Дараҷаи баланди ривоҷёбии туризм ба шароити табиии иқлими, курортҳои назди соҳили машҳури дунё (Нитса, Сен-Тропе, Канн ва диг.) шаҳрҳои Франсия, ҳусусан Париж, ки объектҳои машҳури маданий дорад, вобаста аст. Масалан, музеи Луври Париж аз ҷиҳати миқдори ташриф овардагон дар дунё мавқеи муҳимро ишғол мекунад (расми 29).

-
1. Бо ёрии ҳарита ба мавқеи иқтисодию географии Франсия баҳо дихед.
 2. Дар таркиби аҳолии Франсия қадом миллатҳо ҳамчун миллати таҳҷӯй ҷудо мешавад?
 3. Ҳоҷагии қишлоқи мамлакат ба қадом соҳаҳо ихтисос шудааст?
 4. Ривоҷёбии туризми Франсия ва омилҳои ба он таъсиркунандаро эзоҳ дихед.

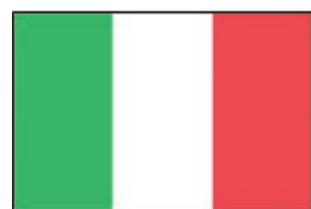
§ 29. Республикаи Италия

Нимҷазираи Апенинин, баҳри Миёна, Ситсилия, Сардиния, Алп, анклав, вулҷонҳо, иқлими типи баҳри Миёна, мероси маданий, тафовутҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ.

Республикаи Италия дар қисми ҷанубии Европа, дар соҳилҳои баҳри Миёна ҷойгир шудааст. Яке аз гавҳораҳои маданияти Европа ҳисоб мешавад. Қисми зиёди ҳудуди мамлакатро нимҷазираи Апенин ишғол кардааст. Ба Италия ду ҷазираи қалони баҳри Миёна – Ситсилия ва Сардиния мансубанд.

Италия дар шимол бо Франсия, Австрия, Швейцария ва Словения ҳамсарҳад аст. Дар байни ҳамсаъҳои Италия Сан – Марино ва Ватикан «микро» давлатҳо мавқеи алоҳида дорад, чунки ин мамлакатҳо аз ҳама тараф бо ҳудуди Италия ихота шудааст, онҳо бо дигар давлатҳо бо обҳои баҳрҳо сарҳад надоранд. Давлатҳои дорои ин гуна ҷойгиршавии географиро давлатҳои **анклавӣ** меноманд.

Майдонаш – 301,3
ҳазор км². Аҳолиаш
(с. 2018) – 60,6 млн.
Пойтахташ – Рим.

Расми 30. Вулқони Стромболи.

Шакли идоракунӣ – республикаи парламентист. Аз ҷиҳати сиёсӣ – ҳудудӣ ба 20 – то (провинсияҳо) ҷудо мешавад ва давлати унитарӣ мебошад. Аз 20 – то провинсия 5 – тои онҳо, аз ҷумла, Сардиния ва Ситилия мақоми алоҳида дорад.

Шароити табииӣ ва ресурсҳо. Релефи Италия асосан аз кӯҳҳо иборат аст.

Дар қисми шимоли мамлакат кӯҳҳои

Алп ҷойгир шудааст. Нимҷазираи Апеннино аз шимол ба тарафи ҷануб баландии миёнадошти кӯҳҳои Алп бурида гузаштааст. (нуқтаи аз ҳама баландаш – қуллаи Корно – Гранде 2914 м.) дар байни кӯҳҳои Алп ва Апеннин ҳамвории Падан ҷойгир шудааст. Дар ин ҳамворӣ аз гарб ба тарафи шарқ дарёи аз ҳама калони Италия дарёи По ҷорӣ мешавад. Италия аз ҷиҳати сейсмикӣ ва вулқоникӣ яке аз ҳудудҳои фаъол аст. Дар худи асри XXI 4 – то зилзилаи боқувват рӯй додааст. Дар мамлакат якчандто вулқонҳои дар ҳаракат буда, аз ҷумла, Этна (яке аз вулқонҳои дар ҳаракатбудаи Европа), Везувий ва Стромболи (расми 30) мавҷуд аст.

Дар ҳудуди Италия қанданиҳои фоиданоки гуногун (нефт, гази табииӣ, ангишт, марганетс, намакҳои калий ва ош) мавҷуд, лекин ҳаҷми кофта гирифтани аксарияти ресурсҳои минералӣ эҳтиёчи иқтисодиёти мамлакатро қонеъ карда наметавонад.

Аҳолӣ. Италия дар Европа аз ҷиҳати шумораи аҳолӣ ҷойи панҷумро мегирад. Мувоғики маълумотҳои соли 2018, дар Италия 60.6 млн. нафар аҳолӣ истиқомат мекунад. Афзоиши табиии аҳолӣ манғӣ буда, ба ҳисоби солона ба 0,2 % баробар аст. Лекин аз ҳисоби мигратсияи беруна аҳолӣ зиёд мешавад. Дар байни мигрантҳо руминҳо, албанҳо, арабҳои аз давлатҳои Африка кӯчида омада аз ҷиҳати миқдор бисёранд.

Ҳиссаи аҳолии шаҳр дар Италия дар атрофи 70 % аст. Агломератсияи аз ҳама калонтарини мамлакат дар атрофи шаҳрҳои Милан, Рим, Турин ва Неапол ба вучуд омадааст.

Забони давлатӣ – забони италянист. Дар таркиби ҳудудии аҳолӣ католикҳо бештаранд. Италия аз рӯйи миқдори католикҳо дар Евро-

па дар чойи аввал меистад. Ахолӣ дар хамвории Падан, ки дарёи По ҷорӣ мешавад, аз ҳама зич ҷойгир шудааст. Ба гайр аз он дар ҳудудҳои наздиқишлии ҷанубӣ ҳам ахолӣ зич истиқомат мекунад. Дар ҳудудҳои кӯҳӣ ва Сардиния ахолӣ хеле тунук ҷойгир шудааст.

Иқтисодиёт. Италия яке аз 4 – то давлати Европа аст, ки ба ғурӯҳи «Ҳафтгонаи қалон» мансуб аст. Аммо дар ривоҷбии иқтисодии ҳудудҳои гуногуни Италия фарқи қалон дида мешавад. Марказҳои иқтисодии аз ҳама қалон ва ривоҷёфта дар қисми шимолии мамлакат ҷойгир шудааст (агломератсияҳои Милан ва Турин). Ҳудудҳои ҷанубаш бо иқтисодиёти қафомондаи аграрӣ ҷудо шуда меистад. Ин гуна тафовутҳои шадиди иҷтимоӣ – иқтисодии ҳудудӣ яке аз ҳусусиятҳои иқтисодӣ – географии Италия хисоб мешавад.

Ба сифати соҳаҳои пешӯдами саноати Италия мошинасозӣ (асосан, автомобилсозӣ ва истеҳсоли техникаи маишӣ, кимиё, саноатҳои сабук ва ҳӯрокворӣ) алоҳида ҷудо мешавад. Мамлакат аз ҷиҳати содир намудани автомобилҳои сабук, мотосикл, яхdon, велосипед, газворҳои мӯина, либос, пойафзол, равғани зайдун, сир, вино, мева ва консерваҳои томат, яке аз содиркунандай намоёни ҷаҳон мебошад.

Хоҷагии қишлоқ бештар аз зироаткории субтропикӣ ихтисос шудааст. Италия дар миқдори Европа ва ҷаҳон аз ҷиҳати парвариши меваҳои ситрусӣ, ангур, помидор ва зайдун алоҳида ҷудо шуда меистад (расми 31).

Яке аз соҳаҳои сердаромади иқтисодиёти миллӣ туризм ба хисоб рафта соле ба ҳисоби миёна ба Италия 50 миллион сайёҳони ҳориҷӣ ташриф меоваранд. Ба ривоҷбии миқёси васеи туризми Италия шароити табиии иқлими, зебогии табиат ва бой будани меросҳои маданӣ хизмат мекунад. Шаҳрҳои Рим,

Расми 31. Плантацияҳои зайдун дар Италия.

Расми 32. Колизейи Рим.

Милан, Неапол, Венетсия, Флоренсия, Генуя, Парма, Пиза ва Верона ва дигар шаҳрҳо, чун маънои том ба сифати «музейҳои зери осмон» ба тамоми дунё машҳур аст. Дар рӯйихати объектҳои меъроси маданий- умумиҷаҳонӣ, ки аз тарафи ЮНЕСКО тартибдодашуда, айнан ёдгориҳои табиӣ ва таърихию маданий Италия аз ҳама зиёд дохил шудааст.

1. Дар байни давлатҳои ҳамсарҳадҳои Италия Ватикан ва Сан – Марино бо қадом ҳусусиятҳои географиашон ҷудо мешаванд?
2. Сабабҳои тафовутҳои худудии ба зичии аҳолии Италия таъсиркунандаро эзоҳ дихед.
3. Аз рӯйи ривоҷи иқтисодӣ худудҳои шимолӣ ва ҷанубии Италия чӣ ҳел фарқ мекунад?

§ 30. Федератсияи Россия

Европаи Шарқӣ, Осиёи Шимолӣ, кӯҳҳои Урал, настии Кума – Манич, ресурсҳои агрономии, зонаҳои табиат, кӯли Байкал.

Федератсияи Россия аз ҷиҳати майдони ҳуд давлати аз ҳама бузурги ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Вай дар Европаи Шарқӣ ва Осиёи Шимолӣ ҷойгир аст. Кӯҳҳои Урал, баҳрҳои Каспий ва Азов, настии Кума – Манич қисмҳои дар Европа ва Осиё ҷойгиршудаи Россияро ҷудо мекунанд.

Ҳудуди Россияро обҳои уқёнуси Яхбастаи Шимолӣ, Ором ва 12 баҳри ҳавзаи уқёнуси Атлантика мешӯянд. Дар ҷаҳон фақат сето давлат дар як вақт имконияти баромадан ба уқёнусро дорад. Онҳо Россия, ШМА ва Канада.

Федератсияи Россия ҳамагӣ бо 16 – то давлат ҳамсарҳад аст. Аз ҷумла, сарҳад бо Япония ва ШМА тавассути об мегузарад. Россия дар байни давлатҳои ҷаҳон дар маҷмӯи шумораи умумии ҳамсарҳадӣ дар ҷои якум меистад. Ҳатҳои сарҳади аз ҳама дароз бо Қазоқистон, Муғалистон ва Хитой гузаштааст.

Россия типи республикаи омехта аст, чунки ҳукумат аз тарафи президент ва парламент дар якҷоягӣ ташкил карда мешавад.

Мувофиқи Конститутсияи Россия федератсияи 85 навъи ҳудудҳои мақомдор ҳисоб мешавад. Дар байни регионҳои Федератсияи Россия республика, вилоят, кишвар, округи автономӣ ва шаҳрҳои дорои аҳамияти вилоят ва федералӣ мавҷуданд. Вилояти Калининград дар соҳили баҳри Балтика аз ҳудуди асосии Россия дар ҳолати чудошуда ҷой гирифтааст, дорои мавқеи географии эксклавӣ аст.

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Ҳудуди Россия аз шимол ба ҷануб зиёда аз 4 000 км, аз гарб ба шарқ бошад ба масофаи қариб 10 000 км тӯл кашида, шароити табиии мамлакат гуногун аст. 70 % – и ҳудуди Россия аз ҳамвориҳо иборат аст. Майдонҳои аз ҳама калонро ҳамвориҳои Европаи Шарқӣ ва Сибири Фарбӣ ишғол кардаанд. Кӯҳҳои баланд (Кавказ, Олтой, Саян, Сихоте – Алин ва гай.) дар қисмҳои шарқӣ ва ҷанубӣ ҷойгир шудаанд.

Россия аз ресурсҳои минералӣ яке аз давлатҳои бой ба ҳисоб меравад. Дар Россия захираҳои калони нефт, гази табиӣ, ангишт, уран, маъданни оҳан, тилло, алмос ва дигар қанданиҳои фоиданок мавҷуданд. Барои иқтисодиёти Россия, асосан ресурсҳои нефт ва гази табиӣ аҳамияти калон дорад. Конҳои калонтарини нефт, асосан дар ҳамвории Сибири Фарбӣ ҷойгир шудааст.

Россия, асосан дар минтақаи иқлими, мӯътадил, арктиқӣ ва субарктиқӣ ҷойгир аст. Фақат ҳудуди назди соҳилии Баҳри Сиёҳ дорои иқлими субтропикӣ буда, зиёда аз 70 % – и ҳудудаш бо ресурсҳои агротропикӣ хуб таъмин нашудааст. Ин ҳолат ба ҳочагии қишлоқ таъсири манғӣ мерасонад. Зонаҳои асосии табиат – тундра, тайга, ҷангалиҳои омехта пахнбарӣ,

Черкови Христоси
Халоскор.

Масҷиди «Дили
Чеченистон» дар
Грозний.

Ибодатхонаи буддо
дар Элиста.

Расми 33. Россия
– мамлакати
бисёрконфессионик.

дашт ва ҹангалу – дашт аст. Россия бо ресурсҳои ҹангал ва замин давлати хеле хуб таъминшуда мебошад. Асосан қисми осиёгии Россия аз ресурсҳои об ва гидроэнергетикӣ ниҳоят бой аст. Дарёҳои аз ҳама калони Россия – Енисей, Лена, Об, Амур, Волга дар Сибир ҷойгир буда, кӯли Байкал аз ҳама чукур ва аз ҳама шириноси ҷаҳон ҳисобида мешавад.

Аҳолӣ. Федератсияи Россия аз ҷиҳати шумораи аҳолӣ дар ҷаҳон дар ҷои 9 – ум меистад. Дар Россия солҳои 1992 – 2012 камшавии табиии аҳолӣ ба вучуд омада бошад, аз соли 2013 сар карда дар дараҷаи минималӣ зиёдшавӣ қайд мешавад. Лекин вазъияти демографӣ дар Россия барқарор нест. Ба зиёдшавии аҳолӣ мигратсияи беруна таъсири калон мерасонад.

Саҳми аҳолии шаҳр дар Россия ба 75% наздик. Шаҳрҳои аз ҳама бузург – Москва (зиёда аз 12 млн. нафар) ва Санкт – Петербург (зиёда аз 5 млн. нафар) аст. Ҳозир ҳамагӣ 15 – то шаҳри «миллионер» мавҷуд мебошад.

Россия давлати бисёрмиллата ҳисоб мешавад. Дар ҳудуди он беш аз 100 миллатҳои таҳҷоӣ ва вакiloni дигар ҳалқҳо зиндагӣ мекунанд. Русҳо 80%-и аҳолиро ташкил медиҳанд. Дар байнни миллатҳои дигар тоторҳо, украинҳо, бошқирдҳо, чувашҳо ва чеченҳо ҳаст, ки миқдорашон аз 1 миллион бештар аст.

Россия давлати бисёр конфессиявӣ аст (расми 33). Дини аз ҳама пахншуда православи христианий ҳисобида мешавад. Ба ин дин ба файр аз русҳо украинҳо, чувашҳо, мордвагиҳо, осетинҳо ва вакilonи якчанд миллат эътиқод мекунанд.

Нишондоди миёнаи зичии аҳолии Россия ниҳоят паст (ба 1 км^2 8 нафар) буда, ҷойгиршавии ҳудудии аҳолӣ хеле ноҳамвор аст. Ба он асоси шароити иқлими таъсири калон расонидааст. Аҳолӣ бештар ба қисмҳои гарбӣ ва ҷанубӣ дар равиши шартӣ чудо шуда, дар секунҷаи «Санкт – Петербург – Сочи – Иркутск» мӯжассам шудааст.

1. Ҷиҳатҳои манғӣ ва мусбии мавқеи географии Федератсияи Россияро аниқ намоед.
2. Дар Россия қадом зонаҳои табиӣ ба тавривасеъ пахн шудааст?
3. Миқдори вакilonи қадом миллатҳо дар Россия аз 1млн. нафар зиёданد?
4. Дар Россия қадом миллатҳо ба динҳои провославӣ, ислом ва буддӣ эътиқод мекунанд?

§ 31. Хочагии Федератсия Россия

Маҳсулоти умумии дохила (МУД), саноат, саноати сўзишворӣ – энергетикӣ, металлургия, мосинасозӣ, галладона, нақлиётии роҳи оҳан, ноҳияҳои иқтисодӣ.

Федератсия Россия аз рӯйи ҳаҷми МУД дар ҷаҳон дар ҷойи 6 – ум меистад (соли 2017). Дар байни мамлакатҳои собиқ иттифоқ Россия аз рӯйи ҳаҷми МУМ аз ҳама пешкадам аст. Иқтисодиёти Россия ҳарактери индустрӣалӣ дорад.

Саноат. Соҳаҳои зиёди саноати Россия хеле ҳуб ривоҷ ёфта, такягоҳи иқтисодиёт, саноати сўзишворӣ – энергетикӣ ба ҳисоб меравад. Россия аз рӯйи заҳираҳои нефт дар ҷаҳон дар ҷойи 3 – юм, заҳираҳои ангишт дар ҷойи 2- юм, заҳираҳои гази табиӣ дар ҷойи якум меистад. Дар давоми солҳои зиёд Россия аз рӯйи ҳаҷми кофта гирифтани нефт ва гази табиӣ аз қатори 3 – то давлати пешқадам ҷой мегирад. Аз рӯйи содироти умумии сўзишворӣ бошад, Россия давлати пешқадами ҷаҳон мебошад. Ноҳияи аз ҳама асосии саноати сўзишвории Россия Сибири Гарбӣ аст.

Аз рӯйи истеҳсоли энергияи электрикӣ Россия дар ҷаҳон баъд аз Ҳитой, ШМА ва Ҳиндустон дар ҷойи чорум меистад. Қисми калони қувваи электрикӣ дар стансияҳои гармӣ истеҳсол мегардад (зиёда аз 65 %), ҳиссаи СЭО ба 16 %, ҳиссаи СЭА бошад, ба 18 % баробар аст.

Металлургияи сиёҳ ҳам соҳаи такягоҳи саноати Россия мебошад. Дар ҷаҳон аз рӯйи кофта гирифтани маъданни оҳан дар ҷойи 4 – ум, аз гудоҳтани пӯлод дар ҷойи 5 – ум, содироти пӯлод дар ҷойи 4 – ум меистад (соли 2016). Дар як сол зиёда аз 70 млн. тонна пӯлодро гудоҳта, қариб 30 млн. тоннаи он содирот карда мешавад. Дар истеҳсоли металли сиёҳ Россия, асосан ба се ҳавзаҳои калони маъданни оҳан – Кузнетск, Магнитогорск ва аномалияи магнитии Курск такя мекунад.

Россия дорои саноати металлургияи рангаи ба дараҷаи баланд ривоҷёфта аст. Маҳсулотҳои асосии он алюминий, никел, мис, тилло, нукра, рух ва сурб мебошад. Аз ҷумла, аз рӯйи кофта гирифтани алюминий ва никел дар ҷаҳон дар ҷойи 2 – юм, оиди содироти онҳо бошад, дар ҷойи 1 – ум меистад (соли 2016) аз ҷиҳати истеҳсоли тилло дар ҷаҳон ҷойи 3 – юмро мегирад. Корхонаҳои аз ҳама бузурги металлургияи ранга дар Сибири Шарқӣ фаъолият мебаранд (рас-

Расми 34. Корхонаи «Норелск никел».

ми 34). Дар он аҳамияти калонтарини СЭО – и дар дарёҳои Енисей ва Ангара соҳташуда калон аст.

Саноати мошинасозӣ дар Россия бо таркиби бисёрсоҳавӣ ва васеи географӣ чудо мешавад. Саноати мошинасозии Россия ба истеҳсоли техникии авиа-космикӣ, таҷхизоти энергетикӣ, вагон, автомобилҳои сабук ва боркаш, машинаҳои хоҷагии қишлоқ, дастгоҳҳои

гуногун ихтисос шудааст. Заводи аз ҳама калони автомобили мамлакат корхонаи «AVTOVAZ» дар шаҳри Толяттӣ мебошад.

Маҳсулоти аз ҳама муҳими саноати кимиё нуриҳои минералӣ ҳисобида мешаванд. Россия аз рӯйи истеҳсоли тамоми навъи нуриҳои менералӣ дар ҷаҳон баъд аз Хитой ҷойи дуюмро ишғол мекунад (соли 2016).

Хоҷагии қишлоқ. Россия дар байни мамлакатҳои ҷаҳон ба фонди калони замин соҳиб аст, лекин заминҳои барои истифодаи хоҷагии қишлоқ ҳамагӣ зиёда аз 10 % – ашро ташкил медиҳад.

Ҳудудҳои гуногуни Россия ба ихтисоснокии хоҷагии қишлоқи ҳуд аз ҳамдигар фарқ мекунад. Тафовутҳои мансуббуда бештар ба шароити иқлим вобаста аст.

Соҳаи аз ҳама муҳими дәхқонӣ ғалладона аст. Вай асосан дар зонаҳои дашт ва ҷангали дашт, ки дар ҷануб ва ҷануби гарб воқеъ аст хуб ривоҷ ёфтааст. Аз рӯйи ҳосили умумии ғалладона Россия ба қатори 5 – то давлати пешқадами ҷаҳон доҳил шуда, дар содироти гандум дар ҷаҳон мавқеи ба ҳуд хос дорад (расми 35). Ба гайр аз ғалладона дар Россия лаблабуи қанд, картошкагӣ, офтобпараст, зағир ҳам зироатҳои муҳими хоҷагии қишлоқ ҳисобида мешавад.

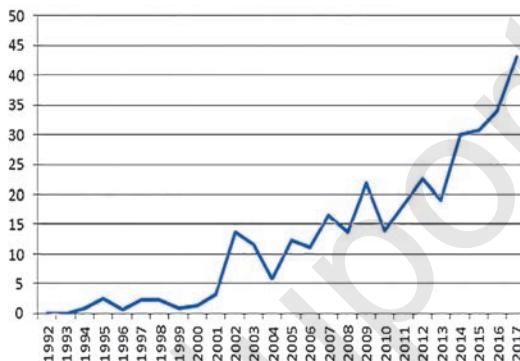
Соҳаҳои асосии ҷорводорӣ ғовпарварӣ, ҳукпарварӣ ва паррандапарварӣ мебошад. Дар ҳудудҳои шимолӣ гавазнпарварӣ ривоҷ ёфтааст. Моҳидорӣ дар баҳрҳои Беринг, Охота, Баренс, Балтика ва Каспий ба роҳ монда шудааст.

Нақлиёт. Зичи роҳҳо дар қисмҳои гуногуни мамлакат шадидан фарқ мекунад. Ин ҳолат ба шароити табиии иқлим ва зичи аҳолӣ вобаста аст. Аз рӯйи дарозии роҳи оҳан дар ҷаҳон пас аз ШМА дар ҷойи 2 – юум, аз рӯйи роҳҳои электркулонидашуда бошад, дар

чаҳон дар ҷойи 1 – ум меистад. Роҳи оҳани аз ҳама дарозтарини чаҳон магистралӣ Транссибир буда, он шаҳрҳои Москва ва Владивостокро бо ҳам мепайвандад.

Дар баъзе ҳудудҳои мамлакат, хусусан дар кишварҳои шимолӣ аҳамияти нақлиёти дарёй баланд аст. Дар қисми европоии Россия дарёи Волга ҳамчун шабакаҳои нақлиёти дарёй хизмат мекунад.

Дар 7 – то шаҳрҳои (Москва, Санкт – Петербург, Нижний Новгород, Самара, Екатеренбург, Новосибирск ва Қозон) метрополитен мавҷуд аст.

Расми 35. Динамикаи содироти фалла дар Россия.
(с. 1992 – 2017, млн. тонна).

Ноҳияҳои иқтисодӣ. Федератсияи Россия расман ба 11 – то ноҳияҳои иқтисодӣ ҷудо мешавад. Аз онҳо бузургтаринашон ноҳияҳои Марказӣ, Шимоли Ҷарбӣ, Урал, Сибири Ҷарбӣ, Сибири Шарқӣ, ва Шарқи Дур мебошанд. Тафовутҳо дар байни ноҳияҳои иқтисодӣ, асосан ба шароити табиӣ, ресурсҳо ва хусусиятҳои ривоҷбии таърихӣ вобаста мебошад.

1. Асоси саноат ва тамоми иқтисодиёти Россияро қадом соҳа ташкил мекунад?
2. Ба қатори зироатҳои асосии ҳочагии қишлоқи Россия чиҳо дохил мешаванд?
3. Дар ҳаритаи ангорӣ шаҳрҳои метрополитен доштаи Россияро муайян кунед.
4. Тафовутҳои дар байни ноҳияҳои иқтисодии Россия ба қадом омилҳо вобаста аст?

БОБИ 6. МАМЛАКАТХОИ ОСИЁ

§ 32. Мавқеи географӣ, сарҳадҳо ва харитаи сиёсии қитъаи Осиё

Осиё, қитъа, давлатҳои нави мустақил, давлатҳои ҷазираӣ, давлатҳои континентӣ, республика, монархия, давлатҳои федеративӣ.

Расми 36. Мавқеи географии Осиё.

Осиё номида шудани калонтарин қитъаи ҷаҳон ба мавқеи географии он во-баста аст. Дар забони ассириҳои қадим Осиё баромадани Офтоб, яъне маънои «Шарқ»-ро ифода кардааст.

Майдони умумии Осиё якҷоя бо ҷазираҳояш $43,4$ млн.км² (якҷоя бо ҳудуди осиёии Россия) буда, аҳолии он зиёда аз $4,5$ млрд. нафар зиёд, яъне дар Осиё қариб 60% – и инсоният истиқомат мекунад (соли 2018).

Осиё нисбат ба экватор дар нимкураи Шимолӣ, нисбат ба сармеридиан бошад, асосан дар нимкураи Шарқӣ ҷойгир шудааст (расми 36).

Осиё ягона қитъаест, ки ҳамаи үқёнусҳо онро ихота кардааст. Вайро дар шимол (ҳудуди Россия) үқёнуси Яхбастаи Шимолӣ, дар ҷануб Ҳинд, дар Шарқ үқёнуси Ором, дар гарб баҳрои Миёна ва Сиёҳ, ки ҳавзаҳои үқёнуси Атлантика мебошанд, ихота карда меистад.

Дар харитаи сиёсии Осиё, бидуни Россия, 47 – то давлати мустақил мавҷуд аст. Аксарияти онҳо баъди ҷонги Дуюми ҷаҳонӣ ба мустақилий ноил шуданд. Ба қатори давлатҳои аз ҳама ҷавони Осиё Ӯзбекистон, Қазоқистон, Тоҷикистон, Қирғизистон, Ӯзбекистон, Гурҷистон ва Арманистон, ки соли 1991 мустақилиро ба даст оварданд ва давлатҳои Тимори Шарқӣ, ки соли 2002 ба давлати мустақил табдил ёфтааст, дохил мешаванд.

Давлатҳои Осиё аз рӯи майдони ҳудудашон аз ҳамдигар хеле фарқ мекунанд. Россия, Хитой, Ҳиндустон ва Қазоқистон ба қатори 10 – то давлати калонтарин мансуб аст.

Боз майдони 4 – то давлат Арабистони Саъудӣ, Индонезия, Эрон ва Муғалистон аз 1 млн. км² калон аст. Ба ғайр аз он ҳудуди мамлакатҳои Покистон, Туркия, Афғонистон, Мянма, Яман ва Таиланд аз 500 ҳазор км² зиёд буда, мамлакатҳои калон ҳисоб мешаванд. Бо баробари ҳамин дар Осиё 3 то давлат Бахрайн, Сингапур ва Республикаи Малдив, ки майдонаш аз 1 ҳазор км² хурд аст, мавҷуданд. Умуман дар Осиё нисбат ба Европа давлатҳои ҳудудашон калон бисёр аст.

Аксарияти давлатҳои Осиё имконияти бевоситаи ба баҳр баромаданро дорад. Баъзеи онҳо (масалан, Туркия, Малайзия, Сингапур, Республикаи Корея) дар роҳҳои серҳаракати баҳр ва соҳили гулӯгоҳҳо чойгир шудааст. 9 – то давлати қитъа дар ҷазираҳо чойгир шудаанд, ки инҳо: Индонезия, Филиппин, Тимори Шарқӣ, Сингапур, Япония, Шри – Ланка, Республикаи Малдив, Кипр ва Бахрайн мебошанд.

Бо баробари ин 13 – то давлати Осиё дар доҳили хушкӣ чойгир аст. Аз онҳо ҳафтояшон давлатҳои мустакили ҷавони аз таркиби собиқ Иттифоқ баромада мебошанд. Ду давлати континенталии доҳилии калон (Қазоқистон ва Муғалистон) айнан дар Осиё чойгир шудааст.

Аз 47 – то давлати қитъа 34 – тоҷиҷаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 13 – тоҷиҷаи дорои шакли идоракуни монархия аст. Дар Осиё аз 5 – то монархияи мутлақи ҷаҳон 4 – тоҷиҷа (Арабистони Саъудӣ, Ӯммон, Қатар, Бруней) чойгир шудааст.

Аз рӯи соҳти маъмурӣ – ҳудудӣ 7 – то давлати соҳташон федеративӣ – Ҳиндустон, Покистон, Мянма, Ироқ, Малайзия, Непал ва Аморати Муттаҳидai Араб.

Давлатҳои Осиё ба 5 субрегион ҷудо мешаванд. Инҳо Осиёи Марказӣ, Ҷануби Ғарбӣ, Ҷануби Шарқӣ ва Шарқӣ мебошанд. Республикаҳои Ӯзбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Туркманистон ва Тоҷикистон субрегионии Осиёи Марказиро ташкил медиҳанд.

-
1. Дар ҳаритаи сиёсии Осиё аз ҳама давлатҳои калони ҷаҳон қадомҳоанд?
 2. Аз ҳарита давлатҳои калонтарин ва хурдтарини ҷазираҳои Осиёро муайян намоед.
 3. Бо ёрии ҳаритаи сиёсии ҷаҳон давлатҳои дар доҳили хушкӣ чойгиршудаи Осиёро аниқ кунед.

§ 33. Ресурсҳои табиӣ ва аҳолии мамлакатҳои Осиё

Минерал, об, агроиқлими, ресурсҳои ҷангал, зироаткории обёришаванда, замин, ҷойгиршавии аҳолӣ, афзошии табиӣ, урбанизатсия, европоидҳои ҷанубӣ, мугулоидҳо, дин.

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Аксарияти давлатҳоти Осиё бо боигариҳои минералӣ хуб таъмин шудаанд. 70 % – и захираҳои нефти ҷаҳон бештар аз 80 % – и газ, зиёда аз 50 % – и ангишт ба ҳиссаи Осиё рост меояд. Аз нефту гази соҳили ҳаличи Форс, баҳри Каспий, пастии Турон ва тунукобаи баҳри Осиёи Ҷануби Шарқӣ хеле бой мебошанд. Дар ҳудудҳои платформаи қадимии Хитой, Ҳиндустон, Қазоқистон қонҳои калони ангиштсанг, оҳан, манганд, хром ва металлҳои гуногуни ранга ҷойгир шудааст. Дар мамлакатҳои ҷануби шарқии Осиё қонҳои аз ҳама калонтарини қалъагии ҷаҳон, «камарбанди қалъагӣ» – ро ҳосил мекунад. Дар паҳн гаштани дигар намудҳои ресурсҳои табиӣ (об, агроиқлими) низ дар Осиё тафовутҳо дида мешавад. Дар баробари ҳудудҳои бо об хуб таъминшуда, (мисол давлатҳои Осиёи Ҷануби Шарқӣ), даштҳои васеи ҳушк низ ҳастанд.

Тафовутҳои калон дар тақсимоти ресурсҳо аз қабили рутубати табиӣ, заминҳои коркард (шудгоршаванда) низ ба назар мерасад. Дар аксарияти давлатҳои Осиё ресурсҳои замин (аввало майдонҳои кишт) намерасад, масивҳои қӯҳҳои калон ва даштҳои ҳушк васеъ паҳн шудаанд. Аз сабаби баланд будани зичии аҳолӣ, майдонҳои заминҳои коркард (шудгоршаванда) маҳдуданд. Дар қисми калони ҳудуди Осиё шуои Офтоб, имкониятҳои гармии он имкон медиҳад, ки мавсими обёркуни растаниҳо давомнок бошад ва ҳатто тамоми сол идома ёбад. Вале рутубати табиӣ дар қитъа нобаробар тақсим шудааст.

Ин ҳамон аз қадим дар мамлакатҳои Осиё ҳар як қатраи обро самаранок истифода мебаранд ва ин қитъаро ба гаҳвораи зироаткории обёрии сунъӣ табдил додаанд. Маълумотҳои таъриҳӣ шаҳодат медиҳад, ки дар Осиёи Марказӣ, Ҷанубӣ ва Ҷануби Фарӯӣ 4-5 ҳазор сол пеш аз ин маданияти зироаткории обёришаванда вучуд дошт. 3/4 қисми тамоми заминҳои обёришавандаи рӯйи Замин ба ҳиссаи Осиё рост меояд. Аз рӯйи калонии заминҳои обёришаванда дар ҷаҳон Хитой дар ҷои аввал, Ҳиндустон дар ҷои дуюм қарор мегирад.

Ахолӣ. Осиё қитъаи аз ҳама бештар аҳолидошта мебошад. Дар минтақа зиёда аз 4,5 млрд. нафар, беш аз 60 % – и аҳолии ҷаҳон умр ба сар мебарад. Дар Осиё дар байни давлатҳои ҷаҳон аз ҷиҳати миқдори аҳолӣ Ҳитой ва Ҳиндустон алоҳида ҷудо мешаванд. Аҳолии онҳо мувофиқи маълумотҳои 2018 дар равиши мувофиқ ба 1 млрд. 394 млн ва ба 1 млрд. 371 млн. нафар баробар шуд. Ҳуллас дар Ҳитой ва Ҳиндустон 61 % – и аҳолии Осиё, ёки 36 % – и инсоният истиқомат мекунанд.

Мувофиқи ҳолати соли 2018 аз ҷиҳати миқдори аҳолӣ баъди Ҳитой ва Ҳиндустон ҷойҳои пешқадамро давлатҳои Индонезия (265 млн. нафар), Покистон (201 млн. нафар), Бангладеш (166 млн. нафар), Япония (126 млн. нафар), Филиппин (107 млн. нафар), Ветнам (95 млн. нафар), Эрон (82 млн. нафар) ва Туркия (81 млн. нафар) ишғол мекунанд.

Ҳоло дар Осиё шумораи аҳолӣ меафзояд. Дар маҷмӯаи як сол 1–1,1 % афзоиш мейбад. Аммо суръатҳои афзоиши аҳолӣ дар давлатҳо гуногунанд. Дар Япония, Кореяи Шимолӣ ва Ҷанубӣ, Ҳитой, Сингапур, Таиланд, Гурҷистон, Арманистон, Кипр афзоиши табиии аҳолӣ ҳеле паст ва бо ҳисоби солона аз 0,5% намегузарад. Дар баъзе давлатҳо Яман, Тоҷикистон, Афғонистон, Тимори Шарқӣ суръатҳои афзоиши табии ҳеле баланд (дар як сол 2,5 – 3 %) аст.

Нишондоди умумии урбанизатсия дар Осиё дар солҳои аввали асри XXI нисбат ба Африка паст буда, ба 30 % намерасад. Аммо ба соли 2018 омада, ин нишондод дар минтақа ба 50% афзуд. Ин гуна тағйироти шадид, аз бисёр ҷиҳат солҳои охир дар Ҳитой ба ҷараёни шаҳркунонӣ вобаста аст. Дар ин давлат дар 15 – 20 солҳои охир дараҷаи урбанизатсия ба 2 баробар зиёд шуда, аз нишондоди миёнаи ҷаҳон баланд шуд. Дараҷаи урбанизатсия хусусан, дар давлатҳои Сингапур, Япония, Республикаи Корея, яъне давлатҳои саноаткардашуда ва мамлакатҳои нефт истеҳсолкунандай Осиёи Ҷанубӣ гарбӣ ҳеле баланд (85 – 100%), нишондоди урбанизатсия дар Афғонистон, Тоҷикистон, Шри-Ланка, Непал, Камбодҷа, Мянма, Тимори Шарқӣ 20 – 30 % – ро ташкил мекунад.

Аҳолии Осиё аз ҷиҳати ҳудудӣ ноҳамвор ҷойгир шудааст. Ба ин омилҳои шароити табииӣ, хусусан, ресурсҳои иқлими ва об таъсири қалон расонидааст. Қисмҳои аз ҳама зич ҷойгиршудаи аҳолии Осиё ҳамвории Ҳитойи Бузург, пастии Ҳинду Ганг, Нимҷазираи Ҳиндустон,

казираҳои Япон ва Филиппин, чануби нимҷазираи Корея ва ҷазираи Ява ба ҳисоб меравад. Дар айни замон зичи аҳолӣ дар нимҷазираи Арабистон, даштҳои Гоби ва Такламакон, кишварҳои баландкӯҳӣ хеле паст аст.

Осиё гаҳвораи тамоми динҳои қалон – буддой, христианиӣ, ислом, ҳиндуизм, конфутсӣ, яхудӣ, синтой ба ҳисоб рафта, дар ин қитъа таъриҳан географияи ба худ ҳоси динҳо ташаккул ёфтааст. Дар Осиёи Ҷанубӣ, гарбӣ ва Марказӣ, Покистон, Бангладеш, Республикаи Малдив дар Осиёи Ҷанубӣ, Индонезия, Малайзия ва Бруней барин давлатҳои Осиёи Ҷанубӣ – Шарқӣ дин аҳамияти қалон дорад. Дар давлатҳои нимҷазираи Ҳинду Хитой, Мугулистон, Шри – Ланка ва Бутан қсарияторо буддистҳо а ташкил мекунанд. Дар Арманистон, Гурҷистон, Кипр, Фаластин, Тимори Шарқӣ, мазҳабҳои гуногуни христианиӣ дидо мешавад. Аз динҳои маҳаллӣ дар Ҳиндустон ва Непал ҳиндуизм, дар Хитой конфутсӣ ва даосизм, дар Япония синтой, дар Истроил бошад иудаизм васеъ паҳн гаштааст.

1. Сабабҳои кам будани ресурсҳои заминии мамлакатҳои Осиёро фахмонед.
2. Чаро дар Осиё зироаткорӣ дар асоси обёри ривоҷ меёбад?
3. Ба мамлакатҳои афзоиши табииашон ба дараҷаи хеле паст ва баланд будаи мамлакатҳои Осиё мисолҳо оваред. Ин гуна тафовутҳои географӣ ба қадом омилҳо вобаста аст?
4. Дар минтақаҳои гуногуни давлатҳои Осиё қадом динҳо паҳн шудааст? Барои чӣ қитъаи Осиё дар таърихи динҳои дунё мавқеи алоҳида дорад??

§ 34. Ривоҷёбии иқтисодии мамлакатҳои Осиё

Ривоҷёбии иҷтимоӣ – иқтисодӣ, маҳсулоти умумии дохила МУД, гурӯҳи «Ҳафтгонаи қалон», давлатҳои кӯҷонидашудаи капиталистӣ, давлатҳои нахи индустрӣӣ, давлатҳои индустрӣ – аграрӣ, давлатҳои аграрӣ.

Мамлакатҳои Осиё нафақат аз ҷиҳати шароити табииӣ ва ресурсҳо, афзоиши аҳолӣ ва таркиби он, балки аз нуқтаи назари ривоҷёбии иқтисодӣ – иҷтимоӣ ҳам аз якдигар фарқ мекунад. Онҳо аз рӯйи ривоҷёбии иқтисодӣ ва ихтиносшавии ҳочагии худ ба якчанд гурӯҳ ҷудо мешаванд.

1. Япония – мамлакати ягонаи Осиё аст, ки ба гурӯҳи «Ҳафтгонаи қалон» дохил шудааст. Япония аз рӯйи ҳаҷми МУД ҷорумин давлати пешқадами ҷаҳон ҳисобида мешавад (соли 2017). Иқтисодиёти

он ба технологияи иноватсионӣ асосёфтаи соҳаҳои истеҳсолии ихтинососшуда аст. Аз рӯйи дараҷаи зиндагии аҳолӣ Япония яке аз пешқадамтарин давлатҳои ҷаҳон мебошад.

2. Истроил – давлати ривоҷёфтаи типи «капитализми кӯчонидашуда». Аз рӯйи ҳаҷми МУД нисбати аҳолӣ яке аз давлатҳои пешқадами Осиё. Иқтисодиёти Истроил дар навбати аввал, ба технологияҳои баланди тақякардаи соҳаҳои гуногуни машинасозӣ ихтинос шудааст.

3. Ҳитой ва Ҳиндустон – аз рӯйи ресурсҳои табии, миқдори аҳолӣ ва ҳаҷми МУД дорои салоҳияти бузурги иқтисодӣ буда, мамлакати ривоҷёфтаи тақягоҳӣ аст. Онҳо дар давоми 15 – 20 соли охир ба давлатҳои иқтисодиёташон тез ривоҷёфта табдил ёфтаанд. Ҳоло ҳозир Ҳитой аз рӯйи ҳаҷми МУД дар ҷои аввал, Ҳиндустон бошад ҷои сеюмро ишғол мекунад. Аммо ба ҳар сари аҳолӣ ҳисоб кунем, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, хусусан дар Ҳиндустон аз дараҷаи давлатҳои ривоҷёфта як қадар паст аст. Дар тараққиёти иҷтимоӣ ҳам муаммоҳои муҳими ҳоси ду давлат мавҷуд мебошад.

4. Ба давлатҳои нави индустрӣалии Осиё – давлатҳои Республикаи Корея, Сингапур, Малайзия ва Таиланд дохил мешаванд. Аз солҳои 1980 инҷониб ба туфайли омилкорона гузаронидани ислоҳотҳои иқтисодӣ, дар тараққиёт ба комёбиҳои азим ноил гардидаанд. Дар вақтҳои охир Республикаи Корея ва Сингапур аз тарафи ташкилотҳои зиёди байналхалқӣ ба қатори давлатҳои ривоҷёфта дохил карда мешавад. Иқтисодиёти давлатҳои нави индустрӣалий ба соҳаҳои микроэлектроника, электротехника, автомобилсозӣ, киштисозӣ ва машинасозӣ, тахассусонида шудааст. Ин давлатҳо дар истеҳсоли маҳсулоти нав ба бунёди технологияҳои аҳборот – коммуникатсионӣ ва содироти он ба муваффақиятҳои қалон ноил гаштаанд.

5. Ба давлатҳои қалони индустрӣали – аграрӣ – давлатҳои Индонезия, Покистон, Филиппин, Туркия, Эрон ба ин гурӯҳ мансубанд. Ин давлатҳо аз рӯйи майдон ва миқдори аҳолӣ бузург ҳисобида шуда, дорои салоҳияти қалонии табии ва ресурсҳои меҳнат мебошанд. Иқтисодиёти ин давлатҳо ба соҳаҳои саноати сабук, хӯрокворӣ, маъданӣ кӯҳӣ, баъзе соҳаҳои машинасозӣ ва ҳочагии қишлоқӣ бисёрсоҳавӣ ихтиносонида шудааст. Аз рӯйи ҳаҷми МУД онҳо бо қатори 30 – то давлатҳои пешқадами ҷаҳон дохил мешаванд, аммо

нишондиҳандаҳои ба ҳар сари аҳолӣ рост омада, як қадар пасттар аст (асосан, Покистон, Филиппин ва Индонезия).

6. Ба мамлакатҳои содиркунандаи нефт – давлатҳои араби халичи Форс ва Бруней мебошад. Ин давлатҳо аз рӯйи дараҷаи МУД ба ҳар сари аҳолӣ, нафақат дар Осиё, балки дар миқёси тамоми дунё дар ҷойҳои пешқадам мебошанд. Сабаби асосии ин аз ҳисоби содир кардани нефт гирифтани даромади калон ва нисбаттан кам будани миқдори аҳолӣ (Арабистони Саъудиро ба ҳисоб нагире). Дар солҳои охир дар давлатҳои араби халичи Форс соҳаи саноати кимиё, металлургия, туризм, савдои транзитӣ, сектори банку молия ҳам хуб равоҷ ёфта истодааст.

7. Ба давлатҳои соҳиби иқтисодиёти давраи гузариш – давлатҳои Осиёи Марказӣ, Кавказ ва Муғулистан мансуб аст. Иқтасодиёти ин давлатҳо дорои ҳарактери индустрӣал – аграрӣ буда, асосан ба соҳаҳои саноати нефту газ, саноати маъданӣ кӯҳӣ ва бисёрсоҳавии ҳочагии қишлоқ иҳтисосонида шудааст. Нишондодҳои иқтисодии Қазоқистон, Туркманистон ва Озарбайҷон барои содир намудани нефт ва газ бо ҳаҷми зиёд аз дигар давлатҳои гурӯҳ нисбатан баландтар аст.

8. Ба давлатҳои ба соҳаи туризм ва хизматрасонӣ иҳтисосонидашуда давлатҳои Кипр, Ливан, Республикаи Малдив мебошанд. Ин давлатҳо аз ҷиҳати ҳудуд ҳурд, дорои ресурсҳои бойи рекреатсионӣ буда, ривоҷёбии иҷтимоӣ – иқтисодии онҳо дар шароити ҳозира ба соҳаи туризм ва хизматрасонӣ, асосан сектори банку молия вобаста аст.

9. Ба гӯруҳи давлатҳои аграр – индустрӣалии суст ривоҷёфта – Виетнам, Камбодча, Бангладеш, Шри – Ланка, Ироқ, РХДК ва дигар мамлакатҳо доҳил буда, асосан ба ҳочагии қишлоқ, саноати маъданӣ – кӯҳӣ, саноати сабук ва ҳӯрокворӣ аҳтисосонида шудааст.

10. Ба гӯруҳи давлатҳои аграрии иқтисодиёташон ақибмонда – давлатҳои Афғонистон, Непал, Яман, Мянма, Тимори Шарқӣ, Лаос, Бутан доҳил буда, дар онҳо соҳаи саноат суст ривоҷ ёфтааст. Ҳосилнокии меҳнат дар ҳочагии қишлоқ дар сатҳи хеле паст аст.

1. Барои ривоҷёбии иқтисодӣ – иҷтимоии Япония қадом ҷиҳатҳои ба ҳуд хос мавҷуд аст?
2. Сабаби барои тасниф намудани мамлакатҳои Осиё аз ҷиҳати ривоҷёбии иҷтимоӣ – иқтисодӣ, ба сифати гурӯҳи алоҳида чудо кардани Хитой ва Ҳиндустон эзоҳ дихед.

3. Ӯзбекистон ба кадом гурӯҳи иқтисодии мамлакатҳои Осиё мансуб аст? Таркиби гурӯҳи хамин давлатҳо ва ривоҷёбии иҷтимоӣ – иқтисодии онҳоро тавсиф кунед.
4. Кадом давлатҳои Осиё дорои типи иқтисодиёти ақибмондаи аграрӣ мебошанд?

§ 35. Республикаи Қазоқистон

Мавқеи иқтисодии географӣ, иқлими континенталии шадиди хушк, ресурсҳои минералӣ, саноати бисёрсоҳавӣ, зироаткории лалмӣ ва обёришаванд, галладона.

Майдонаш – 2724,9 ҳазор км². Аҳолиаш (с. 2018) – 18,4 млн. Пойтахташ – Нур-Султон.

Қазоқистон дар Осиёи Марказӣ аз ҷиҳати ҳудудӣ, давлати аз ҳама қалон буда, аз ҷиҳати майдонаш дар байни мамлакатҳои ҷаҳон ҷойи 9 – умро мегирад. Вай бо 5 – то давлат Россия, Хитой, Ӯзбекистон, Қирғизистон ва Туркманистон ҳамсарҳад аст. Сарҳади байни Қазоқистон ва Россия (7548 км) аз рӯйи дарозиаш дар дунё байд аз сарҳади байни ШМА ва Канада дар ҷойи дуюм меистад. Малакат дар ҷануби гарб ва баҳри Каспий ҳамсарҳад аст.

Хусусиятҳои асосии мавқеи иқтисодӣ-географии Қазоқистонро гузаштани роҳи оҳан ва магистралҳои автомобилий, ки давлатҳои Осиё ва Европаро бо ҳам мепайвандад ишора мекунад.

Шакли идоракунӣ – республикаи президентист. Аз ҷиҳати маъмурӣ – ҳудудӣ давлати унитарӣ буда, аз 14 – то вилоят ва 3 – то шаҳри дорои аҳамияти республика буда (Нур-Султон, Алмати, Шымкент) иборат аст.

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Дар релефи Қазоқистон ҳамвориҳо ҳукмрон буда, қаторкӯҳҳо факат дар қисмҳои ҷануби шарқии республика ҷойгир шудааст. Релефи ҳудудҳои марказӣ бошад, аз қӯҳсорҳои ҳамворшуда иборат аст. Қазоқистон аз қанданиҳои фоиданок яке аз давлатҳои бойи ҷаҳон аст. Мамлакат дорои захираҳои бузурги ресурсҳои сӯзишворӣ, маъданӣ ва гайримаъданӣ мебошад. Конҳои қалонтарини нефт ва гази табиӣ дар ҳудудҳои назики баҳри Каспий, захираҳои асосии ангиштсанг дар ҳавзаҳои Караганда, Экибастус бошад, дар қисмҳои марказӣ ҷойгир шудааст. Ҳудудҳои марказӣ ва шарқии Қазоқистон дорои захираҳои қалони маъданҳои оҳан, манган, хром, уран, мис, волфрам, рух, сурб ва металлҳои

Расми 37. Пойтахти Республикаи Қазоқистон – шаҳри Нур-Султон.

ва биёбон ташаккул ёфтааст.

Кам будани боришот, қисми аксарияти худудро ишғол кардани биёбонҳо, дар қисми калони мамлакат ба норасои об оварда расондааст. Дарёҳои асосӣ Иртиш, Или, Сирдарё ва Урал аз қисмҳои канории республика чорӣ мешавад, манбаъҳои ғизогирии онҳо дар ҳудуди мамлакатҳои ҳамсоя чойгир шудаааст.

Аҳолӣ. Аҳолии Қазоқистон ба 18,4 млн. нафар баробар аст. (соли 2018). Афзоиши табиии аҳолӣ нисбат ба давлатҳои Осиёи Марказӣ паст буда, дар як сол ба хисоби миёна аз 1,5 % бештар аст.

Дараҷаи урбанизатсия ба 57 % баробар аст (соли 2018). Дар вақти ҳозират се шаҳри «миллионер» дорад: Шаҳри Алмати (шаҳри аз ҳама бузурги мамлакат), Нур – Султон ва Шимкент, (расми 37).

Нишондоди миёна зичии аҳолӣ дар Қазоқистон хеле паст буда, ба ҳар як км² ду нафар аҳолӣ рост меояд. Аҳолӣ дар қисми ҷанубии ривоҷёфтai зироатҳои обёришавандai водии дарёҳо ва ҳудудҳои шимолии саноатишуда як қадар зичтар чойгир шудааст.

Таркиби миллии аҳолӣ мураккаб аст. 67,5 % – и аҳолиро қазоқҳо ташкил мекунанд. Ба гайр аз қазоқҳо дар мамлакат русҳо, (20 %), ӯзбекҳо (3 %), украинҳо (1,5 %), уйғурҳо (1,5 %) ва вакилони миллатҳои дигар истиқомат мекунанд (соли 2018). Русҳо ва украинҳо дар ҳудудҳои шимолӣ ва шарқӣ васеъ паҳн шуда бошад, ӯзбекҳо асосан дар ҷанубии Қазоқистон дар вилояти Туркистон истиқомат мекунанд.

Иқтисодиёт. Қазоқистон дар байни 5 – то давлати Осиёи Миёна аз ҷиҳати салоҳияти иқтисодӣ пешқадам буда, асосан нишондодҳои соҳаҳои саноат баланд аст. Ба қатори соҳаҳои асосии саноат нефту газ, металлургияи ранга ва сиёҳ, кимиё ва мошинасозӣ дохил меша-

дигар мебошад. Аз бойигарихои минералии ғайримаъданӣ фосфорит ва сулфур эътибори алоҳида дорад.

Иқлими Қазоқистон мӯътадили континенталии шадид ва хушк, зимистон дар ҳудудҳои шимолӣ ҳарорати ҳаво то – 50° с паст мешавад. Бо туфайли иқлими хушк дар ҳамвориҳои бепоёни Қазоқистон зонаҳои табиати дашт, нимбиёбон

вад (расми 38). Қазоқистон аз чихати хацми истихрочи нефт ба қатори 20 – то давлати пешқадами чаҳон, аз чихати истихрочи ангишт, мис, рух бoshад, ба қатори аввали даҳгонаи чаҳон мансуб аст. Қазоқистон аз соли 2009 то ҳозир аз рӯйи истихрочи уран дар чаҳон чойи якумро ишғол карда меояд ва қариб 40 % – и истихрочи урани чаҳониро медиҳад. Зиёда аз 90% – и энергияни электрикиро СЭГ истеҳсол мекунад.

Соҳаи асосии деҳқонӣ зироати галладона аст. Вай асосан дар заминҳои лалмии вилоятҳои шимолӣ хуб ривоҷ ёфтааст. Дар вилоятҳои ҷанубӣ зироаткорӣ бо ёрии зироаткории обёришаванд ҷаҳонӣ ёфта, дар ин ҷойҳо соҳаҳои асосии онҳо сабзавоткорӣ, шоликорӣ, полизӣ ҳисобида мешавад. Соҳаҳои пешқадами ҷорводорӣ – гӯсфандпарварӣ, говпарварӣ, асппарварӣ ва шутурпарварӣ мебошад.

1. Ҷиҳатҳои қулайи мавқеи иқтисодӣ – географии Қазоқистон аз ҷиҳо иборат аст?
2. Ба иҳтиносашавии саноат ва ҳоҷагии қишлоқи Қазоқистон шароити табии ва ресурсҳои мамлакат ҷӣ ҳел таъсир мерасонад?
3. Ҳусусиятҳои таркиби миллии аҳолии республикаро тавсиф намоед.
4. Аз ҷӣ сабаб дар ҳудудҳои марказии Қазоқистон зичии аҳолӣ ҳеле паст аст?

§ 36. Республикаи Қирғизистон

Кӯҳҳои Тёнишон, водиҳои байникӯҳӣ, саноати маъданӣ кӯҳӣ, кони Кумтор, гидроэнергетика, ҷорводории яйлови кӯҳӣ, туризм, Иссиккӯл.

Қирғизистон дар қисми марказии материки Евроосиё, асосан дар ҳудуди кишвари кӯҳии Тёнишон ҷойгир шуда, имконияти ба уқёнуси ҷаҳонӣ баромадан надорад. Вай дар шимол бо Қазоқистон, дар гарб бо

Расми 38. Комбинати маъданӣ кӯҳӣ дар шаҳри Балхаш.

Майдонаш – 199,9
ҳазор км². Аҳолиаш (с.
2018) – 6,2 млн.
Пойтахташ – Бишкек.

Ўзбекистон, дар чануб бо Тоҷикистон, дар шарқ бо Ҳитой ҳамсарҳад аст.

Мавқеи иқтисодӣ – географии мамлакат ноқулай аст, чунки магистраллҳои нақлиёти дорои аҳамияти байналхалқӣ аз ҳудуди он қариб намегузарад. Ин ҳолат ба шароити мураккаби релефи Қирғизистон вобаста аст.

Қирғизистон республикаи парламентист. Соҳти маъмурии ҳудудӣ аз 7 – то вилоят ва дуто шаҳри аҳамияти республикавӣ (Бишкек ва Ӯш) иборат аст. Пойтахташ – шаҳри Бишкек, дар шимоли мамлакат, дар водии дарёи Ҷой ҷойгир шудааст.

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Ҳусусияти асосии табииати Қирғизистон кӯҳсор будани он ба ҳисоб меравад. Бештар аз 90 % -и ҳудуди мамлакат бо қаторкӯҳҳо банд аст (расми 39). Дар байнин сарҳадҳои Қирғизистон ва Ҳитой нуқтаи аз ҳама баланди Тёншон қуллаи – Фалаба (7439 м) ҷойгир аст. Бойигарии асосии зеризамини Қирғизистон аз тилло, сурма, симоб, волфрам, уран, қалъагӣ иборат аст. Ресурсҳои сӯзишворӣ дар қисми ҷанубии мамлакат асосан аз конҳои ангишт иборат аст. Умуман Қирғизистон бо захираҳои сӯзишворӣ ба дараҷаи паст таъмин шуда, эҳтиёчи ҳудро аз ҳисоби содирот қонеъ мекунад.

Дар кӯҳҳои Тёншон пиряҳҳои калон мавҷуд буда, аз ҳисоби он Қирғизистон аз дарё ва кӯлҳо бой аст, бо ресурсҳои обӣ – энергетикий хуб таъмин шудааст. Ин ҳолат ба республика аҳамияти калони иқтисодӣ қасб мекунад. Дарёҳои аз ҳама калонтарин Норин, Ҷой ва Талас, аз кӯлҳои калонтарин – Иссиқкӯл мебошад (расми 41).

Расми 40. Қуллаи Фалаба.
(7439 м.)

Расми 39. Фотосурати
космикии ҳудуди Республикаи
Қирғизистон.

Аҳолӣ. Аҳолии Қирғизистон дар шароити релефи кӯҳӣ хеле ноҳамвор ҷойгир шуда, қисми асосӣ дар водиҳои байникӯҳӣ истиқомат мекунанд. Аҳолӣ дар водиҳои Фарғона ва Ҷой зич умр ба сар мебаранд. Зироаткорӣ дар ин ҳудудҳо ба шароити табиии қулай вобаста аст. Бештар аз 30 % – и аҳолӣ дар шаҳрҳо истиқомат мекунанд, қисми боқимондаи он аҳолии қишлоқ аст.

Расми 41. Исиқкүл.

Шаҳри аз ҳама калонтарини мамлакат – Бишкек, ахолии он соли 2017 аз 1 миллион нафар гузашта рафт. Аз чиҳати бузургй шаҳри дуюми мамлакат Ӯш ҳисобида шуда, дар он зиёда аз 260 ҳазор нафар ахолӣ зиндагӣ мекунад (соли 2018).

Дар таркиби миллии ахолӣ ҳиссаи қирғизҳо дар атрофи 75 % бошад, қариб 15 % – и ахолиро ӯзбекҳо ташкил мекунад.

Ӯзбекҳо асосан дар ҳудудҳои ҷанубии сарҳадӣ бо Ӯзбекистон истиқомат мекунад. Ба ғайр аз он, русҳо, дунганҳо ва тоҷикҳо низ дар таркиби миллии ахолӣ мавқеи муҳим доранд.

Иқтисодиёт. Дар иқтисодиёти Қирғизистон ҳочагии қишлоқ нисбат ба саноат бештар аҳамият дорад ва республика давлати аграрӣ – индустрialiй ба ҳисоб меравад. Дар замони ҳозира саноат асосан ба соҳаи маъданӣ кӯҳӣ иҳтисосонида шудааст. Маҳсулоти аз ҳама муҳими саноат тилло буда ва он қисми калони содироти мамлакатро ташкил медиҳад. Қирғизистон дар байни давлатҳои собиқ Иттифоқ аз ҷиҳати ҳачми истиҳроҷи тилло баъди Россия ва Ӯзбекистон дар ҷойи сеюм меистад. Тилло, асосан, дар кӯҳҳои баланди Тёншо ни Марказӣ ҷойгир шуда, аз кони Кумтор кофта мешавад. Он ба қатори 10 – то конҳои калонтарини тиллои дунё дохил мешавад.

Аз соҳаҳои дигари саноат – саноати хӯрокворӣ, мошинасозӣ ва ангишт аҳамияти калон дорад.

Ба қатори зироатҳои асосии ҳочагии қишлоқ гандум, пахта, картошкa, сабзавот, офтобпараст ва тамоку дохил мешавад. Зироаткорӣ дар водиҳо ривоҷ ёфтааст. Азбаски кӯҳҳои Қирғизистон аз яйловҳои серҳосил бой аст (расми 42) дар республика аз соҳаҳои ҷорводорӣ гӯсфандпарварӣ, бузпарварӣ, говпарварӣ, асппарварӣ хеле хуб ривоҷ ёфтааст.

Дар иқтисодиёти мамлакат туризм аҳамияти калон дорад. Дар як сол ба республика зиёда аз 3 миллион зиёд сайёҳон ташриф меоваранд. Қисми асосии онҳо ба атрофи Иссиқкүл барои дамгирӣ меоянд.

Расми 42. Яйловҳои кӯҳии Қирғизистон.

1. Ба мавқеи иқтисодӣ – географии Қирғизистон баҳо дихед.
2. Шароити табиӣ ва ресурсҳои Қирғизистон ва Қазоқистонро муқоиса карда, тафовутҳои табиӣ – географӣ ва ривоҷёбии иқтисодиёт ва ихтиносонидани онро эзоҳ дихед.
3. Дар кадом ҳудудҳои Қирғизистон ўзбекҳо васеъ паҳн гаштаанд?
4. Объектҳои аз ҳама муҳими саноат ва сайёхии Қирғизистонро гӯед.

§ 37. Республикаи Туркманистон

Майдонаш – 491,2 ҳазор км². Аҳолиаш (с. 2018) – 5,9 млн. Пойтахташ – Ашқобод.

Баҳри Каспий, биёбони Қароқум, Копетдог, ресурсҳои сўзишиворӣ, канали Қароқум, аспҳои ахалтекӣ, зонаи сайёҳии «Аваза».

Туркманистон дар ҷанубӣ гарбии Осиёи Миёна ҷойгир шудааст. Дар шимол бо Қазоқистон, шимоли гарб бо Ўзбекистон, ҷануби гарб бо Афғонистон ва ҷануб бо Эрон ҳамсарҳад аст. Вай дар гарб бо баҳри Каспий пайваст мешавад.

Мавқеи иқтисодию географии Туркманистон қулай, чунки аз ҳудуди он роҳи оҳан ва магистраллҳои автомобилий гузаштааст, ки мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷануби Фарвиро бо ҳам мепайвандад. Бо воситаи баҳри Каспий мамлакат бо давлатҳои Кавказ ва Россия пайваст шудааст.

Туркманистон республикаи президентӣ буда, аз ҷиҳати ҳудуди маъмурӣ ба 5 – то вилоят ва 1 – то шаҳри аҳамияти республикавӣ дошта иборат аст. Похтаҳти он шаҳри Ашқобод дар доманаи қаторкӯҳи Копетдог ҷойгир шудааст (расми 43).

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Ҳудуди Туркманистонро асосан ҳамвориҳои васеъ ишғол мекунад ва беш аз 80 % – и он ба биёбони Қароқум рост меояд. Кӯҳҳо факат дар ҳудудҳои ҷанубӣ ва шарқии наздисарҳадӣ ҷойгир шудааст. Нуқтаи аз ҳама баланди он дар дар қаторкӯҳҳои Кӯҳитангтоғ қуллаи Туркманбошии Бузург (дар Ўзбекистон Айрибо бо меноманд 3197 м) мебошад. Кӯҳҳои ҷанубӣ ва ҳудудҳои наздикӯҳӣ бо фаъолнокии сейсмикии худ ҷудо шуда меистанд. Зилзилаи 9 – октябри соли 1948 дар Ашқобод содиршуда, яке аз зилзилаҳои фалокатноки асри XX дар минтақа мебошад.

Боигарихои аз хама муҳими минералӣ аз гази табиӣ, нефт ва намакҳои кимиёй иборат аст. Ҳусусан ба миқдори зиёд будани захираҳои гази табиии Туркманистон дорои аҳамияти иқтисодӣ аст. Республика аз рӯйи захираҳои газ дар байни мамлакатҳои ҷаҳон дар ҷойи ҷорум меистад, ба ғайр аз конҳои нефту газ конҳои қалони намак низ мавҷуд аст.

Дар Туркманистон майдонҳои қалонро ҳамвориҳои биёбонӣ ишғол карданашон, ресурсҳои обӣ кам аст. Манбаи аз хама қалони оби республика Амударё ҳисобида мешавад. Канали Қароқум (Қароқумдарё), ки аз Амударё ғизо мегирад дар дунё канали аз хама қалонтарин аст.

Аҳолӣ. Туркманистон аз рӯйи миқдори аҳолӣ дар Осиёи Миёна ҷойи охириро ишғол мекунад. Миқдори аҳолӣ ва ҷойгиршавии ҳудудии он ба ҳусусиятҳои табиию географӣ ифода мешавад. Аҳолӣ асосан дар водиҳои дарёҳои Амударё, Мурғоб ва Таҷанг, дар ҳамвориҳои доманаи Копетдог ва соҳилҳои баҳри Каспий ҷойгир шудаанд. Нисфи аҳолии Туркманистон дар ҷойҳои шаҳр истиқомат мекунанд. Аҳолии шаҳри Ашқобод аз 900 ҳазор нафар бештар аст. Ба ғайр аз пойтаҳт, шаҳрҳои Туркманобод, Дашовуз, Мари ва Туркманбоший шаҳрҳои аз хама қалони республика ба ҳисоб меравад.

Дар таркиби миллии аҳолӣ ҳиссаи туркманҳо аз 85 % баланд буда, қариб 10% – и аҳолиро ӯзбекон ташкил медиҳанд. Онҳо асосан дар вилоятҳои Дашовуз ва Лебар зиндагӣ мекунанд.

Иқтисодиёт. Асоси иқтисодиёти республикаи Туркманистонро сӯзишворӣ – энергетикии бисёрсоҳавӣ ва саноати кимиё ташкил мекунад. Туркманистон аз рӯйи истихроҷ ва содир намудани гази табиӣ ба қатори 10 – то мамлакати пешқадами ҷаҳон доҳил мешавад. Саноати нефт ва азнавкоркарди он ҳам дар Туркманистон хуб ривоҷ ёфтааст. Республика энергияи электрикиро факат дар СЭГ – ҳо истеҳсол мекунад.

Саноати кимиёни Туркманистон дар ҳаҷми қалон нуриҳои минералӣ, мирабилит, сулфур, йод ва дигар маҳсулотҳо истеҳсол мекунад. Ба ғайр аз он дар Туркманистон саноати боғандагӣ,

Расми 43. Шаҳри Ашқобод.

Расми 44. Аспи ахалтекій.

Расми 45. Зонаи туристии «Аваза» дар сохили Каспий.

дўзандагӣ, гилемдӯзӣ ҳам хуб ривоҷ ёфта, ба ихтисосгардонии байналхалқии мамлакат аҳамият дорад.

Соҳаҳои асосии хоҷагии қишлоқ зироати галладона, пахтакорӣ (асосан навъҳои сифатнок) ангурпарварӣ, қарокӯлпарварӣ, аспарварӣ ҳисобида мешавад. Аспҳои зотии ахалтекӣ ба тамоми ҷаҳон машҳур буда, фаҳри туркманҳо ба ҳисоб меравад (расми 44). Ҳатто дар тамғаи давлат ҳам аспи ахалтекӣ тасвир шудааст. Дар баҳри Каспий моҳидорӣ хуб ривоҷ ёфтааст.

Дар Туркманистон барои ривоҷи туризм ҳам эътибори калон дода истодаанд. Аз ҷумла, солҳои охир дар соҳили баҳри Каспий зонаи калони сайёҳии «Аваза» барпо карда шуд. (расми 45)

1. Баҳри Каспий ба мавқеи иқтисодӣ – географӣ ва хоҷагии Туркманистон чӣ гуна таъсир мерасонад?
2. Чаро Туркманистон аз ҷиҳати майдонаш дар Осиёи Миёна ҷойи дуюмро гирад ҳам, аз рӯйи миқдори аҳолӣ дар минтақа ҷойи охиринро мегирад?
3. Ихтисоснокии саноати Туркманистонро қадом соҳаҳо ифода мекунад?
4. Мавқеи географӣ, шароити табииӣ ва ресурсҳои республикаи Туркманистон ва Қирғизистонро муқоиса намоед.

Майдонаш –
142 ҳазор км². Аҳолиаш
(с. 2018) – 9,1 млн.
Пойтахташ – Душанбе.

§ 38. Республикаи Тоҷикистон

Кӯҳҳои Помир, ресурсҳои обӣ ва гидроэнергетикӣ, кӯли Сарез, водиҳои байникӯҳӣ, ресурсҳои замин, металлургияи ранга.

Республикаи Тоҷикистон дар ҷануби шарқи Осиёи Миёна, дар ҳудудҳои кӯҳҳои Ҳисор – Олой ва Помир ҷойгир шудааст. Дар шимол

бо Қирғизистон, шимоли гарб ва гарб бо Ўзбекистон, дар ҷануб бо Афғонистон ва дар шарқ бо Ҳитой ҳамсарҳад аст.

Мавқеи иқтисодӣ – географии он хеле ноқулай буда, сабаби он набудани имконияти баромадан ба уқёнуси Ҷаҳонӣ, дар шароити кӯҳҳои баланд мураккабнокии ривоҷи нақлиёти хушкигард аст.

Аз ҷиҳати шакли идорақунӣ Тоҷикистон республикаи президентӣ ҳисобида мешавад. Соҳти маъмури ҳудудии он як қадар муракқаб буда, аз 2 – то вилоят ва 1 – то вилояти муҳтор (Бадаҳшони Кӯҳӣ), 1 – то шаҳри Душанбе тобеи республика ва 13 – то ноҳия иборат аст. Пойтахташ шаҳр (Душанбе) дар ҷануби гарбии мамлакат, дар водии Ҳисор ҷойгир шудааст.

Шароити табииӣ ва ресурсҳо. Тоҷикистон мисли ҳамсояи худ Қирғизистон мамлакати кӯҳсor аст. Зиёда аз 90 % – и қисми қалонашро қаторкӯҳҳои баланд иҳота мекунанд. Қисми шарқии Тоҷикистонро бо баландии миёна беш аз 4 ҳазор метр баланд будаи кӯҳҳои Помир ишғол кардаанд (расми 46). Нуқтаи аз ҳама баланди республика қулаи Исмоили Сомонӣ (7495 м) мебошад. Тоҷикистон аз ҷиҳати сейсмикӣ дар минтақаи фаъол ҷойгир буда, дар республика заминларзаҳои саҳт содир шуда меистад.

Замини Тоҷикистон аз захираҳои маъданҳои гуногун бой аст. Ҳусусан дар ҳудуди он конҳои калони уран, тилло, нукра ва маъданҳои полиметалҳо мавҷуданд. Аммо Тоҷикистон аз рӯйи ресурсҳои сӯзишворӣ – энергетикӣ бой нест.

Тоҷикистон яке аз давлатҳои бо об ва ресурсҳои гидроэнергетикӣ ҳуб таъминшуда ба ҳисоб меравад. Аз ҳудуди мамлакат дарёҳои аз ҳама сероби Осиёи Миёна – Панҷ, Вахш, Амударё, Сирдарё, Зарафшон ҷорӣ мешаванд. Қўлҳои Қарокӯл, Сarez, Искандарқўл яке аз қўлҳои калонтарини республика аст. Аз байни ин қўлҳо асосан қўли Сarez дар кӯҳи Помир ҷойгир аст. Соли 1911 дар натиҷаи зилзилаи саҳт дар водии дарёи Мурғоб ба вучуд омодааст. Қўли машҳури сарбандӣ аст (расми 48).

Аҳолӣ. Миқдори аҳолии Тоҷикистон ба 9,1 млн. нафар баробар аст. Тоҷикистон дар байни давлатҳои Осиёи Миёна бо суръатҳои

Расми 46. Кӯҳҳои Помир
дар Тоҷикистон.

баланди афзоиши табиии аҳолӣ чудо шуда меистад. Ба гайр аз он, Тоҷикистон дар минтақа бо хеле паст будани ҳиссаи аҳолии шаҳр фарқ мекунад (27% соли 2018). Аҳолии пойтаҳт беш аз 800 ҳазор нафар аст. Ба тоифаи шаҳрҳои калон шаҳрҳои Хӯҷанд, Боҳтар (собиқ Кӯргонтипа) ва Кӯлоб мансубанд.

Барои зироаткорӣ дорои шароити релефи кӯҳӣ нарасидани заминҳои қулай, қисми асосии аҳолӣ асосан дар пастиҳои байникӯҳӣ ҷойгир шудаанд. Бо зичии баландии аҳолӣ водии Фарғонаи воқеи қисми шимолии мамлакат, водиҳои Ҳисор ва Ваҳш алоҳида чудо шуда меистад. Дар кӯҳҳои Помир бошад, аҳолӣ дар водиҳои дарёҳо ва дар қишлоқҳои хурди доманакӯҳҳо дар ҳолати парокандагӣ ҷойгир шудаанд.

Қариб 85% – и аҳолиро тоҷикон ташкил мекунанд. Дар таркиби миллии аҳолӣ дар ҷои дуюм ба микдори умумӣ беш аз 1 млн. нафар ўзбекҳо мебошанд. Онҳо асосан дар ҳудудҳои ҳамсарҳадӣ Ўзбекистон истиқомат мекунанд. Дар вилояти Бадаҳшони Кӯҳӣ бо баробари тоҷикон вакилони ҳалқҳои таҳҷои (ваҳанҳо, вушанҳо, ишкошимихо, ёзгуломихо ва дигарон) ва қирғизҳо зиндагӣ мекунанд.

Иқтисодиёт. Тоҷикистон дар байнӣ давлатҳои Осиёи Марказӣ бо нишондодҳои нисбатан пасти ривоҷёбии иҷтимоӣ – иқтисодӣ фарқ мекунад ва дорои иқтисодиёти аграрӣ – индустрialiӣ аст.

Соҳаҳои саноати пешӯдами Тоҷикистон метуллургияи ранга, маъданӣ қӯҳӣ, кимиё, масолеҳи соҳтмон ва саноати сабук аст.

Расми 47. Объектҳои муҳими иқтисодӣ дар Тоҷикистон – СЭО дар дарёи Ваҳш (дар чап), заводи алюминии Тоҷикистон дар шаҳри Турсунзода (дар рост).

Корхонаи саноатии аз ҳама калон заводи алюминий дар шаҳри Турсунзода аст (расми 47). Дар байни соҳаҳои саноати сабук, саноати боғандагӣ аҳамияти калон дорад.

Соҳаҳои асосии зироаткорӣ дар Тоҷикистон зироати галладона, пахтакорӣ, боғдорӣ ва ангурпарварӣ ба ҳисоб меравад. Пахта ва меваҳои гуногун, маҳсулотҳои содироти республика ҳисобида мешавад. Зироаткории обёришаванда дар водиҳои байникӯҳӣ хуб ривоҷ ёфтааст, аммо қисми аксарияти ҳудудро ишғол кардани кӯҳҳои баланд ва зич ҷойгир шудани аҳолӣ ба нарасидани заминҳои шудгоршаванда оварда мерасонад. Чорводории кӯҳӣ – яйловӣ ба ғовпарварӣ ва гӯсфандпарварӣ ихтисосонида шудааст. Дар қатори соҳаҳои ҳоҷагии қишлоқ кирмакпарварӣ ҳам аҳамияти калон дорад.

- Хусусиятҳои мавқеи иқтисодӣ – географии Тоҷикистон ба қадом давлати Осиёи Миёна монанд аст? Сабабҳои онро эзоҳ дидед?
- Энергетикаи Тоҷикистон ба қадом ресурсҳои табиӣ такя мекунад?
- Ба ҷойгиршавии ҳудуди аҳолии Тоҷикистон қадом омилҳо таъсири калон расонадааст? Сабабҳои муаммои кам будани ресурсҳои замини мамлакат аз чиҳо иборат аст?
- Омилҳои асосии иқтисодӣ- географии соҳта шудани заводи калони алюминийро, ки Тоҷикистон маъданҳои алюминий кофта намегирад, фаҳмонед.

Расми 48. Кӯли Сарез.

§ 39. Машғулоти амалий

- Аз қитоби дарсӣ ва аз маълумотҳои дар атлас будаи оиди давлатҳои Осиёи Марказӣ истифода бурда, дар дафтаратон ҷадвали зеринро пур кунед:

Тавсифи қиёсӣ – географии давлатҳои Осиёи Марказӣ

Хусусиятҳои асосии давлатҳо	Қазоқистон	Қирғизистон	Туркманистон	Тоҷикистон
Мавқеи географӣ: қулай ва ноқуладай				
Майдон (ҳазор км ²)				

давомаш

Ахолӣ (млн. нафар)				
Зичии ахолӣ (км ² нафар)				
Хусусиятҳои чойгиршавии ахолӣ				
Релеф				
Канданиҳои фоиданоки асосӣ				
Дараҷаи таъминнокӣ бо ресурси обӣ ва манбаҳои асосӣ				
Навъи асосии стансияҳои электрикӣ				
Соҳаҳои асосии хочагии қишлоқ				
Соҳаҳои асосии саноат				

2. Хусусиятҳои умумии шароити географии Қирғизистон ва Тоҷикистонро аниқ кунед ва онҳоро фаҳмонед.
3. Ҷиҳатҳои монандии Қазоқистон ва Туркманистонро аниқ кунед ва эзоҳ дихед.
4. Мамлакатҳои Осиёи Марказиро аз ҷиҳати шароити табииашон ва хочагиашон ба чӣ гуна ду гурӯҳи фарқунанда ҷудо кардан мумкин? Фикратонро асоснок кунед.
5. Ҷиҳатҳои пуркунандаи байніҳоидигарии шароити географии давлатҳои Осиёи Марказиро ҷудо кунед.

§ 40. Республикаи Туркия

Осиёи хурд, Фракияи Шарқӣ, релефи кӯҳӣ, иқлими субтропикиӣ, иқтисодиёти индустрӣал – аграрӣ, туризми байналхалқӣ.

Майдонаш – 780,6
ҳазор км². Аҳолиаш
(с. 2018) – 81,3 млн.
Пойтахташ – Анқара.

Яке аз ҷиҳатҳои аз ҳама қалон ва ба ҳуд хоси республикаи Туркия бо мавқеи географиаш вобаста аст. 97 % – и ҳудуди Туркия дар Осиёи Ҷануби Ғарбӣ 3 % бошад, дар Европаи Шарқӣ ҷойгир шудааст. Ҳудуди дар Осиё буда, асосан ба нимҷазираи Осиёи Хурд рост меояд. Қисми дар Европа буда, дар нимҷазираи Балкан воқеъ буда Фракияи Шарқӣ номида мешавад. Қисмҳои дар ду қитъа ҷойгиршудаи Туркияро баҳрҳои Сиёҳ ва Миёна бо ҳам пайваст мекунад, баҳри Мармар, гулӯгоҳҳои Бос-

фор ва Дарданелл ҷудо карда меистад. Соҳилҳои Туркияро дар шимол бо обҳои баҳри Сиёҳ дар гарб обҳои баҳри Эгей, дар ҷануб обҳои баҳри Миёна мешӯянд.

Қулай будани мавқеи иқтисодӣ – географии мамлакат ба якчанд баҳрҳо ҳамҷавор буданаш, аз ҳудуди он гузаштани нақлиётҳои хушкигард ва обии аҳамияти байналхалқӣ дошта, ки Европа ва Осиёро ва ҳавзаҳои баҳрҳои Миёна ва Сиёҳро мепайвандад ифода мейбад.

Туркия давлати унитарист. Соли 2017 Туркия аз республикаи парламентӣ ба республикаи президентӣ гузашт.

Пойтахташ шаҳри Анқара. Шаҳри аз ҳама калонаш бошад, Истанбул, дар соҳилҳои гулӯгоҳи Босфор ҷойгир аст. Аҳолии он беш аз 13 млн нафар буда, дар байни шаҳрҳои Европа яке аз ҷойҳои пешӯрадамро ишғол мекунад.

Шароити табииӣ ва ресурсҳо. Релефи ҳудуди Туркия асосан кӯҳӣ буда, қисми калонашро кӯҳсорҳои Осиёи Хурд ва Арманистон, кӯҳҳои Тавр ва Понтий ишғол мекунад. Ҳамвориҳо асосан дар наздикии баҳрҳо мавҷуданд. Ҳудуди Туркия бо дараҷаи баланди сейсмикий тавсиф шуда, зилзилаҳои саҳт тез – тез содир шуда меистад.

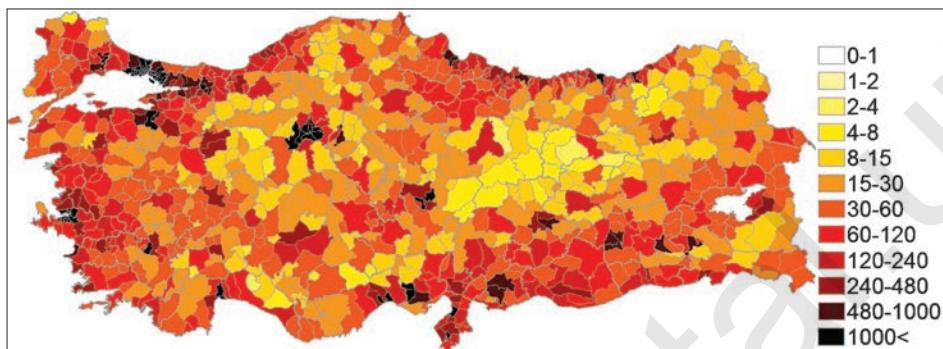
Иқлимаш субтропикӣ буда, дар ҳудудҳои ҳамҷавори баҳр сернам ва гарм, дар ҳудудҳои марказӣ ва шарқии мамлакат бошад, ҳушк ва шадид, яъне тобистонаш гарм, зимистонаш ниҳоят хунук аст. Бо туфайли кӯҳӣ будани релеф Туркия аз ресурсҳои гидроэнергетикий бой аст. Дарёҳои аз ҳама калонаш Фурот, Даҷла, Қизилирмӯқ, кӯлҳои аз ҳама калонаш бошад, кӯлҳои Ван ва Туз мебошад.

Аҳолӣ. Аз ҷиҳати шумораи аҳолӣ Туркия ба қатори 20 – то мамлакати якуми ҷаҳон доҳил мешавад. Мувофиқи ҳолати соли 2018 аҳолиаш беш аз 81 млн. нафар аст. Афзоиши солонаи аҳолӣ дар атрофи 1,5 %. Лекин таваллудшавӣ аз нишондоди миёнаи ҷаҳон ва Осиёи пасттар аст.

Дараҷаи урбанизатсия ба 75% баробар аст (соли 2018). Ба шаҳрҳои калон ба гайр аз Истанбул ва Анқара, шаҳрҳои Измир, Бурса, Адана, Анталия ва дигарон мансубанд. Аксарияти шаҳрҳои бузург дар ҳудудҳои ғарбӣ ва ҷанубии наздибаҳрӣ ҷойгир шудаанд.

Аҳолӣ дар ҳудуди Туркия ноҳамвор ҷойгир шудааст (расми 49). Дар қисми шимоли ғарбии ҳамҷавори баҳри Мармар аҳолӣ хеле зич ҷойгир аст. Аз ҷумла 1/5 қисми аҳолии мамлакат дар Фракияи

Шарқӣ истиқомат мекунад. Дар ҳудудҳои марказӣ ва шарқии кӯҳии мамлакат аҳолӣ ниҳоят кам аст.

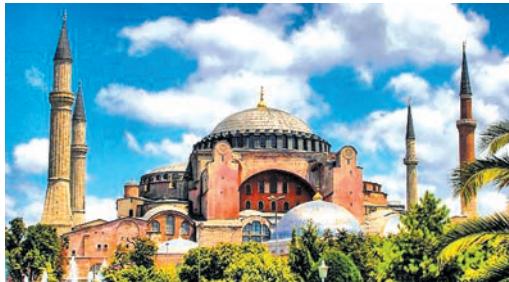

Расми 49. Зичи аҳолии Туркия (km^2 нафар).

Дар таркиби этникийи аҳолӣ туркҳо аксариятро ташкил медиҳад. (беш аз 75 %) Дар ҷануби шарқии мамлакат курдҳо истиқомат мекунанд, онҳо зиёда аз 15% – и ҷамъи аҳолии мамлакатро ташкил медиҳанд. Дини асосӣ дини ислом ба ҳисоб меравад.

Иқтисодиёт. Туркия аз рӯйи ҳаҷми МУД ба қатори 20 давлати пешқадами ҷаҳон доҳил шуда, дорои истеҳсоли саноати бузург ва ҳочагии қишлоқ мебошад. Соҳаҳои боғандагӣ, дӯзандагӣ, ҷарму пойафзол, автомобилсозӣ, электротехника, маъдану металлургия, масолеҳи соҳтмон, ҳӯрокворӣ ва фармасевтикаро дар бар мегирад. Ин гуна ихтисос намудан дар зери таъсири омилҳои ресурсҳои меҳнат, ашёи ҳом робитаҳои савдои беруна ва нақлиёт ташаккул ёфтааст. Саноат асосан дар гарби мамлакат хуб ривоҷ ёфтааст, ҳудудҳои доҳилий бошад, дорои иқтисодиёти аграрианд.

Аз ресурсҳои агротехнологийӣ ва обӣ Туркия бой буда, дар парвариши маҳсулотҳои гуногуни ҳочагии қишлоқ (мева, чормагз, ангур, сабзавот, чой, найшакар, зайдун, тамоку, пахта) дар миқёси ҷаҳон алоҳида ҷудо шуда меистад. Туркия дар ҷаҳон яке аз содироткунандай аз ҳама калони маҳсулотҳои аграрӣ мебошад. Ҳудуди Туркия аз ресурсҳои табииӣ, таърихӣ – маданиӣ, рекретационӣ, ёдгориҳои ноёб бой аст (расми 50). Аз ин сабаб дар иқтисодиёти давлат туризм аҳамияти калон дорад. Туркия барои қабул намудани сайёҳони ҳориҷӣ ба яке аз 10 – то давлатҳои пешқадам мебошад.

Расми 50. Ёдгориҳои машхури таърихии Туркия: Аё – София дар Истамбул (дар чап) ва вайронроҳои қадими шаҳри Эйфес дар наздикии Измир (дар рост).

1. Мавқеи иқтисодӣ – географии Туркия кадом хусусиятҳо дорад ва ба ривоҷёбии иҷтимоӣ – иқтисодии мамлакат чӣ гуна таъсир мекунад?
2. Соҳаҳои пешӯдадами саноати Туркия кадомҳоанд?
3. Дар Туркия барои ривоҷи туризм чӣ гуна шароит ва ресурсҳо мавҷуд?
4. Тағовутҳои ҷойгиршавии ҳудудии аҳолии мамлакатро эзоҳ дихед.

§ 41. Республикаҳои Исломии Эрон, Афғонистон ва Покистон

Давлати теократӣ, ҳолати сиёсӣ – географӣ, қашоқашии ҳудудӣ, релефи мураккаб, фаълонкии сейсмикӣ, аҳолии бисёрмиллат, баҳри Каспий, халиҷи Форс.

ЭРОН

Республикаи Исломии Эрон дар ҳудуди Осиёи Ҷануби Фарбӣ ҷойгир шуда, аз ҷиҳати салоҳияти иқтисодӣ ва аҳолӣ яке аз давлатҳои бузурги ҷаҳон аст. Соҳилҳояшро дар ҷануб обҳои баҳри Арабистон ва халиҷи Форс, дар шимоли гарб баҳри Каспий иҳота кардааст. Мавқеи иқтисодӣ – географии он аз ҳисоби гузаштани роҳҳои нақлиётӣ, ки давлатҳои Осиёи Ҷанубӣ ва Марказиро пайваст мекунад, қулай аст.

Шакли идорақунӣ – республикаи теократӣ (динӣ) аст. Сарвари давлат – раҳбари Олӣ, рӯҳонии маратабаи олидоштаи мусулмонони шиа (Оятулло).

Расми 51. Шаҳри Техрон.

Президент бошад, дар Эрон шахси дуюмини давлат ба хисоб меравад. Пойтахташ шаҳри Техрон дар қисми шимоли ғарбии мамлакат, дар доманаи қаторкӯҳи Элбурс ҷойгир аст (расми 51).

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Релефи ҳудуди Эрон аз якчанд қаторкӯҳҳо ва пастиҳои мобайни онҳо иборат аст. Иқлими ҳудудҳои шимолу ғарбиаш субтропикии нам, дар ҳудудҳои марказӣ ва шарқӣ субтропикии хушк, ҳаличи Форс бошад, дорои типи гарм ва хушк аст. Дар пастиҳои байникӯҳӣ иқлими шадиди континенталӣ ва ниҳоят хушк ҳукмрон аст. Олами наботот ва ҳайвоноти ин ҷойҳо ниҳоят камбағал буда, аз биёбонҳои сангзор ва шӯрҳои ташаккул ёфтаанд. Дар ҳудудҳои наздики баҳри Каспий дар шароити иқлими нам ҷангалҳо вазеъ пахн шудаанд.

Боигариҳои минералии дорои аҳамияти иқтисодии аз ҳама калон захираҳои бузурги нефт ва газ мебошад. Конҳои нефт ва газ асосан дар ҳаличи Форс ва ҳудудҳои назди баҳри Каспий ҷойгир шудааст. Дар Эрон конҳои мис, оҳан, манган, маъданҳои полиметаллҳо ҳам мавҷуд мебошад.

Аҳолӣ. Аз рӯйи миқдори аҳолиаш ба қатори 20 – то мамлакати пешқадами дунё доҳил мешавад. Солҳои охир бо туфайли кам будани таваллуд суръати афзоиши табиии аҳолӣ суст шуда истодааст. Дараҷаи урбанизатсия аз 70 % баланд аст. Ба гайр аз Техрон, ки қариб 9 млн. аҳолӣ дорад, Машҳад, Караби Исфаҳон, Табрез ва дигар шаҳрҳои «миллионер» мавҷуд мебошад. Аҳолӣ ноҳамвор ҷойгир шуда, асосан дар қисми ғарбӣ зич истиқомат мекунад. Дар ҳудудҳои биёбонӣ аҳолии доимӣ нест.

Эрон давлати бисёрмиллат, аст. Зиёда аз 60 % – и аҳолиро форсҳо ташкил медиҳанд. Бо баробари форсҳо озарбайҷонҳо, курдҳо, арабҳо, туркманҳо, арманҳо ва дигар миллатҳо зиндагӣ мекунанд. Дар таркиби динии аҳолӣ мусулмонони шиа пешқадаманд.

Иқтисодиёт. Эрон дар байни давлатҳои Осиёи Ҷанубӣ Ғарбӣ бо салоҳияти иқтисодии худ, чун Туркия ва Арабистони Саъудӣ алоҳида ҷудо шуда меистад. Соҳаҳои пешқадами саноат: нефт ва азnavкоркарди нефт, газ, металлургия, мошинасозӣ, боғандагӣ ва ҳӯрокворӣ.

Соҳаҳои асосии хочагии қишлоқ: зироати ғалладона, боғдорӣ, гӯсфандпарварӣ, бузпарварӣ ва ғовпарварӣ. Дар баҳри Каспий моҳидорӣ хуб ривоҷ ёфтааст. Яке аз маҳсулотҳои қимматбаҳои соҳаи моҳидорӣ икрай сиёҳ буда, Эрон дар содироти он дар чаҳон пешқадам аст. Ба ғайр аз он Эрон бо бофтани гилем ҳам ба дунё машҳур аст.

АФГОНИСТОН

Республикаи Исломии Афғонистон дар ҳудуди пайвастшавии Осиёи Ҷануби гарбӣ, Марказӣ ва Ҷанубӣ ҷойгир шудааст. Имконияти баромадан ба уқёнуси Ҷаҳонӣ надорад. Агар магистраллҳои нақлиётии ҳудудҳои гуногуни қитъаи Осиёро пайвастқунанда сохта шавад, мавқеи иқтисодӣ – географии он хуб мешавад.

Шароити табииӣ ва ресурсҳо. Қисми калони ҳудуди Афғонистонро, асосан қисмҳои марказӣ ва шарқиро кӯҳҳои баланд, ҳудудҳои шимолӣ ва ҷануби гарбиро ҳамвориҳои наздикӯҳӣ ишғол кардаанд. Дар Афғонистон зилзилаҳои саҳт тез – тез рӯй дода меистад. Афғонистон ба ресурсҳои гуногуни минералӣ (ангишт, нефт, оҳан, мис, марганетс ва диг.) бой, аммо онҳо хеле кам истиҳроҷ мешавад. Ба Афғонистон иқлими континенталӣ, тропикий ва суптропикий ҳос аст. Аз пириҳҳои кӯҳҳои баланд дарёҳои бисёр сар шуда, баъзеашон пурра барои обёрий сарф мешаванд.

Аҳолӣ. Афғонистон ба тоифаи давлатҳои аҳолиаш бо суръатҳои тез афзӯдаистода, доҳил мешавад (дараҷаи афзоиши солона аз 2,5 % баланд). Аҳолӣ, асосан дар ҳамвориҳои наздикӯҳӣ ва дигар водиҳои байникуҳӣ зиндагӣ мекунанд. Ҳамагӣ аз 1/4 аҳолӣ дар шаҳрҳо истиқомат мекунад. Шаҳри аз ҳама қалон пойтаҳти мамлакат Кобул, аҳолиаш дар атрофи 3 млн. нафар аст. Шаҳрҳои Ҳирот ва Мазори Шариф шаҳрҳои нисбатан бузург ҳисобида мешавад (расми 52).

Таркиби этникии аҳолӣ мураккаб буда, аз пуштунҳо, тоҷикон, ӯзбекон, ҳазораҳо, белуҷиҳо ва туркманҳо иборат аст. Дар ҳудудҳои шимолии сарҳадӣ бо Ӯзбекистон 2 млн. ӯзбекҳо истиқомат мекунанд.

Иқтисодиёт. Афғонистон давлати аграрии аз ҷиҳати иқтисодӣ суст ривоҷёфта аст. Барои ривоҷёбии иқтисодӣ ёрии молиявӣ аз та-

Майдонаш – 652,8
ҳазор км². Аҳолиаш
(с. 2018) – 36,5 млн.
Пойтаҳташ – Кобул.

Расми 52. Масциди Кӯк дар шаҳри Мазори – Шариф.

дани пӯсти қарокӯлӣ Афғонистон дар ҷаҳон дар ҷои яқум меистад. Саноат ба дараҷаи суст ривоҷ ёфтааст. Корхонаҳои саноатӣ дар асоси ёрии молиявӣ аз тарафи ҳамчамъияти ҷаҳон сохта мешавад.

ПОКИСТОН

Майдонаш – 803,9 ҳазор км². Аҳолиаш (с. 2018) – 200,6 млн. Пойтахташ – Исломобод.

давлати ҳамсояи Афғонистон, ки гурӯҳи «Талибон» онро зери назорати худ нигоҳ медоранд, тавсиф меёбад.

Покистон аз ҷиҳати соҳти идоракунӣ республикаи парламентӣ, аз нуқтаи назари соҳти маъмурӣ – сиёсӣ давлати федеративӣ аст. Федератсияи Покистон 4 – то провинсия ва ҳудуди федералиро дар бар мегирад.

Шароити табииӣ ва ресурсҳо. Қисмҳои шимолӣ ва фарбии Покистон бо кӯҳҳои баланд банд бошанд, ҳудуди шарқӣ ва ҷанубииаш бошад, аз ҳамвориҳо иборат аст. Қисми қалони мамлакатро водии дарёи Ҳинд, ки аз мамлакати ҳамсояи Ҳиндустон сар шуда, ба

рафи давлатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналхалқӣ расонида шуда, аҳамияти қалон дорад.

Асоси ҳочагии қишлоқро зироаткорӣ ташкил медиҳад. Дар зироаткорӣ парвариши зироати ғалладона, пахта, мева ва ангур роли муҳим мебозад. Аз соҳаҳои ҷорводорӣ гӯсфандпарварӣ (қарокӯлпарварӣ) ва бузпарварӣ аҳамияти қалон дорад. Барои тайёр намудани пӯсти қарокӯлӣ Афғонистон дар ҷаҳон дар ҷои яқум меистад. Саноат ба дараҷаи суст ривоҷ ёфтааст. Корхонаҳои саноатӣ дар асоси ёрии молиявӣ аз тарафи ҳамчамъияти ҷаҳон сохта мешавад.

ПОКИСТОН

Республикаи Исломии Покистон дар ҷануби Осиё ҷойгир аст. Ҳудудаш дар ҷануб бо баҳри Арабистон шуста мешавад. Ҳусусияти мусбии мавқеи географии он – гузаштани роҳҳои нақлиёти баҳрӣ ва ҳушкигарди дорои аҳамияти байналхалқӣ, ҷиҳатҳои манфиаш ҷойгиршавии вазъияти бекарори сиёсӣ дар минтақа мебошад. Ҳолати географии сиёсӣ бо Ҳиндустон дар бораи Кашимир низоъҳои ҳудудии бисёрсола ва ҳудудҳои сарҳадӣ ба

бахри Арабистон мерезад, ишғол мекунад. Худудҳои ҳамворӣ дорои захираҳои нефт, гази табиӣ, ангишт ва намак бошад, қисми қӯҳӣ аз конҳои гуногуни металлҳо бой аст. Дар худуди асосии Покистон иқлими гарми тропики ҳукмрон аст. Барои ҳамин ҳам дар қисми ҳамворӣ ландшафтҳои биёбон ва нимбиёбон васеъ паҳн шудаанд.

Аҳолӣ. Покистон аз рӯйи миқдори аҳолӣ ба қатори 10 то давлати бисёраҳолидошта дохил мешавад. Суръатҳои афзоиши табиии солона аз 2 % баланд, яъне дар як сол ба 4- 4,5 млн нафар баробар аст. Дараҷаи урбанизатсия дар атрофи 40 % мебошад. Шаҳри аз ҳама калони мамлакат – Карачи зиёда аз 15 млн. нафар аҳолӣ дорад. (расми 53) Шаҳр дар соҳили бахри Арабистон ҷойгир аст. Шаҳрҳои дигари бузург – Лаҳор, Фейсалобод, Равалриндӣ мебошад.

Қариб 45 % – и аҳолиро панҷобиҳо ташкил медиҳад. Дар таркиби миллии аҳолӣ, пуштунҳо, синҷҳо, белуҷиҳо бештаранд.

Иқтисодиёт. Покистон давлати индустрӣ – аграрии иқтисодиёташ ривоҷёфта аст. Соҳаи пешӯдами саноат – саноати сабук мебошад. Ҳусусан, саноати боғандагӣ бо ҳаҷми калон маҳсулоти содиротбоб истеҳсол мекунад. Ба ғайр аз он саноати металлургия, мошинасозӣ, кимиёӣ, хӯрокворӣ ва ҷарм ҳам ривоҷ ёфтааст.

Соҳаи асосии ҳочагии қишлоқ зироаткорӣ буда, ба парвариши гандум, шолӣ, найшакар, пахта ихтиносонида шудааст. Дар таркиби содироти мамлакат газворҳо, шолӣ, пахта, маҳсулотҳои ҷармин ва гилемҳо мавқеи муҳим дорад.

1. Мавқеи иқтисодӣ – географии Эрон, Афғонистон ва Покистонро муқоиса кунед. Мавқеи иқтисодӣ – географии кадом давлат нокулай аст?
2. Дар ресурсҳо ва шароити табиии се давлат кадом ҷиҳатҳои монанд мавҷуд аст?
3. Шароити табиӣ ба ҷойгиршавии се давлат чӣ гуна таъсир расонидааст?
4. Барои ривоҷёбии иқтисодиёти Афғонистон ба кадом омилҳо такя кардан мумкин ва барои аз онҳо самаранок истифода бурдан чӣ гуна шароитҳо барпо кардан лозим?

Расми 53. Караби – шаҳри қалонтарини Покистон.

§ 42. Республикаи Ҳалқии Хитой

Осиёи Шарқӣ, уқёнуси Ором, давлати сотсиалистӣ, ҳамвории Бузурги Хитой, ресурсҳои гидроэнергетикӣ, давлати бисёрмилата, урбанизатсия.

Майдонаш – 9599 ҳазор км². Аҳолиаш (с. 2018) – 1394 млн. Пойтахташ – Пекин.

Республикаи Ҳалқии Хитой дар Осиёи Шарқӣ ҷойгир шудааст. Соҳилҳояшро дар Шарқ баҳрҳои уқёнуси Ором мешӯяд. Хитой дар хушкӣ бо 15 – то давлат ҳамҳудуд аст. РХХ аз ҷиҳати бузургии ҳудудаш дар байни давлатҳои ҷаҳон ҷои сеом аз рӯйи миқдори аҳолӣ ва ҳаҷми истеҳсолӣ бошад, ҷои якумро ишғол мекунад.

Кулай будани мавқеи иқтисодӣ – географии дорои Хитой имконияти бевосита баромадан ба соҳилҳои уқёнуси Ором муайян карда мешавад.

РХХ яке аз давлатҳои бошумори сотсиалистии дар ҳаритаи ҳозираи сиёсии ҷаҳон мебошад. Дар соҳти идоракунӣ ва ҳаёти сиёсии давлат аҳамияти ҳалқунанда ба ҳизби коммунистӣ мансуб буда, сардори ҳизб дар айни вақт роҳбари давлат ва раиси Республикаи Ҳалқии Хитой ҳисобида мешавад. Аз ҷиҳати маъмурӣ – ҳудудӣ дар таркиби Хитой 23 то провинсия, 5 – то ноҳияи муҳторӣ (автономӣ), 4 – то шаҳри тобеи марказ, ва 2 – то ноҳияи маҳсуси маъмурӣ (Гонконг ва Макао) мавҷуд аст. Мустамликаи собиқ Британияи Кабир Гонконг (Сянган) соли 1997, мустамликаи собиқ Португалия Макао (Аомин) соли 1999 ба таркиби Хитой доҳил шуданд.

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Хитой аз сабаби ишғол намудани ҳудуди қалон бо шароити табиӣ, ҳусусан релеф ва гуногуни иқлими ҷудо шуда меистад. Дар қисми шарқӣ ҳамвориҳо ва кӯҳҳои ҳамвор ва сеъ паҳн шуда бошад, ҳудудҳои ғарбиашро кӯҳҳои баланд ва пастиҳои миёникуҳии дорои ҳусусияти биёбонӣ дошта, ишғол мекунад (расмҳои 54–55). Ҳудуди мамлакат аз Шимол ба ҷануб 4 ҳазор км, аз гарб ба шарқ 4,5 ҳазор км тӯл қашиданаш дар иқлимаши тафовутҳои ҳудудӣ мавҷуд.

Хитой давлати аз ресурсҳои табиӣ бой аст. Аз ресурсҳои сӯзишворӣ – энергетикӣ ангишт, нефт, газ ва сланетси сӯзанда хеле бисёр аст. Асосан захираҳои ангиштсанг қалон аст. Хитой ба маъданҳои гуногуни

металлҳои сиёҳ ва ранга хуб таъмин шудааст. Хитой аз рӯйи истихроҷи металл ва гудохтани он дар ҷаҳон ҷойҳои пешқадамро ишғол мекунад. Дар Хитой дарёҳои аз ҳама бузурги Евроосиё ба монанди Янцзи, Хуанхе, Амур ҷорӣ мешавад. Аз рӯйи ҳаҷми ресурсҳои гидроэнергетикӣ Хитой дар дунё ҷои якумро ишғол мекунад.

Расми 54. Ҳамвории
Бузурги Хитой.

Расми 55. Ландшафти
биёбон дар Хитойи Фарбӣ.

Аҳолӣ. Мувофиқи ҳолати соли 2018, аз рӯйи миқдори аҳолӣ Хитой (1 млрд.394 млн.) дар ҷаҳон давлати пешқадам аст. Дар замони ҳозира дар Хитой зиёда аз 18 % – и аҳолии ҷаҳон зиндагӣ мекунад. Дар Хитой дар давоми якчанд даҳсолаҳо (то соли 2016) барои кам кардани афзоиши аҳолӣ сиёсати давлатии «ба як оила як фарзанд» якчанд қонунҳо қабул карда шуда буд. Дар таъсири он афзоиши табиӣ, ба соли 2018 омада то 0,5 % фуромад, лекин ба он нигоҳ на-карда аҳолии Хитой дар як сол ба 7 – 8 млн. нафар зиёд мешавад.

Аз ҷиҳати таркибӣ этникӣ Хитой давлати бисёrmиллата ҳисоб мешавад. Бештар аз 90 % – и аҳолии Хитойро хитойиҳо – ҳанҳо ташкил медиҳад. Аммо мувофиқи маълумотҳои расмӣ, дар мамлакат ба гайр аз ҳанҳо 55 – то миллатҳои маҳаллӣ ва ҳалқҳо зиндагӣ мекунад. Аз онҳо аз ҳама калонашон – уйғурҳо, муғулҳо, тибетҳо, дунганҳо, манҷурҳо ва дигарон аст (расми 56).

Хитойиҳо (ҳанҳо)

Уйғурҳо

Тибетҳо

Расми 56. Хитой – давлати бисёrmиллата.

Дини конфутсӣ дар Хитой васеъ паҳн шудааст. Бо баробари ин дар Хитой миқдори ба динҳои даосизм, буддой, ислом ва христианий эътиқодкунандагон зиёд аст. Мусулмонҳо асосан дар ноҳияи муҳтори Шинҷон – Уйғур истиқомат мекунанд.

Аҳолии мамлакат аз ҷиҳати ҳудудӣ ноҳамвор таксим шудааст. Зичии миёнаи аҳолӣ дар ҳар як км^2 145 нафарро ташкил медиҳад, ин нишондиханда дар ҳамвориҳои байнӣ дарёҳои Ҳуанхэ ва Янцзи 800 – 1000 км^2 нафарро, дар паҳнои баланди кӯҳи Тибет бошад, 1-2 км^2 нафарро ташкил медиҳад. 90 % – и аҳолӣ дар қисми 1/3 ҳиссаи ҳудуди мамлакат истиқомат мекунад.

Дар Хитой сои 2011 ҳиссаи аҳолии шаҳр аз 50 % гузашт ва ҳоло дараҷаи урбанизатсия дар атрофи 60 % аст. Ба қатори шаҳрҳои аз ҳама бузурги мамлакат Шанхай, Пекин, Гонконг, Чинду, Гуанчжоу, Тянзин, Ухан ва дигарон дохил мешаванд.

1. Ҳусусиятҳои соҳти давлати Хитой аз чиҳо иборат аст?
2. Тағовутҳои шароити табиии қисмҳои шарқӣ ва гарбии Хитойро эзоҳ дихед.
3. Барои ба тартиб овардани афзоиши табиии аҳолии Хитой чӣ гуна сиёсати давлатӣ дар давоми солҳои зиёд пеш бурда шудааст?
4. Ба ҷойиршавии аҳолии Хитой шароити табиий чӣ хел таъсир расонидааст?

§ 43. Иқтисодиёт ва ноҳияҳои иқтисодии Хитой

Маҳсулоти умумии дохила (МУД), саноат, маҷмӯаи сӯзишворӣ – энергетикӣ, мошинасозӣ, СЭО – и «Се дара», зироаткорӣ, зонаҳои иқтисодӣ.

Хитой аз рӯйи ҳаҷми маҳсулоти умумии дохила дар байни мамлакатҳои ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад. Вале аз рӯйи нишондоди истеҳсоли маҳсулот ба ҳар сари аҳолӣ он ба дараҷаи оддии рӯ ба ривоҷ аст. Таъқид кардан лозим аст, ки солҳои охир иқтисодиёти Хитой бо суръат боло меравад.

Саноат. Дар Хитой тамоми соҳаҳои саноат ба дараҷаи баланд ривоҷ ёфта, аз рӯйи истеҳсоли навъҳои гуногуни маҳсулотҳои саноат дар ҷаҳон ҷойҳои якум ё дуюмро мегирад. Аз ҷумла аз ҷиҳати истиҳроҷи ангишт, истеҳсоли энергияи энергетикӣ, пӯлод, ҷӯян, алюминий, кобалт гудоҳтани металлҳои ранга ва сиёҳ,

чубтайёркунй, истехсоли автомобил, киштй, маҳсулотҳои гуногуни электрикӣ, нуриҳои минералӣ, сement, қоғаз, газворҳо, либосворӣ ва пойафзол РХХ дар ҷаҳон ҷойи якумро ишғол мекунад. Дар географияи саноат тафтириотҳои қалон содир шуда истодааст. Агар дар Хитой дар солҳои 70 – 80 уми асри XX бештар аз 2/3 ҳиссаи корхонаҳои саноатӣ дар ҳудудҳои соҳили баҳр ҷойгир шуда бошанд, ҳоло дар ноҳияҳои доҳилии кам азҳудшуда ҳам саноаткунонидан бо суръат пеш бурда мешавад.

Расми 57. Ифлосшавии ҳаво дар шаҳри Пекин.

Соҳаи такягоҳӣ саноат – саноати сӯзишворӣ – энергетикий ба шумор меравад. Соле зиёдтар аз 3.5 млрд. тонна ангишт истиҳроҷ карда мешавад. Конҳои асосии он дар ҳудудҳои шимоли шарқӣ ва шарқии мамлакат ҷойгир аст. Хитой аз соли 2012 то ҳозир аз рӯйи ҳаҷми истехсоли энергияи электрикӣ дар ҷаҳон ба ҷойи дуюм баромад. Мамлакат дар як сол қариб 6 трлн. Kw.h. энергияи электрикӣ истехсол мекунад. Дар соҳа саҳми СЭГ аз 85 % зиёд буда, 2/3 ҳиссаи сӯзишвории дар СЭГ истифодашаванда бошад, аз ангишт иборат аст. Аз сабаби бо суръати баланд ривоҷ ёфтани энергетика вазъияти экологӣ дар шаҳрҳои бузургтарини Хитой хеле бад шуд (расми 57). Солҳои охир барои зиёд кардани стансияҳои электрикии ба ресурсҳои азнавбарқароршаванда асос ёфта, СЭО ва СЭА эътибори қалон дода мешавад. Аз ҷумла дар дарёи Янтси дар дунё аз ҳама бузург – СЭО – и «Се дара» (Санся) соҳта шудааст (расми 58).

Саноати мошинасозӣ дар Хитой бо суръат ривоҷ меёбад. Дар мамлакат аз телевизор ва техникии хизмати майшӣ сар карда, то автомобил, компьютер, маҳсулотҳои гуногуни ченкунӣ ва техникии барқӣ истехсол карда мешавад.

Саноати сабук ва ҳӯрокворӣ соҳаи пешқадами саноат аст. Асосан саноати боғандагӣ ва ҷарму пойафзол дар ҳаҷми қалон маҳсулот истехсол мекунад.

Расми 58. СЭО (стансия)- и «Се дара» дар дарёи Янтси.

Расми 59. Майдонҳои шолӣ дар Хитой.

Хочагии қишлоқ. Қисми асосии хочагии қишлоқи Хитой зироаткорӣ аст. Қисми асосии тамоми майдонҳо бо зироати галладона, асосан бо шолӣ банд мебошад (расми 59). Хитой дар байни мамлакатҳои ҷаҳон аз рӯйи ҳаҷми гандум, шолӣ, картошка, сабзавот, мева, маҳсулотҳои полизӣ, ангур, чой, хосили умумии тамоку, гӯсфанд, буз, хук миқдори парранда, гӯшт, мӯина, тухм, асал ва моҳӣ ҷойи якумро мегирад.

Хитой эҳтиёчи ба маҳсулотҳои асосии ҳӯрокворӣ будаи худро аз ҳисоби қувваи худ қонеъ мекунад. Хитой 9 % – и тамоми майдонҳои қиши ҷаҳонро дар бар мегирад. Аҳолии худро, ки зиёда аз 18 % – и инсониятро ташкил медиҳад аз ҳисоби ресурсҳои худ бо маҳсулотҳои ҳӯрокворӣ таъмин мекунад. Ин ҳолат самаранокии баланди меҳнатро дар хочагии қишлоқ нишон медиҳад.

РХХ мувофиқи ҳолати соли 2018 ҳамкори бузурги савдои беруни Ӯзбекистон ҳисоб мешавад, чунки вай дар байни ҳамкорҳои худ оид ба содирот ва воридот бо Ӯзбекистон дар гардиши савдо мавқеи пешқадам дорад.

Ноҳияҳои иқтисодӣ. Хитой бо ноҳияҳои иқтисодии Хитойи Шарқӣ, Марказӣ ва гарбӣ ҷудо мешавад. Дар байни онҳо ноҳияи иқтисодии Шарқӣ аз ҳамаи ҷиҳатҳо, салоҳияти табиӣ, иҷтимоӣ ва демографӣ ва иқтисодии худ пешқадамтар аст. Дар он маврид, асосан ҳудудҳои наздиҳои шаҳрҳои Шанхай, Пекин, Тянзин, Юан, Гуанчжоу мавқеи алоҳида доранд. Сиёсати минтақавии ба амал ҷоришаванда дар мамлакат барои ривоҷи ноҳияҳои бойи Марказӣ ва Фарбӣ ва саҳми ин ҳудудҳоро баланд бардоштан дар иқтисодиёти миллӣ равона карда шудааст.

1. Мавқеи Хитойро дар хочагии ҷаҳон тавсиф кунед.
2. Дар Хитой асосан қадом соҳаҳои саноат хуб ривоҷ ёфтааст?
3. Барои ҷӣ зироаткорӣ дар Хитойи Шарқӣ асосан ба таври интенсивӣ ривоҷ ёфтааст?
4. Ба тафовутҳои байни ноҳияҳои иқтисодии Хитойи Шарқӣ, Марказӣ ва Фарбӣ қадом омилҳои географӣ таъсир мерасонанд?

§ 44. Республикаи Корея

Мамлакати нимчазираштадай, платформаи қадим, релефи күхтэй, норасоии ресурсчои замин, зичийн ахолийн давлати якмиллата, мамлакати нахи индустриалы, ривочи иктиносидай

Майдонаш – 99,4
хазор км². Ахолиаш
(с. 2018) – 51,8 млн.
Пойтахташ – Сеул.

Республикаи Корея дар Осиёи Шарқий дар нимчазираи Корея чойгир аст. Сохильтояшро аз шарқ баҳри Япон (дар Корея баҳри Шарқий меноманд) дар гарб баҳри Зард (дар Корея баҳри гарбий меноманд) дар чануб гулӯгоҳи Корея ва баҳри Хитойи Шарқий (дар Корея баҳри Чанубий меноманд) бо обҳояш мешӯяд. Республикаи Корея дар шимол бо Республикаи Ҳалқии Демократии Корея (РХДК) ҳамҳудуд аст. Ба Республикаи Корея қариб 3000 то ҷазираҳо мансуб буда, аз онҳо калонтаринаш ҷазираи – Чеджудо ҳисобида мешавад.

Шакли идоракунӣ – республикаи президентист. Аз ҷиҳати маъмурӣ – худудӣ ба 9 – то провинсия, 6 – то шаҳри баробархукуки провинсия ва ба 1 – то шаҳри мақоми алоҳида дошта ҷудо шуда, давлати унитарӣ ҳисобида мешавад. Пойтахташ шаҳри Сеул – дар қисми шимоли гарбии мамлакат ҷойгир аст (расми 60).

Шароити табииӣ ва ресурсҳо. Республикаи Корея дар платформаи қадима ҷойгир шудааст, релефаш асосан аз кӯҳҳои баландиаш миёнаи соҳти майдашуда иборат аст (расми 61). Релефаш күхтэй буда, дар Республикаи Корея барои зироаткорӣ заминҳои корам кам аст ва ин ҳолат кореягиҳоро водор мекунад, ки аз замин самаранок истифода баранд.

Аз қанданиҳои фоиданок дар мамлакат ангишт, оҳан, рух, сурб, конҳои оҳан мавҷуд, лекин захираҳои онҳо нисбатан кам буда, Республикаи Корея эҳтиёҷҳои худро ба мавҷҳои гуногуни ашёи хом бештар аз ҳисоби воридот қонеъ мекунад.

Иқлими Корея мӯътадил буда, дар зери шамолҳои муссони ташаккул мей-

Расми 60. Шаҳри Сеул.

Расми 61. Күххой Республикаи Корея.

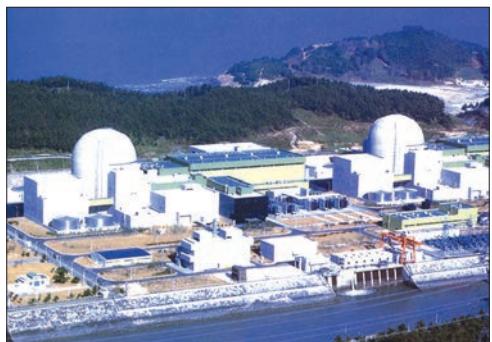
бад. Тобистонаш гарм ва хушк буда, дер давом мекунад, зимистонаш на онқадар хунук, лекин хушк аст. Дарёхи сероб дорои имкониятҳои бой аст. Дарёхи аз ҳама калонтарин – Нактонган ва Ханган ме-бошад. Қисми калони худудашро ҷангалзорҳои омехтаи сӯзанбарг ва паҳнбарг ишғол кардааст.

Аҳолӣ. Дар республикаи Корея беш аз 51 млн нафар аҳолӣ зиндагӣ мекунад (соли 2018). Республикаи Корея аз аксарияти мамлакатҳои Корея бо дараҷаи пасти афзоиши табии чудо шуда меистад (солона 0,1 – 0,2 %). Ба баланси мусбии динамикаи аҳолии мамлакат мигратсияи беруна ҳам таъсир мерасонад.

Республикаи Корея давлати баланди урбанизатсияшуда, зиёда аз 80 % – и аҳолӣ дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунанд. Ба шаҳрҳои калонтарин ба гайр аз Сеул, Пусан, Тегу, Инчхон, Кванҷжу ва Теджон дохил мешаванд.

Қариб 99 % – и аҳолиро кореягиҳо ташкил мекунанд. Динҳои васеи паҳншуда буддой ва христианий ба ҳисоб меравад.

Дар Республикаи Корея зичии миёнаи аҳолӣ ба 1 km^2 беш аз 500 нафар рост меояд. Дар худудҳои назди соҳилии ҷанубӣ ва гарбии релефаш нисбатан ҳамвори мамлакат зичии аҳолӣ ба дараҷаи баланд аст.

Расми 62. Республикаи Корея яке аз давлатҳои пешсафи дунё дар соҳаҳои киштисозӣ ва энергетикай атомӣ.

Иқтисодиёт. Республикаи Корея аз солҳои 1980 сар карда дар ривоҷи иҷтимоӣ – иқтисодӣ ба муваффақияти бузург ноил гашт. Асосан дар соҳаи саноат ривоҷёбӣ ба ҷашм расид, барои ҳамин ҳам Республикаи Корея ба гурӯҳи мамлакатҳои нави индустриалӣ дохил карда шуд. Дар замони ҳозира Республикаи Корея аз рӯйи ҳаҷми МУД ба қатори 15 то мамлакатҳои нави индустриалӣ дохил мешавад.

Соҳаҳои аз ҳама муҳими саноат автомобилсозӣ, киштисозӣ, электротехника ва электроника, энергетикаи атомӣ, металлургия, кимиёва нефту кимиё, саноати сабук ба ҳисоб меравад (расми 61). Ҳусусан дар ҷаҳон аз ҷиҳати истеҳсоли киштӣ ҷойи кумро ишғол мекунад. Ба ғайр аз он дар гудоҳтани пӯлод, чӯян, рӯҳ, сурб, истеҳсоли автомобилҳо ва қисмҳои эҳтиётии онҳо, маҳсулотҳои полимерӣ Республикаи Корея ба панҷгонаи якуми ҷаҳон дохил мешавад. Республикаи Корея бо мавҷуд будани корпоратсияҳои трансмиллии машҳури дунё «Samsung-Elektroniks» ва «Posko» ҷудо шуда меистад.

Дар зироаткорӣ шоликорӣ, сабзавот, мева ва ангулпарварӣ аҳамияти муҳим дорад. Ҷорводорӣ барои гӯшту шир, ғовпарварӣ ва хукпарварӣ ривоҷ ёфтааст.

Республикаи Корея аз рӯйи ҳаҷми содирот ба қатори 10 – то мамлакати пешӯдами дунё дохил мешавад. Мувофиқи маълумотҳо дар соли 2018 байни ҳамкорҳои савдои Ӯзбекистон аз рӯйи гардиши савдои беруна баъди Хитой, Россия, Қазоқистон ва Туркия ҷойи 5 – умро гирифтааст, аз рӯйи ҳаҷми воридот бошад, баъди Хитой ва Россия ҷойи 3 – ўмро гирифтааст.

1. Мавқеи географии Республикаи Корея ба шароити табиӣ ва иқлими ҷӣ гуна таъсир мерасонад?
2. Ба ҳаракати табиии аҳолии мамлакат ҷӣ хел ҳусусиятҳо хос аст?
3. Мавқеи Республикаи Кореяро дар саноати ҷаҳон тавсиф дихед.
4. Алоқаҳои иқтисодии берунаи байни Республикаи Корея ва Ӯзбекистонро эзоҳ дихед.

§ 45. Япония

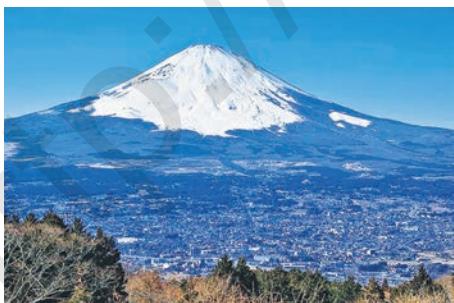
Мамлакати қазиравӣ, император, уқёнуси Ором, минтақаи сейсмикӣ, вулқони Фудзияма, давлати якмиллата, синтоизм, буддизм, мегаполиси Токайдо.

Майдонаш – 377,9 ҳазор км². Аҳолиаш (с. 2018) – 126,5 млн. Пойтахташ – Токио.

Япония мамлакати қазиравии дар Осиёи Шарқӣ ҷойгиршуда мебошад. Дар Япония ҷамъи миқдори қазираҳо 6852 – то бошад ҳам, 97 % – и худудашро 4 – то қазираи қалон – Хонсю, Хокайдо, Кюсю ва Сикоку ишғол кардааст. Соҳилҳояшро дар шимол баҳри Охота, дар гарб баҳри Япон, дар ҷануби гарб баҳри Хитойи Шарқӣ ва дар ҷануб үқёнуси Ором бо обҳояш мешӯяд. Ҳудуди Япония аз шимол ба ҷануб ба мақсафи 2800 км тӯл кашидааст.

Япония – монархияи конституционӣ, роҳбари давлат дорои мақоми император аст, ки ягона мамлакати дар ҳаритаи ҳозираи сиёсии ҷаҳон мебошад. Мувофиқи конституцияи Япония император «рамзи давлат ва ягонагии миллат» ҳисоб мешавад. Дар соҳти идоракунии сиёсии дар амал буда, нақши асосӣ ба сарвазир мансуб мебошад. Япония давлати үнитарӣ буда, ба 47 – то префектура тақсим мешавад. Пойтахташ-шахри Токио дар қисми шарқии қазираи аз ҳама қалон Хонсю, дар ҳамвории Конто ҷойгир аст.

Расми 63. Вулқони Фудзияма.

Шароти табиӣ ва ресурсҳо. Дар Япония, ки он дар минтақаи сейсмикии үқёнуси Ором ҷойгир шудааст, тез – тез зилзила ва сунами содир мешавад. Ин ҳусусияти табиӣ ба тарзи ҳёти аҳолӣ таъсири қалон мерасонад. Бинобар ин ба японҳо аз давраи бачагӣ дар вазъиятҳои фавқулода қоидаҳои идора кардани худашонро ёд медиҳанд.

Аз 3/4 қисми худуди мамлакат бо құх ва теппагиҳо иқота шудааст. Құллаи аз ҳама баландтарини күхи он – вулқони Фудзияма мебошад, ки ба-рои ҳалқи япон چойи муқаддас ҳисоб мешавад (расми 63). Күхі будани ре-леф ба нарасидани замин дар хоҷагии қишлоқ оварда расондааст.

Япония аз қанданиҳои фоиданок бой нест. Дар мамлакат, асосан йод (аз рўйи захираи он дар ҷаҳон چойи 1 – ум), сулфур, ба гайр аз он, бо миқдори кам нефт, гази табиӣ, тилло, нуқра ва дигар ресурсҳои минералӣ кофта мегиранд. Япония бо миқдори зиёд сўзишворӣ ва металл воридот мекунад.

Мамлакат асосан дар минтақаҳои иқлими мӯътадил ва субтропикӣ چой гирифтааст. Иқлимаш дар зери таъсири шамолҳои муссонӣ ҳосил шудааст ва рутубати ба дараҷаи баланд ҳос аст. Ба гайр аз он ба иқлими Япония такроршавии зуд – зуди тайфунҳо ҳос аст. Бо туфайли иқлими рутубатнок худуди Япония бо дарёҳои сероб бой буда, аз онҳо дар зироаткории обёришаванда ва гидро-энергетика васеъ истифода мебаранд.

Аҳолӣ. Аҳолии Япония ба 126,5 млн. нафар баробар аст (соли 2018). Дар Япония нихоят паст будани таваллуд сабаби камшавии аҳолиро ба вууд меорад. Баъди аз рўйи миқдори аҳолӣ аз Япония гузаштани Мексика, Япония аз гурӯҳи якуми мамлакатҳои даҳгонаи ҷаҳон баромад.

Дар Япония саҳми аҳолии шаҳр аз 90% бештар аст. Токио дар ҷаҳон яке аз калонтарин шаҳр ҳисоб меёбад. Дар агломератсияи он зиёда аз 30 млн. нафар аҳолӣ зиндагӣ мекунад (расми 64). Ба гайр аз пойтахт, Иокагама, Осака, Нагоя, Саппоро, Кобе, Киото аз шаҳрҳои бузург ҳисоб мешаванд. Аксарияти шаҳрҳои калон дар қисми ҷануби гарбии ҷазираи Хонсю ҷойгир шудаанд. Фақат Саппоро дар ҷазираи Хокайдо ҷойгир аст. Дар ин қисми мамлакат дар натиҷаи якчояшавии якчанд агломератсияҳои шаҳрҳои калон – ме-гаполиси аз ҳама бузурги ҷаҳон – Токайдо ташаккул ёфт.

Зиёда аз 90% – и аҳолии Японияро японҳо ташкил медиҳанд. Динҳои асосиашон- синтоизм ва буддизм мебошад. Ҷиҳати шавқовар

Расми 64. Яке аз чорроҳаҳои Токио.

дар он аст, ки аксарияти японхо ҳам ба анъанаҳои синтоизм ва ҳам ба анъанаҳои буддизм риоя мекунанд.

Ба чойгиршавии аҳолӣ релеф таъсири калон мерасонад. Қисми асосии аҳолии Япония дар 10% – и ҳудудаш зиндагӣ мекунад.

Иқтисодиёт. Япония мамлакати иқтисодиёташ ба дараҷаи баланд ривоҷёфта аст. Аз рӯи ҳаҷми умумии МУД баъди ШМА, Хитой ва Ҳиндустон ҷои чорумро мегирад.

Саноати Япония соҳаҳои ба технологияи нави замонавӣ асосноккардашуда – электроника, электротехника, дастгоҳсозӣ, киштисозӣ, автомобилсозӣ, асбобсозӣ, кимиё ва нефту кимиё иҳтиносонида шудааст. Ба тоифаи компанияҳои трансмиллии аз ҳама машҳури Япония «Toyota», «Honda», «Sony», «Mitsubishi» ва дигарон доҳил мешавад.

Соҳаи пешқадами зироаткории Япония шоликорӣ аст. Дар нисфи майдони умумии кишт шолӣ мекоранд. Ба ғайр аз он, гандум, соя, сабзавотҳо ва меваҳо ҳам парвариш мекунанд.

Тамоми соҳаҳои нақлиёти Япония ба дараҷаи баланд ривоҷ ёфтааст. Асосан поездҳои тезгарди «Синкансен», ки шаҳрҳои бузурги мамлакатро бо ҳам мепайвандад ба эътибори алоҳида сазовор аст (расми 65). Дар Япония дар мобайни ҷазираҳо тунелҳои зериобӣ ҳам гузаронида шудааст. Аз ҳама дарозтаринаш тунели Сейкан буда, (54 км) он ҷазираҳои Хонсю ва Хонкайдоро пайваст мекунад.

Дар Япония туризм хуб ривоҷ ёфтааст. Ҳар сол ба Япония дар атрофи 30 млн. нафар сайёҳони хориҷӣ ташриф меоваранд. Ресурси аз ҳама муҳими сайёҳии Япония, меъроси таъриҳӣ-маъддании бетакрори вай ҳисоб мешавад (расми 66).

Расми 65. Поезд тезгарди «Синкансен».

Расми 66. Ибодатхонаи машҳури буддо дар шаҳри Киото.

Дар қисми шарқии қазираи Хонсю дар масофаи 600 км минтақаи саноатии уқёнуси Ором ҳудуди аз ҷиҳати иқтисодӣ ривоҷёфтаи Япония ҳисобида мешавад. Қисми ҷануби қазираи Кюсю, Сикоку ва асосан қазираи Хокайдо аз ҷиҳати иқтисодӣ суст ривоҷ ёфтааст.

1. Ба мавқеи иқтисодӣ – географии Япония баҳо диҳед.
 2. Чиҳатҳои манғӣ ва мусбии шароити табиии Японияро муқоиса кунед.
 3. Дар ҷойгиршавӣ, таркиб ва афзоиши табиии аҳолии Япония ва Кореяи Ҷанубӣ чӣ гуна монандӣ ва тағовутҳо мавҷуданд?
 4. Ба қудрати иқтисодии Япония чӣ хел омилҳо таъсир мерасонад?

§ 46. Хиндуистон

Осиёи Ҷанубӣ, кӯҳҳои Ҳимолоӣ, дарёи Ганг, ресурсҳои агрономии, ранг – баронгӣ, ҳиндуизм, мамлакати рӯ ба ривоҷ.

Республикаи Ҳиндустон давлати аз ҳама бузурги Осиёи Ҷанубӣ, аз рӯйи майдонаш чойи 7 – ум, микдори ахолиаш бошад, чойи 2 – юмро мегирад (соли 2018).

Худудаш асосан дар нимчазираи Ҳиндустон воқеъ буда, аз шимол ба ҷануб 3,2 ҳазор км, аз гарб ба шарқ ба масофаи 2,9 км тӯл қаришидааст. Ба Ҳиндустон ҷазираҳои Лаккадив, Андаман ва Никобар низ доҳил мешавад. Ҳиндустон дар роҳҳои серҳаракати баҳрӣ ҷойгир шудааст, ки мамлакатҳои Европа ва Осиёро бо ҳам мепайвандад, ин қулай будани мавқеи иқтисодӣ географиашро нишон медиҳад.

The flag of India, featuring three horizontal stripes of equal width. The top stripe is orange, the middle is white, and the bottom is green. In the center of the white stripe is the Ashoka Chakra, a 24-spoked wheel.

**Майдонаш – 3287,2
хазор км². Ахолиаш
(с. 2018) – 1371 млн.
Пойтахташ – Дехлӣ.**

Хиндустон аз чихати шакли идоракунӣ республикаи парламентӣ буда, аз чихати соҳти сиёсӣ – ҳудудӣ Хиндустон давлати федеративӣ ҳисоб мешавад. Дар таркиби он 29 штат ва 7 – то ҳудудҳои иқтисодӣ мавҷуд аст. Воҳидҳои федералӣ дар асоси тамоилҳои этникиӣ ҷудо шудаанд.

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Шароити табиии Ҳиндустон гуногун ва ба ресурсҳои табиӣ хеле бой мебошад. Дар ҳудуди он кӯҳҳои аз ҳама баланди сайёраамон, ҷангалзорҳои зич, кӯҳҳои ҳамворшудаи бо саваннаҳо пӯшонида шуда ва биёбонҳои регии беспоёнро дидан мумкин (расми 67).

Кӯҳҳои Ҳимолой

Савана дар кӯҳсори Декан

Биёбони Тар

Расми 67. Гуногуни табиии Ҳиндустон.

Канданиҳои фоиданокӣ зеризаминии он гуногун аст. Захираҳои оҳан ва марганетс, хром, титан, уран, маъданҳои торий, ангишт, алмос, сангҳои гуногуни қимматбаҳо хеле қалон аст. Аз ҳудудҳои гуногун ва тунукобаи баҳрҳо нефт низ ёфт шудааст. Аз тарафи шимол бо кӯҳҳои баланди Ҳимолой иҳота шудани мамлакат ба шароити иқлими таъсири қалон мерасонад. Дар ҳудуди Ҳиндустон фасли зимистон қариб ба ҷашм намерасад (ба ғайр аз кӯҳҳои Ҳимолой). Аз ин сабаб дехқонҳои Ҳиндустон соле 2 – 3 маротиба ҳосил ғундоштанашон мумкин. Боришот дорои ҳарактери мавсимӣ буда, асосан дар моҳҳои июн – октябр бисёр меборад.

Дар ҳудуди Ҳиндустон дарёҳои сероб бисёранд. Аз онҳо қалонтаринаш дарёҳои Ганг ва Бхармапутра аз кӯҳҳои Ҳимолой саршуда, ба ҳаличи Бенгалия мерезад.

Аҳолӣ. Ҳиндустон аз ҷиҳати миқдори аҳолӣ баъди Хитой дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол мекунад (соли 2018). Лекин суръати афзоиши табиии аҳолии Ҳиндустон нисбат ба Хитой хеле баланд буда, фарқи миқдори аҳолии ду давлат торафт кам шудан мегирад. Бинобар ин, мувоғики фикри мутахассисон, солҳои наздик Ҳиндустон ба давлати аз ҳама бештар аҳолӣ дошта табдил мейёбад.

Ҳиндустон сермиллаттарин мамлакати ҷаҳон мебошад. Таркиби миллий – этникии аҳолӣ хеле мураккаб аст. Миллат, ҳалқ ва қабилаҳои гуногуни маскуни он ба ғурӯҳҳои мухталифи забонӣ ва динӣ мансубанд. Миллатҳои асосиро ҳиндҳо,ベンгалҳо, бихарҳо, панҷобиҳо, тамилҳо ташкил медиҳанд. Беш аз 40 % – и аҳолиро ҳиндҳо ташкил медиҳанд.

Таркиби динии ахолӣ низ мураккаб аст. 80 % – ахолӣ пайравони дини хиндуизм мебошад. Ҷойи 2 – ум ба пайравони дини ислом тааллук дорад. Онҳо 13 % – и ахолии мамлакатро ташкил мекунанд. Ҳамчунин дар Ҳиндустон христианҳо, сикхҳо, буддоихо ва вакилони дигар динҳо низ умр ба сар мебаранд.

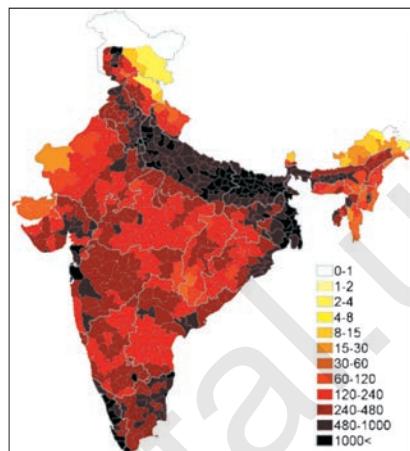
Дараҷаи урбанизатсия чандон баланд нест. Алҳол 1/3 қисми ахолии мамлакат дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунанд. Дар байни шаҳрҳо Мумбай (Бомбай), Калкатта (Калкутта), Дехлӣ, Бангалор, Чиннау (Мадрас), Ҳайдаробод, Аҳмадобод аз қалонтарин шаҳрҳо мебошанд.

Ахолии Ҳиндустон нобаробар ҷой гирифтааст. Зичии ахолӣ дар водии Ганг ва ҳамвориҳои наздисоҳилий дар дараҷаи баланд бошад, дар доманаҳои кӯҳи Ҳимолай, дар ҳудудҳои хушкии шимолӣ – ғарбӣ ва марказӣ ахолӣ хеле тунук ҷойгир аст (расми 68).

Иқтисодиёт. Ҳиндустон аз рӯи ҳаҷми даромади умумии миллӣ дар ҷаҳон баъди ШМА ва Ҳитой дар ҷойи сеюм меистад (соли 2017) ва яке аз мамлакати рӯ ба ривоҷи тақягоҳӣ ба шумор мераҷад. Умуман, он мамлакати тафовутҳо аст. Дар он бой ва камбағал, корҳонаҳои истеҳсолии замонавитарин ва ҳочагиҳои оддӣ бо ҳам омехта шудааст.

Ҳиндустон аз мамлакати анъанавии саноати сабук ва ҳӯрокворӣ ба мамлакати соҳаҳои саноати вазнини замонавӣ табдил мейёбад. Асоси иқтисодиёти мамлакатро саноатҳои металлургия, мошинасозӣ ва кимиё ташкил медиҳад. Ҳиндустон дар кофта гирифтани ангишт, маъданӣ оҳан, намаки ош, дар истеҳсоли пӯлод, ҷӯян, мис, алюминий, ресмону газвор, пойафзол ба гурӯҳи якуми 5 – то давлати ҷаҳон доҳил мешаванд. Шаҳри Бангалор маркази замонавии ахборот технологияҳои машҳури тамоми дунё ҳисоб мешавад.

Дар ҳочагии қишлоқ қариб 40 % – и ахолӣ машғули меҳнат кор мекунад. Шароити табиӣ барои ривоҷи ҳочагии қишлоқ хеле қулай

Расми 68. Зичии ахолии Ҳиндустон (км^2 нафар).

аст. Аз ин рӯй, аз нисфи бештари ҳудуди он майдони кишт аст. Аз рӯйи калонии майдони кишт он дар пас аз ШМА дар ҷойи 2 – юм меистад. Аз ҷиҳати ҳаҷми майдонҳои обёришаванд Ҳиндустон пас аз Ҳитой меистад. Ҳиндустон аз рӯйи киши ҷолӣ, гандум, картошқа, найшакар, чормағзи заминӣ, сабзавот, мева, пахта, чой, мурҷ, зироатҳои гуногуни доруворӣ дар байни мамлакатҳои ҷаҳон ба пешқадами сегона дохил мешавад.

1. Қулай будани мавқеи иқтисодӣ – географии Ҳиндустон бо чӣ ифода мейбад?
2. Таркиби динӣ, миллӣ ва ҳаракати аҳолии Ҳитой ва Ҳиндустонро муқоиса кунед.
3. Дар Ҳиндустон қадом соҳаҳои саноат дар миёси ҷаҳон хуб ривоҷ ёфтаанд?
4. Ба салоҳияти соҳаи ҳоҷагии қишлоқи Ҳиндустон баҳо дихед.

§ 47. Давлатҳои араби ҳаличи Форс

Ҳаличи Форс, нимҷазираи Арабистон, монархия, биёбонҳои тропикӣ, ширин кардани оби баҳр, саноати нефт, туризми зиёрат.

Маълум, ки дар ҳоҷагии энергетикаи ҳоҷагии ҷаҳон минтақаи ҳаличи Форс мавқеи алоҳида дорад. Давлатҳои дар ҳаличи Форс ҷойгир шуда – Арабистони Саъудӣ, Аморати Муттаҳидати Араб, (АМА). Уммон, Қатар, Баҳрайн, – аз ҷиҳати табии географӣ, иҷтимоӣ – иқтисодӣ, сиёсӣ, демографӣ ва миллию маданий ба якдигар монанданд. Ин гурӯҳи мамлакатҳо, давлатҳои ҳаличи Форс номида мешаванд. Ба ғайр аз

Расми 69. Ландшафти биёбон дар нимҷазираи Арабистон.

Баҳрайн, ки дар ҷазираҳои ҳурди ҳаличи Форс ҷойгир аст, тамоми давлатҳои ҳамин гурӯҳ дар нимҷазираи Арабистон ҷойгир шудаанд. Қулай будани мавқеи иқтисодӣ – географии минтақа ба ҷойгиршавии онҳо дар ҳудудҳои пайвастшавии се қитъа – Осиё, Африка ва Европа дар роҳҳои аҳамиятноки байналхалқии наздиҳоилий вобаста аст.

Давлатҳои араби ҳаличи Форс аз рӯйи майдон ва шумораи аҳолӣ аз ҳамдигар

фарқ мекунанд (чадвали 11). Аз ҷиҳати салоҳияти ҳудудӣ ва демографӣ дар минтақа давлати аз ҳама калонтарин Арабистони Саъудӣ бошад, Қатар, Қувайт, ва Баҳрайн мамлакатҳои хурд ба ҳисоб меравад.

Чадвали 11

Маълумотҳои умумӣ дар барои давлатҳои араби ҳаличи Форс

Давлат	Пойтахт	Майдонаш (ҳазор км ²)	Аҳолиаш (млн. нафар с. 2018)
Баҳрайн	Манама	0,7	1,5
Аморати Муттаҳидаи Араб	Абу – Даби	83,6	9,5
Қувайт	Ал – Қувайт	17,8	4,2
Қатар	Доха	11,4	2,7
Арабистони Саъудӣ	Ал – Риёд	2150	33,4
Уммон	Маскат	309,5	4,7

Тамоми давлатҳои араби ҳаличи Форс дорои шакли идоракуни монархистӣ аст. Арабистони Саъудӣ, Қатар, Уммон – монархияҳои мутлақ, Қувайт ва Баҳрайн – монархияҳои конститутсионист, АМА бошад, ҳар яки онҳо дорои монархияи мутлақ буда, ба якто федратсия муттаҳид шудаанд. Дар соҳти давлатӣ элементҳои монархияи мутлақ ва монархияи конститутсионӣ дида мешавад.

Шароити табииӣ ва ресурсҳо. Дар релефи нимҷазираи Арабистон ҳамворӣ ва паҳнкӯҳҳо мавкеи асосӣ доранд. Иқлимаш тропикӣ, дар давоми сол ҳушк ва гарм мешавад. Тобистон ҳарорати ҳаво одатан аз +50 °С баланд мешавад, шабона бошад, ҳарорати ҳаво то 0°C паст шуданаш мумкин. Миқдори солонаи боришот то 100 мм мешавад. Дар минтақаи ҳаличи Форс зонаи асосии табиат биёбонҳои тропикӣ мебошад (расми 69).

Бойигариҳои асосии давлатҳои ҳаличи Форс захираҳои бузурги нефт ва газ ҳисобида мешавад. Бо захираҳои нефт асосан Арабистони Саъудӣ, Қувайт ва АМА чудо шуда меистад.

Бо туфайли ҳушкии иқлим ресурсҳои обӣ хеле кам аст. Аз сабаби дар нимҷазираи Арабистон набудани обҳои доимии ҷоришаванда аз қадим обҳои

Расми 70. Корхонаи ширинкунандай оби баҳр.

Расми 71. Зиёратгоҳи муқаддаси Каъба дар шаҳри Макка.

зери заминӣ ҳамчун манбай асосии об хизмат намудааст. Дар шароити ҳозира барои бо об таъмин намудан оби баҳро ширин карда истифода мебаранд (расми 70). Дарёҳо фақат баъди боридани борон бо об пур шуда, шакли маҷро-вондиро мегиранд.

Аҳолӣ. Ҳусусиятҳои муҳими аҳолии давлатҳои араби ҳаличи Форс ҳиссаи мигрантҳои хориҷӣ мебошанд. Дар Уммон ҳиссаи қоргарони хориҷӣ 25 % – и аҳолӣ, дар Арабистони Саъудӣ 30

% – и аҳолиро ташкил дихад, дар дигар давлатҳо ин нишондод аз 50% бештар, дар АМА бошад, қариб ба 90 % баробар аст. Қисми асосии мигрантҳои хориҷиро фуқароҳои Осиё ва Африқаи Шимолӣ ташкил мекунанд.

Афзоиши табиии аҳолӣ дар Арабистони Саъудӣ ва Уммон дар як сол 1,6–1,8 %, дар давлатҳои дигар бошад, ба 0,8 – 1,3 % баробар аст.

Дар давлатҳои минтақа саҳми аҳолии шаҳр баланд мебошад. Дараҷаи урбанизатсия дар Уммон ба 75%, дар Арабистони Саъудӣ ва АМА беш аз 80%, Қатар ва Баҳрайн қариб ба 100 % баробар аст.

Дар Арабистони Саъудӣ, АМА, Қатар, Қувайт мазҳаби суннӣ, дар Баҳрайн мазҳаби шиа, дар Уммон мусулмонони ибодӣ аксаријатро ташкил медиҳанд. Шаҳрҳои Макка ва Мадинаи Арабистони Саъудӣ барои тамоми мусулмонони ҷаҳон шаҳрҳои муқаддас ҳисоб мешавад, ҳар сол ба ин ҷойҳо зиёда аз 2 млн. одамон сафари ҳаҷро ба амал мерасонанд (расми 71).

Иқтисодиёт. Давлатҳои араби ҳаличи Форс ба дараҷаи баланди ривоҷбии иқтисодӣ чудо шуда меистанд. Мамлакатҳои минтақа аз рӯйи ҳаҷми МУД дар ҷаҳон нисбати ҳар сари аҳолӣ дар дараҷаҳои пешқадам мебошанд.

Соҳаи такяғоҳи саноат – саноати нефт ва газ аст. Содироти нефт ва газ барои давлатҳои минтақа манбай муҳими даромад ҳисоб мешавад. Ба манбаҳои энергия хуб таъмин шуданаш дар давлатҳои минтақа саноати кимиё ва нефту кимиё, металлургияи ранга ва сиёҳ ривоҷ мейёбад.

Ривоچёбии зироаткорй бо кам будани ресурсҳо маҳдуд аст. Дар вақтҳои охир ба истифода бурдан аз обёриқунии чакрагӣ эътибор дода мешавад. Дар равиши анъанавӣ зироати асосии хочагии кишлоқ хурмо ба ҳисоб меравад.

Соҳаҳои асосии чорводорӣ гӯсфандпарварӣ, бузпарварӣ ва штурпарварӣ мешавад.

Дар минтақа сектори банк – молия, савдои транзитӣ ва туризм ҳам ривоҷ ёфта истодааст.

1. Дар соҳти сиёсии давлатҳои араби ҳаличи Форс чӣ гуна ҷиҳатҳои умумӣ дида мешавад?
2. Ҷиҳатҳои пурзӯр ва заифи ресурсҳо ва шароити табиии нимҷазираи Арабистонро муқоиса намоед.
3. Ба баланд будани дараҷаи урбанизатсия дар давлатҳои ҳаличи Форс қадом омилҳо таъсир расонидааст?
4. Дар саноати давлатҳои минтақа ба ғайр аз саноати нефт ва газ қадом соҳаҳои иқтисодиёт ривоҷ меёбад?

§ 48. Давлатҳои Индонезия, Малайзия ва Сингапур

Осиёи Ҷануби Шарқӣ, мамлакатҳои ҷазираӣ, мавқеи иқтисодӣ – географии қулайӣ, фаъолнокии сейсмикӣ, иқлими экваториалиӣ, мамлакатҳои индустрialiӣ.

ИНДОНЕЗИЯ

Индонезия дар ҷануби шарқии Осиё, дар мобайни уқёнусҳои Ором ва Ҳинд ҷойгир шудааст, аз якчанд ҷазираҳо иборат мебошад. Аз мамлакатҳои ҷазираӣ аз ҳама калони ҷаҳон ҳисоб мешавад. Ҕазираҳои аз ҳама калонтарини Индонезия – Гвинеяи Нав, (қисми гарбӣ), Калимантан (қисми марказӣ ва ҷанубӣ), Суматра, Ява ва Сулавеси мебошад. Қариб 60 % -и аҳолӣ дар ҷазираи Ява умр ба сар мебарад. Ин ҷазира яке аз ҳудудҳои дар сайёраамон аҳолии хеле зич ҷойгиршуда мебошад. Пойтахти Индонезия – шаҳри Ҷакарта буда, дар ҷазираи Ява ҷойгир шудааст.

Майдонаш – 1919,4
ҳазор км². Аҳолиаш
(с. 2018) – 265 млн.
Пойтахташ – Ҷакарта.

Расми 72. Явагиҳо.

Қулай будани мавқеи иқтисодӣ – географии он дар мобайни ду укёнус Ором ва Ҳинд ва ду қитъа (Осиё ва Австралия ва Океания) ҷойгир шудааст, ифода карда мешавад.

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Ҳудуди Индонезия як қисми «ҳалқаи оташини укёнуси Ором» буда, ба он релефи қӯҳӣ ва сейсмикӣ баланд хос аст. Дар Индонезия қариб 150 – то вулқонҳои амалқунанда мавҷуд буда, калонтарини онҳо Брома, Кракатау, Селак, Тамбора ҳисоб мешаванд. Индонезия аз қанданиҳои фоиданоки нефт, газ, ангишт, қалъагӣ, оҳан, марганетс, никел бой аст.

Иқлимаши асосан экваториалийӣ, давоми

сол гарм ва рутубатнок, тафовутҳои байни фаслҳои сол қариб назаррас нест. Индонезия релефи қӯҳӣ ва иқлими рутубатнок дошта, аз ресурсҳои обӣ ва гидроэнергетикӣ хуб таъмин шудааст. Ҳамчунин Индонезия яке аз давлатҳои аз ҳама бойи дорон ресурсҳои ҷангал ҳисобида мешавад.

Аҳолӣ. Индонезия аз рӯйи миқдори аҳолӣ дар ҷаҳон пас аз Хитой, Ҳиндустон ва ШМА ҷои чорумро ишғол мекунад. Дар мамлакат беш аз 10 – то шаҳри «миллионер» мавҷуд аст. Аз ҳама бузургаш Ҷакарта 10 млн. нафар аҳолӣ истиқомат мекунад.

Дар Индонезия қариб 300 – то миллат ва ҳалқҳо умр ба сар мебаранд. Беш аз 40 % – и аҳолии мамлакатро явагиҳо ташкил мекунанд. (расми 72). Дини асосӣ дини ислом буда, Индонезия аз рӯйи миқдори мусулмонон дар байни мамлакатҳои ҷаҳон ҷои якумро ишғол мекунад.

Индонезия аз рӯйи ҳаҷми МУД ба қатори 10 – то давлати пешқадами ҷаҳон дохил мешавад. Соҳаи пешқадами саноат – сӯзишворӣ (аз рӯйи истиҳроҷи ангишт дар ҷаҳон ҷои панҷум), истиҳроҷи гази табиӣ (ҷои даҳум), кимиё, хӯрокворӣ, саноати сабук, автомобилсозӣ, ҷангал, металлургия (аз рӯйи истиҳроҷи қалъагӣ дар ҷаҳон ҷои якум) ба ҳисоб меравад.

Ба қатори зироатҳои асосии ҳочагии қишлоқ шолӣ, ҷуворимакка, палмаи кокос, каучуки табиӣ, чой, кофе, найшакар, какао, тамоку ва зиравориҳои гуногун дохил мешаванд. Индонезия аз рӯйи ҳосили умумии зироатҳои бисёр ҷоҳои пешқадамро ишғол мекунад. Аз ҷиҳати моҳидорӣ дар ҷаҳон дар ҷои сеюм меистад.

МАЛАЙЗИЯ

Худуди Малайзия аз ду қисм, ки баҳри Хитойи Ҷанубӣ аз ҳамдигар чудо мекунад, иборат аст. Як қисми он ҷануби нимҷазираи Малаккаро ишғол қунад, дуюмаш дар қисми шимолии ҷазираи Калимантан ҷойгир аст. Аз паҳлӯи қисми нимҷазираи Малайзия роҳҳои баҳрӣ, ки уқёнусҳои Ҳинд ва Оромро мепайвандад, мегузарад.

Шакли идоракунӣ – монархияи конституционист. Малайзия давлати федеративӣ буда, 13 – то штат ва 3 – то худуди федералиро муттаҳид мекунад. Аз тарафи монарҳҳои маҳалии 9 – то штат идора карда мешавад ва дар ҳар панҷ сол онҳо аз байнашон як ҳукмдорро роҳбари давлат – ба лавозими шоҳ интихоб мекунанд.

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Малайзия аз рӯйи ҳусусиятҳои релеф мамлакати кӯҳӣ аст. Канданиҳои асосии фоиданок нефт, қалъагӣ, волфрам, оксид, тилло, мис ҳисобида мешавад. Нефт асосан аз тунуко баҳои баҳри қисми ҷазираи Малайзия мешавад.

Иқлими он экваториалий, давоми сол гарм ва сербориш. Бо туфайли ин гуна иқлим дар Малайзия дарёҳои сероб бисёранд. Обхезиҳо ба аҳолии мамлакат зарари қалон мерасонад. Қарib 60% – и худуди мамлакатро ҷангалзорҳои экваториалий бо олами бойи наботот ва хайвоноти худ пӯшонидааст (расми 73).

Аҳолӣ. Аҳолии Малайзия аз ҳисоби афзоиши табиӣ ва мигратсия меафзояд. Дараҷаи урбанизатсия ба 75 % баробар мебошад. Шаҳри қалонтарин пойтахти мамлакат Куала – Лумпур аст.

Аҳолии мамлакат аз ҷиҳати худудӣ ноҳамвор ҷойгир шудааст. Дар қисми нимҷазираи Малайзия, ки 40 % – и худуди мамлакатро ишғол намудааст, 80% – и аҳолии мамлакат истиқомат мекунад. Асосан дар худудҳои наздиҳоӣ аҳолӣ

Майдонаш – 329,7
ҳазор км². Аҳолиаш
(с. 2018) – 32,5 млн.
Пойтахташ – Куала –
Лумпур.

Расми 73. Ҷангалзорҳои
Малайзия.

хеле зич чойгир шудааст. Дар қисмҳои дохилии худудҳои кӯҳии мамлакат аҳолӣ тунук чойгир шудааст. Миллати аз ҳама сершумори мамлакат малайизиягиҳо мебошанд, ки ҳиссаи онҳо беш аз 50 % аст. Ҳамчун дар Малайзия хитойиҳо, хиндҳо ва вакилони ҳалқҳои таҳҷои қазираи Калимантан хеле бисёр аст.

Дини васеъ паҳн гардида – ислом буда, мувофиқи конститутсији мамлакат мақоми дини давлатиро дорад. Аммо дар Малайзия динҳои буддӣ, хиндуизм ва христианий ҳам ба дараҷаи маълум диде мешавад.

Иқтисодиёт. Малайзия яке аз мамлакатҳои иқтисодиёташ бо суръатҳои баланд ривоҷёфтаи нави индустрӣ мебошад. Саноати Малайзия, асосан бо мошинасозии бисёроҳавӣ иҳтиносонида шудааст (электроника, техникаи майшӣ, истеҳсоли автомобил). Дар баробари ҳамин соҳаи саноати нефт, нефту кимиё ва металлургия ҳам хуб ривоҷ ёфтааст. Ҳочагии қишлоқ барои кишти зироатҳои каучуки табӣ, палмаи равғаниӣ, палмаи кокос, банан, тамоку ва дигар зироатҳо иҳтиносонида шудааст.

Табиат ва мероси таъриҳӣ – маъдании бойи Малайзия барои ривоҷ додани туризм имконияти қалон меофарад. Солҳои охир Малайзия аз рӯйи бисёр будани миқдори сайёҳони хориҷӣ дар қатори 10 – то мамлакати қалон ҷой мегирад.

СИНГАПУР

Майдонаш –0,7 ҳазор
км². Аҳолиаш (с. 2018)
– 5,8 млн. Пойтахташ –
Сингапур.

Сингапур дар ҷануби шарқии Осиё, қисми канории ҷанубии Малакка дар ҷазираҳои хурд, ки онҳо бо гулӯгоҳи танг ҷудо мешаванд, ҷойгир шудааст. Сингапур яке аз давлатҳои хурди Осиё ва тамоми ҷаҳон буда, дар равиши пурра аз як шаҳр иборат аст. Ҷойгиршавии он дар роҳҳои серҳаракати назди баҳр барои ривоҷёбии иҷтимоӣ – иқтисодӣ аҳамияти қалон дорад.

Аз ҷиҳати шакли идоракунӣ республикаи парламентӣ аст. Дар соҳти идоракунии сиёсии давлат нақши асосиро сарвазир мебозад.

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Релефи Сингапур аз ҳамвориҳо иборат буда, нуқтаи аз ҳама баланди он аз сатҳи баҳр дар баландии 166 метр ҷойгир аст. Сингапур ягон қанданиҳои фоиданок надорад. Вай ба ҳати экватор ҳеле наздик ҷойгир шудааст ва иқлими он дорони типи экваторалий мебошад. Ҳарорати миёнаи моҳҳои июл ва январ ба 2°C фарқ мекунад.

Аҳолӣ. Сингапур аз рӯи зичи аҳолӣ баъди Монако дар ҷойи дуюм меистад. Азбаски Сингапур аз як шаҳр иборат аст, дараҷаи урбанизатсия ба 100 % бароар аст. Сингапур яке аз давлатҳои Осиё, ки афзоиши табиӣ ҳеле паст, аҳолӣ асосан аз ҳисоби мигратсияи беруна меафзояд.

Зиёда аз 75 % – и аҳолиро хитойиҳо ташкил мекунанд. Ҳиссаи малай дар атрофи 15 %, ба ҳиссаи ҳиндҳо 8 % – и аҳолӣ рост меояд. Динҳои аз ҳама паҳншуда, буддой ва конфутсӣ мебошад.

Иқтисодиёт. Сингапур дар давраи нисбаттан кӯтоҳи таъриҳӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ ва технологӣ ба яке аз давлатҳои пешӯдами ҷаҳон табдил ёфт. Дар замони ҳозира аз рӯи миқдори МУД ба ҳар сари аҳолӣ дар байни мамлакатҳои ҷаҳон Сингапур ба нишондоди баланд соҳиб аст. Соҳаҳои саноати электроника, электротехника, киштисозӣ, азнавкоркарди нефт, кимиё, фармасевтика хуб ривоҷ ёфта, ба содирот равона карда шудааст. Барои саноат ашёи хом аз давлатҳои ҳамсоя ворид карда мешавад. Соҳаҳои технологияҳои ахборот ва биотехнология ҳам дар Сингапур ба комёбиҳо ноил шудаанд. Ҳизматрасонии нақлиёти байналхалқӣ ва бонку молия, соҳаҳои туризм ҳам аҳамияти иқтисодии Сингапурро доранд. Шаҳри Сингапур яке аз бандарҳои қалонтарини дунё ба ҳисоб меравад (расми 74).

1. Мавқеи иқтисодӣ – географии давлатҳои Индонезия, Малайзия ва Сингапур бо қадом ҷиҳатҳои худ монандӣ дорад?
2. Ба иқлими Индонезия, Малайзия ва Сингапур чӣ ҳел ҳусусиятҳо хос аст?
3. Таркиби этникӣ ва динии аҳолии З-то давлатро муқоиса кунед.
4. Барои ривоҷёбии иқтисодии ҳар яки давлатҳо чӣ гуна омилҳо мухиманд?

Расми 74. Бандари
Сингапур.

БОБИ 7. МАМЛАКАТХОИ АФРИКА, АВСТРАЛИЯ ВА ОКЕАНИЯ, АМЕРИКА

§ 49. Мавқеи географӣ ва ҳаритаи сиёсии Африка

Қитъа, материк, гулӯгоҳи Гибралтар, канали Сувайш, мустамлика, «Соли Африка», Саҳрои Кабир, биёбоншавӣ, Саҳел.

Расми 75. Қитъаи Африка.

Қитъаи Африка бо ҳамин ном материк ва ҷазираҳои ҳамشاфати он иборат аст. Финикиёни қадим ҳалқҳои дар қисми гарбии Карфаген истиқомат кунандагонро бо қалимаи «африк» ба забон мегирифтанд. (қалимаи «афар» аз забони финикиён маъни «чанг» – ро дорад). Баъди аз тарафи римиён забт кардани Карфаген ва атрофҳои он ба ин ҳудуд номи Африкаро додаанд.

Майдони умумии Африка якҷоя бо ҷазираҳояш $30,3$ млн.км² ташкил мекунад. Аз

миёначои Африка хати экватор, аз қисми гарбӣ меридиани асосӣ гузаштааст. Бо туфайли ҳамин Африка ҳам дар нимкураи Шимолӣ, ҳам дар нимкураи Ҷанубӣ, ҳам дар нимкураи Шарқӣ ва ҳам дар нимкураи гарбӣ ҷой гирифтааст. (расми 75) Соҳилҳои Африка дар шимол бо обҳои баҳри Миёна, дар шимоли шарқ баҳри Сурх, дар шарқ уқёнуси Ором, дар гарб уқёнуси Атлантика шуста мешавад. Баҳри Сурх, канали Сувайш ва гулӯгоҳи Баб – Эл – Мандоб Африкаро аз Осиё, гулӯгоҳи Гибралтар бошад, аз Европа ҷудо мекунад. (расми 76).

Қитъаи Африка бо кам будани ҷазира ва нимҷазираҳо ҷудо шуда меистад. Ба таркиби он ҷазираҳои Мадагаскар (аз ҷиҳати майдонаш дар байн ҷазираҳои сайёраамон ҷои чорум), Маскарен, Комор, Сейшел воқеъ дар уқёнуси Ҳинд, ҷазираҳои Димогаи Сабз, Сан – Томе ва Принсипи, Канар, Авлиё Елена ва дигар ҷазираҳо, ки дар уқёнуси Атлантика ҷой гирифтааст, дохил мешаванд. Нимҷазираи ягонаи калон Сомали ҳисоб мешавад.

Дар ҳаритаи ҳозираи сиёсии Африка 54 – то давлати мустақил мавҷуд аст. Ташаккулёбии ҳаритаи сиёсии қитъа ҳусусиятҳои ба

худ хос дорад. Аз давраҳои кашфиётҳои Бузурги географӣ аксарияти ҳудудҳои Африка ба мустамликаи давлатҳои Европа табдил ёфт. Дар ибтидои асри XX дар Африка танҳо ду давлати мустақил монда буд. Давлати Эфиопия, ки таърихи якчанд ҳазорсолаи давлатдорӣ дорад, ва давлати Либерия, ки соли 1847 бо ёрии ШМА барпо шуда буд. Ҳудудҳои боқимондаи қитъа бошад, аз тарафи Британияи Кабир, Франсия, Португалия, Белгия, Германия, Италия ва Испания тақсим карда гирифта шуда буд.

Давлатҳои Африка дар солҳои 1950 – ум ба мустақил шудан саркарданд. Аз тарафи СММ соли 1960 «Соли Африка» эълон карда шуда, ҳамон сол дар қитъа 17 – то мамлакат ба мустақилий ноил шуд ва аз тарафи ҳамҷамъияти ҷаҳон тан гирифта шуд. Бисёр мамлакатҳо дар мобайни солҳои 1960 – 1980 ба мустақилии давлатӣ соҳиб шуданд. Давлатҳои аз ҳама ҷавони қитъа Намибия соли 1990 ба мустақилий ноил гаштааст, Эритрея соли 1993 аз Эфиопия чудо шудааст ва Судани Ҷанубӣ, ки 2011 мустақилли ҳудро эълон намудааст.

Сарҳадҳои бисёри давлатҳои Африка дар давраи мустамликадорӣ ташаккӯл ёфта, дар аксарияти ҳолат дорои шакли сунъӣ буда, ба ҳудудҳои табиӣ ва этникӣ рост намеояд. Дар натиҷаи ин ҳолат то ҳол дар қитъа мочароҳои ҳарбии муҳталиф ва табаддулотҳои давлатӣ тез – тез содир шуда меистад. Яке аз ҷиҳатҳои ба худ хоси ҳаритаи сиёсии Африка бештар будани давлатҳои майдонашон қалон аст. Аз 29 давлати ҳудудаш аз 1 млн.км² қалони ҷаҳон 12 – тои он дар Африка ҷойгир шудааст. (Алҷазоир, РДК, Судан, Лубнон, Ҷад, Нигер, Ангола, Мали, РАҶ, Эфиопия, Мавритания, Миср). Аз 24 – то давлатҳои ҷаҳон, ки майдони онҳо аз 1 ҳазор км.² ҳурд аст, фақат якто Ҷазираҳои Сейшел ба Африка мансуб аст.

Дар Африка 6 – то мамлакати ҷазираӣ ҷойгир шудааст. Инҳо: Мадагаскар, Кабо – Верде, Ҷазираҳои Комор, Маврикий, Сан- Томе ва Принсиipi, ҷазираҳои Сейшел. Аз ҷиҳати миқдори давлатҳои имконияти ба баҳр баромадан надошта, Африка дар байни қитъаҳо пешӯдадам аст. Дар Африка 16 – то давлати дар доҳили ҳушкӣ

Расми 76. Намуди соҳилҳои Африка аз соҳилҳои гулӯгоҳи Гибралтари Европа.

Расми 77. Биёбоншавии ба дараачаи баланд ривоҷёфтаистодаи худуди Сахел.

чойгиршуда мавҷуд аст. Дар қатори онҳо Чад, Нигер, Мали, Эфиопия, Замбия, Ботсвана, Судани Ҷанубӣ барин давлатҳо ҳаст. Эфиопия дар байни 44 то давлати дар доҳили хушкӣ чойгиршуда, аз рӯйи миқдори аҳолиаш пешқадам хисобида мешавад.

Аз давлатҳои Африка 51 – тои онҳо республика, 3 – тояшон (Марокаш, Свазиленд (Эсватини), Лесото) дорои шакли идоракунии монархия мебошад. Аз ҷиҳати маъмурӣ – ҳудудӣ дар Африқа 6 – то давлат – Нигерия, Эфиопия, Судан, Судани Ҷанубӣ, Ҷазираҳои Комор – дорои шакли федеративӣ мебошад.

Давлатҳои Африка ба ресурсҳои табиии муҳталиф, асосан бойигариҳои минералӣ чудо мешаванд. Ба захираҳои нефт ва гази табиӣ давлатҳои Нигерия, Алҷазоир, Лубнон, Ангола, Конго бой аст. Дар китъа бо захираҳои аз ҳама калони ангишт РАҶ чудо шуда меистад. Давлатҳои РАҶ, Намибия, Ботсвана, Замбия, РДК, Нигер ва дигар давлатҳои зиёди Африқа бо металлҳои ранга, қимматбаҳо ва радиоактивӣ ва конҳои бузурги алмос машҳуранд.

Дар Африқа зонаҳои табиати васеъ паҳншуда саванна, нимбиёбон ва ҷангалҳои экваториалий ҳисоб мешаванд. Дар Африқаи Шимолӣ биёбони аз ҳама калонтарини сайёраамон – Саҳрои Каబир чойгир аст. Дар қисми ҷанубии он нимбиёбони Сахел чойгир шудааст. Қишвари табиӣ – географии Сахел ҳудуде мебошад, ки аҳолӣ ва ҳоҷагии қишлоқи он аз ҷараёни биёбоншавӣ зарари ҷиддӣ мебинад. Сахел ҳудудҳои Судан, Чад, Нигер, Мали, Мавритания барин давлатҳоро ба доми ҳуд мегирад (расми 77).

1. Мавқеи географии Африқа ба шароити табиии он чӣ гуна таъсир мерасонад?
2. Таърихи ташаккулёбӣ ва ҳусусиятҳои ҳолати замонавии ҳаритаи сиёсии Африқаро эзоҳ дихед.
3. Гузаштаи мустамликавии мамлакатҳои Африқа ба ривоҷёбии ҳозираи онҳо чӣ тавр таъсир расонида истодааст?
4. Қишвари табиӣ – географии Сахел дар кучо чойгир шудааст ва бо қадом ҳусусиятҳои ҳуд чудо шуда меистад?

§ 50. Ахолӣ ва хоҷагии мамлакатҳои Африка

Зичии ахолӣ, афзоши табиӣ, урбанизатсия, европоидҳои ҷанубӣ, негроидҳо, маркиби этникӣ ва динии ахолӣ, шабакаҳои хоҷагии таъминкунандагони ашёи хом, зироати яккаҳукмрон.

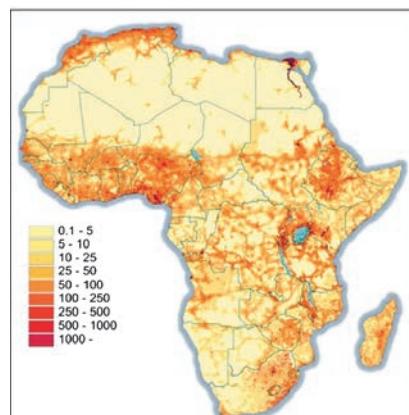
Африка аз рӯйи миқдори ахолӣ баъди Осиё меистад. Мувофиқи ҳолати соли 2018 дар Африка қариб 1,3 млрд нафар ахолӣ умр ба сар мебараад. Ин 17 % – и ахолии ҷаҳонро ташкил медиҳад.

Дар байни давлатҳои Африка аз ҷиҳати миқдори ахолӣ Нигерия алоҳида ҷудо шуда меистад. Мувофиқи соли 2018, ахолии мамлакат қариб ба 196 млн. нафар баробар буда, ин дар байни давлатҳои ҷаҳон ҷойи ҳафтум ҳисобида мешавад. Нигерия аз рӯйи майдонаш дар қатори давлатҳои Африка дар ҷойи 14 – ум меистад.

Аз ҷиҳати миқдори ахолӣ баъди Нигерия ҷойҳои баъдинаи пешқадамро Эфиопия (107,5 млн. нафар), Миср (97 млн. нафар), РДК (84,3 млн. нафар), Танзания (59,1 млн. нафар) ва РАҶ (57,7 млн. нафар) барин давлатҳо ишғол мекунад (соли 2018).

Ахолӣ. Африка ноҳамвор ҷойгир шудааст (расми 78). Ба он омилҳои табиӣ, асосан, ресурсҳои иқлимиӣ ва обӣ таъсири қалон расонидааст. Водии Нил ва делтаи он, ҳудудҳои наздиҳилии баҳри Миёна ва Гвинея, пастиҳои байникуҳии Африқаи Шарқӣ ва ҳудудҳои саноатикардашудаи РАҶ бо дараҷаи аз ҳама баланди зичии ахолии ҳуд фарқ мекунад. Дар айни вақт дар биёбонҳо тропикии Саҳрои Кабир, Калаҳари ва Намиб зичии ахолӣ ҳеле паст аст.

Африка қитъаи ахолиаш бо суръати аз ҳама баланди афзоишёбанда ҳисоб мешавад. Дар замони ҳозира ахолӣ бо ҳисоби миёна ҳар сол ба 1,2 % афзояд, ин нишондод дар Африка 26 % –ро ташкил медиҳад. Ба аксарияти давлатҳои Африка суръатҳои баланди таваллудшавӣ ва афзоши табиӣ, нисбатан паст будани нишондоди миёнаи умр дидан хос аст (ҷадвали 12). Ин ҳолат факат дар

Расми 78. Зичии ахолии Африка (км^2 нафар).

давлатҳои Тунис, Марокаш, Лубнон, Ботswana, РАҶ, Ҷазираҳои Сейшел, Маврикий барин давлатҳо, ки дараҷаи ривоҷёбии иҷтимоӣ – иқтисодии онҳо як қадар баланд аст, аз вазъияти умумии қитъа фарқ мекунад.

Чадвали 12

Нишондодҳои демографии баъзе давлатҳои Африка ва Германия, Япония (ба ҳолати соли 2018)

Нишондодҳо	Баъзе давлатҳои Африка		Давлатҳои ривоҷёфтани ҷаҳон	
	Нигер	Чад	Германия	Япония
Шумораи миёнаи фарзанд барои як зан	7,2	6,4	1,6	1,4
Афзоиши табиии солонаи аҳолӣ, %	3,8	3,1	-0,2	-0,3
Умр дидани миёнаи мардон ва занон, синну сол	Э. – 59 А. – 61	Э. – 52 А. – 54	Э. – 78 А. – 83	Э. – 81 А. – 87
Саҳми бачаҳои то 15 сола дар таркиби синну соли аҳолӣ, %	50	47	13	12
Саҳми одамони аз 65 - ба сола боло дар таркиби синну соли аҳолӣ, %	3	2	21	28
Фавти кӯдакон, нисбат 1000 то кӯдаки таваллудшуда	60	72	3	2

Африка аз ҷиҳати дараҷаи урбанизатсия (43% соли 2018) дар байнӣ қитъаҳо дар ҷойи охир меистад. Ҳиссаи аҳолии шаҳр, асосан дар давлатҳои наздиқишлии баҳри Миёна, РАҶ, мамлакатҳои хурди ҷазираҳои баъзе давлатҳо, ки саноати ривоҷёбии нефт доранд, баланд аст. Дар давлатҳои Нигер, Руанда, Брунди, Малави, дараҷаи урбанизатсия ба 20% ҳам намерасад.

Аз ҷиҳати таркибии ирқӣ, этникӣ ва динии аҳолӣ қитъаи Африка ба ду қисми қалон ҷудо мешавад. Якумаш, минтақаи Африкаи Шимолӣ аз давлатҳои Миср, Лубнон, Судан, Алҷазоир, Марокаш ва Мавритания иборат аст. Дар ин давлатҳо асосан араб ва барбарҳои ба қисми ҷанубии ирқии европоид мансуббуда, истиқомат мекунад. Дини асосӣ дини ислом ҳисоб мешавад, таркиби этникӣ ва динии аҳолӣ бо яклюхтии ҳуд ҷудо шуда меистад. Дигар давлатҳои қитъа минтақаи Африкаи Тропикиро ташкил мекунад. Таркиби этникии аҳолии ин минтақа ниҳоят рангоранг буда, аз садҳо миллат, ҳалқ ва қабилаҳо, ки ба ирқи негроид мансубанд, иборат аст. Аз динҳо

ислом, христианӣ ва динҳои гуногуни маҳаллӣ васеъ пахн гардида дар ҳар давлатҳо нисбати онҳо ҳархеланд.

Мавқеи давлатҳои Африка дар ҳочагии ҷаҳон асосан бо саноати маъдани кӯҳӣ ва зироаткории тропикӣ чудо шуда меистад, яъне дар иқтисодиёти давлатҳои қитъа бештар шабакаҳое, ки ашёи хомро расонида медиҳанд, бартарӣ доранд.

Аз рӯйи ҳаҷми истиҳроҷ ва содир кардани ресурсҳои минералий Нигерия, Алҷазоир, Ангола, Габон, Конго, Гвинея Экваториалий бо нефт ва гази табиӣ, Нигер ва Малави уран, Гвинея – боксит, Замбия ва РДК – мис, Марокаш – фосфорит, Гана ва Танзания тилло, Ботсвана, РДК, Ангола, Зимбабве, Намибия – алмос, РАҶ бошад, бо ангиштсанг, оҳан, манганд, тилло, платина, алмос чудо шуда меистад.

Барои ҳочагии қишлоқи аксарияти давлатҳои Африка яккаҳуқмронии маълуми як навъи растаний ҳос аст. Масалан, дар Судан, Мали, Чад ва Буркина Фасо зироати асосӣ пахта, дар Кот – Дивуар, Гана, Камерун – какао, дар Сенегал ва Гамбия чормагзи заминӣ, дар Эфиопия ва Уганда – кофе, дар Кения бошад – чой ҳисоб мешавад. Ҳочагии қишлоқи бисёрсоҳавӣ дар РАҶ ва давлатҳои наздиҳои бахри Миёна ташаккул ёфтааст.

Аз нуқтаи назари дараҷаи ривоҷёбии иҷтимоӣ – иқтисодӣ Африка ба сето қисм чудо мешавад. Дар байни давлатҳои қитъа РАҶ аз ҷиҳати иқтисодӣ аз ҳама бузург буда, алоҳида чудо карда мешавад. Миср, Лубнон, Алҷазоир, Тунис ва Марокаш барин давлатҳои якқадар ба дараҷаи баланд ривоҷёфта, минтақаи иқтисодӣ – географии Шимолиро (наздиҳои бахри Миёна) ҳосил мекунанд. давлатҳои бокимондаи қитъа ба таркиби минтақаи Африқаи Тропикӣ дохил мешаванд. Аз тарафи СММ 34 – то давлати Африқаи Тропикӣ ба гурӯҳи давлатҳои аз ҳама суст ривоҷёфта дохил карда шуд.

- 1.Хусусиятҳои ба ҳуд ҳоси таркиби зиёдшавӣ ва синну соли Африқаро эзоҳ дихед.
2. Аз ҷиҳати таркиби ирқи ва динии аҳолӣ Африқа ба қадом ду минтақа чудо мешавад? Ба аҳолии ҳудуди ду минтақа мухтасар тавсиф дихед..
3. Мавеи мамлакатҳои Африқаро дар ҳочагии ҷаҳон қадом соҳаҳо нишон медиҳад?
4. Барои ҳочагии қишлоқи мамлакатҳои Африқа чӣ гуна ҷиҳатҳо ҳос аст? Ин хусусиятҳоро дар мисоли баъзе давлатҳо нишон дихед.

§ 51. Республики Африкаи Ҷанубӣ

Кӯҳҳои Дракон ва Кап, платои Велд, биёбонҳои тропики, иқлими субтропики, африканерҳо, забони африканӣ, саноати маъдани кӯҳӣ.

Майдонаш 1219,9 ҳазор км². Аҳолиаш (с. 2018) – 57,7 млн. Пойтахташ – Претория.

Республики Африкаи Ҷанубӣ дар қисми канории ҷанубии Африка ҷойгир шудааст, соҳилҳояш дар ҷануби гарб бо обҳои уқёнуси Атлантика, дар ҷануби шарқ уқёнуси Ором шуста мешавад. РАҶ дар наздикии роҳҳои баҳрии муҳим ва серҳаракат ҷойгир шудааст. Шаҳри Кейптауни РАҶ яке аз бандаршаҳроҳои аз ҳама бузурги нимкураи Ҷанубӣ мебошад. (расми 79)

Шакли идоракунӣ – республикаи парламентист. Пойтахташ – шаҳри Протерия мебошад. Дар онҷо факат қароргоҳи президент ва ҳукумат ҷойгир аст, парламент дар Кейптаун, суди Олӣ мебошад, дар шаҳри Блумфонтейн фаъолият мебарад.

Шароити табииӣ ва ресурсҳо. Ҳудуди релефи РАҶ гуногун аст. Дар қисми шарқӣ кӯҳҳои Дракон, дар ҷануб мебошад, кӯҳҳои Кап ҷойгир шудааст. Қисмҳои марказӣ ва шимолии мамлакат бо платои Велд банд, ҳудудҳои гарбӣ мебошад, бо релефи ҳамвор чудо шуда меистад. РАҶ дорои бойигариҳои қалони минералий аст. Дар мамлакат захираҳои қалони ангишт, манган, хром, уран, тилло, алмос, платина, ванадий ва металлҳои гуногуни нодир мебошад.

Дар ҳудудҳои марказӣ ва гарбӣ иқлими гарм ва хушки тропики ҳукмрон аст. Дар ҳудудҳои Ҷанубӣ ва наздиҳои шарқӣ иқлими субтропикии рутубатнок диде мешавад.

Аҳолӣ. РАҶ дар байни давлатҳои қитъа аз рӯии миқдори аҳолӣ дар ҷои 6 – ум меистад. Суръати афзоиши табиии аҳолӣ нисбат ба аксарияти давлатҳои Африка паст буда, бо ҳисоби солона ба 1–1,2 % баробар аст. Аҳолии РАҶ аз ҳисоби кӯчидагони давлатҳои ҳамсоя ҳам меафзояд.

Расми 79. Шаҳри Кейптаун.

Дарацаи урбанизатсия дар РА҆ ба 75% баробар буда, ин нишондод нисбат ба дигар давлатҳои Африка андак баланд аст. Шаҳри аз ҳама бузург ва пойтахти иқтисодӣ Йоҳаннесбург мебошад.

Қариб 80 % – и аҳолии Республики Африқаи Ҷанубиро миллатҳои гуногуни маҳаллӣ ва ҳалқҳо ташкил меқунад. РА҆ бо саҳми нисбатан баланди европоидҳо аз давлатҳои Африқаи Тропикӣ (қариб 10%) чудо шуда меистад. Қисми калони европоидҳоро африканерҳо-авлодони голландҳое, ки дар асрҳои 17–19 кӯчида омада буданд, ташкил меқунад. Онҳо бо забони африканини дар асоси забони нидерландӣ ташаккулёфта ҳарф мезананд.

Дар ноҳияҳои саноатии шимоли шарқ ва худудҳои назди соҳилии ҷануби шарқ ва ҷанубӣ зичии аҳолӣ ба дарацаи баланд бошад, дар гарб ва шимоли гарбии худудҳои биёбонӣ аҳолӣ хеле тунук ҷойгири шудааст.

Иқтисодиёт. Республиқаи Африқаи Ҷанубӣ давлати ривоҷёфтаи қитъаи Африқа мебошад. Иқтисодиёти РА҆ ба саноати маъданӣ кӯҳӣ, мошинасозӣ, ҳоҷагии қишлоқи бисёро соҳавӣ ва туризм ихтиносонида шудааст. Дар РА҆ саноати маъданӣ кӯҳӣ аз ҳисоби захираҳои бойи қанданиҳои гуногуни фоиданок ба дарацаи баланд ривоҷ ёфтааст. РА҆ аз рӯи истиҳроҷи ангишт, маъданӣ оҳан, марганетс, тилло, платина, алмос ва ресурсҳои дигари минералӣ дар байни давлатҳои ҷаҳон мавқеи пешсафро ишғол меқунад. РА҆ яке аз содиркунандай калони ангишт аст.

Фақат дар қисми 15%-и худуди мамлакат ҳоҷагии қишлоқ бо роҳи интенсивӣ ривоҷ ёфтааст. Сабаби асосии он ба нарасидани ресурси обӣ вобаста аст. Аммо, ба он нигоҳ накарда дар РА҆ соҳаҳои гуногуни зироаткорӣ ва ҷорводорӣ ба дарацаи баланд ривоҷ ёфтааст. Соҳаҳои муҳими зироаткорӣ боғдорӣ ва токпарварӣ ҳисоб мешавад. Соҳаҳои асосии ҷорводорӣ – говпарварӣ, гӯсфандпарварӣ ва бузпарварӣ аст. Дар РА҆ соҳаи ноодатии ҷорводорӣ – парвариши шутурмуруғҳо ҳам ривоҷ ёфтааст (расми 80).

Дар қисми назди соҳилии ҷанубӣ ва штатҳои дохилии мамлакат туризм хуб ривоҷ ёфтааст.

Расми 80. Фермаи шутурмуруғ.

1. Ба қулай будани мавқеи иқтисодӣ-географии РАҶ баҳо дихед.
2. Ҷиҳатҳои ба худ хоси шароити табиӣ ва ресурсҳои мамлакатро муайян кунед.
3. РАҶ аз ҷиҳати афзоиши табиӣ ва таркиби миллии ахолӣ аз мамлакатҳои Африқаи Тропикӣ чӣ гуна фарқ мекунад?
4. Иқтисодиёти РАҶ ба қадом соҳаҳо иқтисосонида шудааст?

§ 52. Республиқаи Федеративии Нигерия

Африқаи Гарбӣ, Африқаи Тропикӣ, Гвинея, делтаи Нигер, Лагос, хауса, ёриба, иғбо, саноати нефт ва азнаворкарди нефт.

Майдонаш – 923,7 ҳазор км². Аҳолиаш (с. 2018) – 195,9 млн. Пойтахташ – Абуҷа.

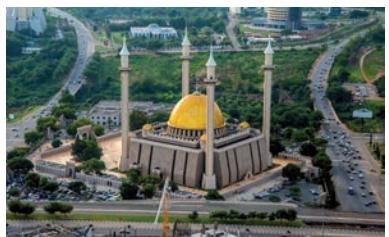
Республиқаи Федеративии Нигерия дар қисми ғарбии Африқа ҷойгир аст. Соҳилхояшро аз ҷануб обҳои уқёнуси Атлантика ва гулӯгоҳи Гвинея мешӯяд.

Шакли идоракунӣ – республиқаи президентист. Нигерия давлати федеративӣ буда, аз 36 – то штат ва ҳудуди федералии пойтаҳт иборат аст. Штатҳои Нигерия, асосан дар асоси тамоилҳои этникӣ чудо карда шудаанд. Пойтахташ – шаҳри Абуҷа дар қисми марказии мамлакат ҷойгир шудааст (расми 81).

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Ҳудуди Нигерия аз ҷиҳати релеф ба ду қисмҳои фарқкунанда бо дарёҳои Нигер ва Бенуэ чудо мешавад. Дар шимол релеф асосан аз қӯҳсорҳои ҳамвор, қисми ҷанубии мамлакат бошад, аз пастҳамвориҳо иборат аст.

Бойигарии аз ҳама қалони табиии Нигерия захираҳои нефти он буда, конҳои нефт бештар дар қисми ҷанубии мамлакат ҷойгир аст.

Мамлакат асосан дар минтақаи иқлимии субэкваториалий ҷойгир шудааст. Дар давоми сол ҳарорати гарм ҳукмрон аст. Микдори боришот аз ҳудудҳои наздисоҳилий ба сӯи шимол кам шуда мераవад. Дар қисми экваториалий микдори боришот дар атрофи 3000 мм аст. Зонаҳои асосии табиии Нигерия ҷангалзорҳои доимӣ ва мавсимӣ ва саваннаҳо мебошад.

Расми 81. Шаҳри Абуҷа.

Дарёи аз ҳама калони Нигерия дарёи Нигер ҳисоб мешавад. Вай дар резишгоҳи гулӯгоҳи Гвинея делтаи калон ҳосил меқунад. Делтаи Нигер ноҳияи муҳими иқтисодии мамлакат ҳисоб мешавад.

Аҳолӣ. Нигерия аз рӯйи микдори аҳолӣ дар чаҳон дар чойи ҳафтум меистад ва он дар байни 10 – то давлатҳои пешқадам бо суръати баланди афзоиши табиӣ чудо мешавад. Аҳолии Нигерия дар як сол 4–4.5 миллион нафар зиёд мешавад.

Қариб нисфи аҳолии Нигерия дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунанд. Дар Нигерия 6 – то шаҳрҳои «миллионер» ҳаст. Шаҳри Лагос, ки дар соҳили гулӯгоҳи Гвинея ҷойгир аст, вай нафақат дар Нигерия, балки шаҳри аз ҳама калонтарини Африка ҳисоб мешавад (расми 82). Лагос то соли 1991 пойтахти мамлакат буда, лекин аз сабаби зиёд будани аҳолиаш пойтахт ба шаҳри Абуҷа кӯчонида шуд.

Нигерия дар қатори аксарияти мамлакатҳои Африқаи Тропикӣ давлати бисёрмиллата буда, таркиби этникии аҳолии он беш аз 250 то миллатҳои маҳаллӣ ва халқҳо иборат аст. Миллатҳои сершумор – хауса, ёруба ва игбо (ҳар яки онҳо тақрибан 20 % – и ҷамъи аҳолиро ташкил мекунад). Забони давлатӣ – забони англисӣ, дар штатҳои қисми шимолӣ ва гарбӣ дини ислом, дар штатҳои қисми шарқӣ ва ҷанубӣ бошад, дини христианиӣ васеъ паҳн шудааст. Зичии миёнаи аҳолӣ дар 1 km^2 ба ҳисоби миёна зиёда аз 200 нафар бошад, дар ҳудудҳои наздиҳои 3–4 маротиба баланд аст.

Иқтисодиёт. Нигерия аз рӯйи ҳаҷми умумии МУД дар Африқа ҷойи аввалро мегирад, лекин микдори ба ҳар сари аҳолӣ рост омадаи МУД на он қадар баланд – дар атрофи 6000 доллари ШМА аст. Аммо ин нисбат ба дигар давлатҳои Африқаи Тропикӣ нишондоди баланд аст (нишондоди миёна дар минтақа ба 3600 доллари ШМА баробар).

Асоси иқтисодиёти мамлакат ва манбаи асосии даромади буҷети давлат – содироти нефт аст. Саноати истиҳроҷ ва азnavкоркарди нефт соҳаи ривоҷёфтai саноати Нигерия мебошад. Дар мамлакат саноати ҷангӣ, боғандагӣ, хӯрокворӣ ва маъданӣ кӯҳӣ ба андозае ривоҷ ёфтааст.

Расми 82. Лагос – шаҳри аз ҳама бузурги Нигерия ва тамоми Африқа.

Хочагии қишлоқ – соҳаи асосии шуғл мебошад. Дар Нигерия чормағзи заминӣ, ҷуоримакка, шолӣ, каучуки табиӣ, пахта, сабзавотҳо ва меваҳо парвариш мекунанд. Соҳаҳои асосии ҷорвадории Нигерия говпарварӣ, гӯсфандпарварӣ, бузпарварӣ ва хукпарварӣ ҳисобида мешавад.

1. Соҳти маъмурӣ – ҳудудии шакли федералий ба чӣ гуна омил вобаста аст?
2. Сабаби кӯҷонида шудани пойтахти Нигерия аз Лагос ба Абучаро фаҳмонед.
3. Сабабҳои зич будани аҳолии ҳудудҳои ҷанубӣ нисбати шимолиро эзоҳ дихед.
4. Ба андозае баланд будани ривоҷёбии иқтисодии Нигерия нисбат ба давлатҳои Африкаи Тропикӣ ба қадом соҳаҳои истеҳсолӣ вобаста аст?

§ 53. Республикаи Мисри Араб

Канали Сувайши, нимҷазираи Синай, дарёи Нил, обанбори Асвон, иқлими тропикӣ ва субтропикӣ, зичи аҳолӣ, зироаткории обёришаванда, меъроси таърихию маъданӣ.

Республикаи Мисри Араб дар шимоли шарқии Африка ва қисми ҳурдии он дар нимҷазираи Синайи қитъаи Осиё ҷойгир шудааст. Соҳилҳояшро дар шимол обҳои баҳри Миёна, дар шарқ обҳои баҳри Сурх мешӯяд. Канали Сувайш ин ҳарду ҳудудро пайваст мекунад ва дар айни вақт сарҳади Осиё ва Африка ҳисоб мешавад. Қулай будани мавқеи иқтисодӣ –географии мамлакат бо гузаштани канали Сувайш аз ҳудудаш ва дар ҷои пайвастшавии қитъаҳои Осиё

ва Африка ҷойгиршавии он муайян карда мешавад.

Шакли идоракунӣ-республикаи президентист. Пойтахти Миср шаҳри Қоҳира дар делтаи Нил ҷойгир шудааст.(расми 83).

Ҳудуди Миср, асосан аз ҳамвориҳо иборат аст. Фақат дар қисми ба баҳри Сурх наздикудаи он ва нимҷазираи Синай кӯҳҳо ҷойгиранд. Аз қанданиҳои фоиданок дар Миср, асосан конҳои нефт, гази табиӣ, маъданӣ оҳан, фосфоритҳо мавҷуданд. Қисми калони ҳудуди Миср дар минтақаи иқлими тропикӣ, соҳили баҳри Миёна бошад, дар минтақаи

иқлими субтропикӣ чойгир аст. Тобистонаш хеле гарм, зимистонаш на он қадар хунук, боришот ниҳоят кам меборад, миқдори боришот одатан аз 200 мм на-мегузарад, бинобар ин худуди мамлакат асосан аз биёбонҳои тропикӣ иборатанд.

Дар шароити иқлими гарм ва хушк барои Миср нарасидани ресурсҳои обӣ хос аст. Ягона дарёи мамлакат худуди онро аз ҷануб ба шимол бурида мегузарад. Нил – дарёи транзитӣ буда, аз мобайни биёбонҳо ҷорӣ мешавад ва оби худро ба баҳри Миёна мерезад (расми 84). Дар дарёи Нил яке аз обанборҳои бузурги ҷаҳон – Обанбори Асвон сохта шудааст.

Аҳолӣ. Миср аз рӯи миқдори аҳолӣ дар байни давлатҳои Африка баъди Нигерия ва Эфиопия дар ҷои сеом меистад. Афзоиши табиии аҳолӣ ба дараҷаи нисбатан баланд боқӣ мемонад.

Аҳолии Миср дар як сол ба 2,5%, яъне беш аз 2 млн. нафар зиёд мешавад. Саҳми аҳолии шаҳр дар Миср дар атрофи 45 % ва ин нишодод нисбат ба давлатҳои дигари Африка ба дараҷаи паст аст. Ба қатори шаҳрҳои калонтарин Қоҳира, Искандария, ва Гиза мансубанд.

Миср давлати якмилата аст, ҷонки 99% – и аҳолиро арабҳо ташкил медиҳад. Дини васеъ паҳншуда – дини ислом аст. Лекин қарib 10% -и мисриён ба дини християнӣ мансубанд.

Дар Миср аҳолӣ ноҳамвор ҷойгир шудааст. Зиёда аз 90% – и аҳолии Миср бо зичии аҳолӣ дар ҷаҳон ҷудо мешаванд, дар водӣ ва делтаи Нил умр ба сар мебаранд. Ҳамчунин, дар наздикии канали Сувайш ва соҳилҳои баҳрҳои Миёна ва Сурх ҳам зичии аҳолӣ ба андозае баланд мебошад.

Иқтисодиёт. Миср дар байни давлатҳои қитъаи Африка, яке аз давлатҳои калони дорои салоҳияти иқтисодӣ аст. Иқтисодиёти мамлакат ҳарактери аграрӣ – индустрӣалӣ дорад. Саноат, асосан ба соҳаҳои нефту газ, боғандагӣ, хӯрокворӣ

Расми 83. Шаҳри Қоҳира.

Расми 84. Дарёи Нил.

Расми 85. Яке аз ахромҳои Миср ва ҳайкали Сфинкси Калон.

даромади калон мегирад.

Соҳаи муҳими иқтисодиёти Миср туризм аст. Ба ривоҷёбии туризми Миср шароити табиии ҳудудҳои наздисоҳилӣ ва меъроси хеле бойи таърихи маданий мамлакат таъсири калон мерасонад (расми 85).

1. Хусусиятҳои ба худ хоси мавқеи иқтисодӣ – географии Республикии Мисри Араб бо чиҳо вобаста аст?
2. Хусусиятҳои умумии ҷойгиршавии географии Миср ва Туркияро аниқ кунед.
3. Ба ҷойгиршавии аҳолии Миср чӣ гуна омилҳо таъсир мерасонад?
4. Дар Миср барои ривоҷёбии туризми байналхалқӣ чӣ гуна ресурс ва шароит мавҷӯд аст?

§ 54. Иттифоқи Австралия

Материк, шоҳигарии Ҳамдӯстии Британия, англисҳои австралиягӣ, аборигенҳои австралиягӣ, Сидней, Мелбурн, саноати маъданӣ кӯҳӣ.

Майдонаш – 7692,0 ҳазор км². Аҳолиаш (с. 2018) – 24,5 млн. Пойтахташ – Канберра.

Иттифоқи Австралия ягона давлати ҷаҳон, ки масоҳати материки Австралияро пурра ишғол кардааст. Ба таркиби он, ғайр аз материки Австралия, Тасмания ва дигар ҷазираҳо доҳил мешавад. Соҳилҳояшро аз шимол, гарб ва ҷануб обҳои уқёнуси Ҳинд, баҳрҳо ва гулӯгоҳҳои он, аз тарафи шарқ бошад, обҳои уқёнуси Ором бо баҳрҳояш мешӯяд. Аз ҷиҳати майдонаш дар ҷаҳон ҷойи 6 – умро мегирад.

Мавқеи иқтисодӣ – географии он бо он, ки дар нимкураи Ҷанубӣ аз минтақаҳои калон хеле дур ҷойгиршавиаш тавсиф карда мешавад.

вад. Баробари ҳамин, ба дарацаи баланд ривоҷ ёфтани нақлиёти ҳавой ва баҳрӣ ҳамешагии мамлакатро бо тамоми минтақа ва давлатҳои ҷаҳон таъмин месозад.

Иттифоқи Австралия аъзои шоҳигарии Ҳамдӯстии Британия буда, роҳбари расмии давлатии он ҳукмдори Британияи Кабир ҳисоб мешавад. Дар амал дар соҳти идоракунӣ нақши асосиро сарвазир мебозад. Австралия аз 6 – то штат ва 2 – то ҳудуд ташкил ёфтааст. Австралия давлатӣ – федеративӣ мебошад.

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Релефи Австралия, асосан аз ҳамвориҳо ва платоҳои парчашуда иборат аст. Факат дар шарқии мамлакат қаторкӯҳи баландиҳои миёнадоштаи Обтақсимкунаки Калон мавҷуд аст. Дар он нуқтаи аз ҳама баланди Австралия қуллаи Коссюшко (2228 м) ҷойгир аст.

Австралия аз қанданиҳои муҳталифи фоиданок ҳеле бой аст. Мамлакат дар миқёси ҷаҳон бо захираҳои оҳан, мис, никел, маъданҳои боксит, ангишт, тилло, алмос алоҳида ҷудо шуда меистад.

Ҳудуди Австралия асосан дар минтақаҳои иқлими субэкваториалий, тропикӣ ва субтропикӣ ҷойгир шуда, хусусияти аз ҳама муҳими иқлими хушӯк будани он аст. Ҳудуди ниҳоят қалони мамлакатро, нимбиёбон, биёбон ва саваннаҳо ишғол кардаанд. (расми 86). Камбудии аз ҳама қалони табиити Австралия норасоии ресурсҳои обӣ аст. Дарёи асосии Австралия Муррей ва шохобаш Дарлинг буда, оби он вобаста ба мавсум ҳеле тағиیر меёбад.

Аҳолӣ. Австралия яке аз давлатҳои ҷаҳон мебошад, ки дар он зичии аҳолӣ ҳеле паст аст. Дар он ҷо ба ҳудуди 1 км.² бо ҳисоби миёна 3 нафар аҳолӣ рост меояд. Дар Австралия аҳолӣ асосан дар ҳудудҳои ҷануби шарқӣ ва шарқӣ бештар буда, дар ҳудудҳои дохилий бошад, ҳеле тунук ҷойгир шудааст.

Афзоиши табиии аҳолии Австралия паст буда, дар як сол то ба 0.5–0.6% баробар аст. Ба зиёдшавии миқдори аҳолӣ бештар мигратсияи беруна таъсир мерасонад. Зиёдшавии мигратсионии аҳолӣ ба ҳисоби солона 0.8–1.0% –ро ташкил медиҳад.

Расми 86. Биёбонҳои Австралия.

Расми 87. Шаҳри Сидней.

Умуман, аҳолии Австралия аз ҳисоби мигратсия ташаккул ёфтааст. Аҳолии таҳҷойӣ-аборигенҳои австралиягӣ ҳамагӣ 1% – и аҳолии давлатро ташкил мекунад. Миллати асосӣ англисҳои австралиягӣ мебошад.

Иттилоғи Австралия ба қатори давлатҳои дараҷаи баланди урбанизатсия мансуб мебошад. Дар он саҳми аҳолии шаҳр ба 90 % баробар аст. Шаҳрҳои аз ҳама бузург

– Сидней (расми 87), Мелбурн, Аделаида мебошад.

Иқтисодиёт. Австралия давлатест, ки иқтисодиёташ ба дараҷаи баланд ривоҷ ёфтааст. Аз рӯйи ҳаҷми МУД Австралия ба таркиби 20 то давлати пешқадами ҷаҳон дохил мешавад. Миқдори МУД – и ба ҳар сари аҳолӣ рост омада, аз аксарияти мамлакатҳои Европа ҳам баланд аст. Мавқеи Австралияро аз ҷиҳати бисёр, дар иқтисодиёти ҷаҳон саноати маъдани қӯҳӣ ва сӯзишворӣ муайян мекунад.

Мамлакат аз рӯйи истиҳроҷи ангишт, оҳан, боксит, тилло, никел, рӯҳ ба қатори се давлати пешсафи ҷаҳон дохил мешавад. Ангишт, гази моеъкардашуда, уран ва қисми калон металлургияи ранга ва сиёҳ ба давлатҳои Осиё, дар навбати аввал, ба Хитой содирот карда мешавад. Ҳочагии қишлоқ ҳам соҳаи муҳими иқтисодиёти Австралия мебошад. Соҳаҳои асосии ҷорводорӣ – гӯсфандпарварӣ, говпарварӣ аст. Австралия аз рӯйи саршумори гӯсфандон ва истеҳсоли мӯина дар ҷаҳон дар ҷойи дуюм, аз рӯйи содироти мӯина ва гӯшти ҷорво бошад, ҷои аввалро ишғол мекунад. Зироаткорӣ ба ғалладона, боғдорӣ ва ангурпарварӣ ихтисосонида шудааст.

Ноҳияҳои асосии иқтисодии Австралия ҷануби шарқии он ҳисоб мешавад. Дар он ҷо 70 % – и аҳолии мамлакат истиқомат мекунад ва 2 – то шаҳри аз ҳама бузург – Сидней ва Мелбурн ҷойгир шудааст.

- 1.Хусусияти бетакрори ҷойгиршавии географии Иттилоғи Австралия аз ҷиҳо иборат? Ҷиҳатҳои мусбӣ ва манғии иқтисодиашро эзоҳ дихед.
2. Аҳолии ҳозираи Австралия чӣ гуна ташаккул ёфтааст?
3. Барои чӣ ҳудудҳои ҷануби – шарқии Австралия ба дараҷаи нисбати баланди зичии аҳолӣ ҷудо мешавад?
4. Иқтисодиёти Австралия ба қадом соҳаҳо ихтисосонида шудааст ва ба он чӣ хел омилҳо таъсир расонидааст?

§ 55. Харитаи сиёсии Америка

Америка, Америкаи Шимолӣ, Америкаи Ҷанубӣ, канали Панама, баҳри Кариб, қитъа, материк, шоҳигарии Ҳамдӯстии Британия.

Америка қитъаи дар нимкураи Ғарбӣ ҷойгиршуда, ду материк – Америкаи Шимолӣ ва Ҷанубӣ ва ҷазираҳои ба онҳо наздиқро дар бар мегирад (расми 88). Майдони умумии он 42 млн. км² аст. Материкҳои Америкаи Шимолӣ ва Ҷанубиро канали Панама ҷудо мекунад. (расми 89).

Дар харитаи сиёсии ҳозираи Америка 35 – то давлати мустақил мавҷуд. Онҳо аз ҷиҳати бузургии майдонашон аз якдигар ниҳоят фарқ мекунанд. 4 – то мамлакати қитъа аз қатори 10 – то давлатҳои аз ҳама бузург ҷой гирифтааст. Инҳо Канада, ШМА, Бразилия ва Аргентина мебошад.

Майдони Боливия, Колумбия, Перу ва Мексика аз 1 млн.² мегузарад. Ҳудуди давлатҳои Венесуэла ва Чили бошад, аз 500 ҳазор км.² қалон аст. Дар баробари ҳамин, майдони 7 – то давлат аз 1 ҳазор км.² ҳурд аст, ҳамаи онҳо дар ҷазираҳои баҳри Кариб ҷойгир шудаанд. Дар Америка фақат 2 – то давлат – Боливия ва Парагвай имконияти бевосита ба баҳр баромаданро надорад. Соҳилҳои Мексика, Гватемала, Гондурас, Никарагуа, Коста – Рика, Панама ва Колумбияро обҳои 2 – то, яъне уқёнусҳои Ором ва Атлантика мешӯянд. Америка ва Канада бошад, бо уқёнусҳои Ором ва Яхбастаи Шимолӣ ҳамсарҳад аст.

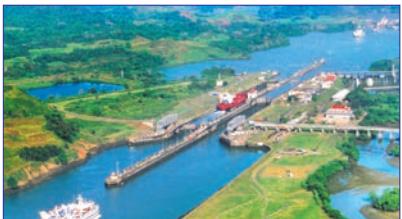
Аз 35 давлати Америка 25 – то яш республика, 10 – то яш таркиби шоҳигарии Ҳамдӯстии Британия, яъне монархияи конституционӣ, 2 – то давлат Канада ва Белиз – дар Америкаи Шимолӣ ҷойгир шудааст, бокимонда 8 – тои онҳо давлатҳои ҷазираҳии баҳри Карибанӣ.

Дар Америка 7 – то давлати федеративӣ – ШМА, Аргентина, Бразилия, Канада, Мексика, Венесуэла ва Сент-Китс ва Невис ҷойгир шудаанд. Сент-Китс ва Невис аз ҳама давлати ҳурди федеративии ҷаҳон ҳисоб мешавад.

Америка бу ду минтақаи сиёсӣ – географии бузург – Америкаи Шимолӣ ва Америкаи Лотинӣ ҷудо мешавад. Дар Америкаи Шимолӣ, ШМА ва Канада ҷойгир аст.

Расми 88. Мавқei географии қитъаи Америка.

Расми 89. Канали Панама.

Дар Америка тамоми давлатҳои дар қисми ҷанубии ШМА ҷойгиршуда, Америкаи Лотиниро ташкил мекунанд. Сабаби номбурда шудани Америкаи Лотинӣ дар бисёри давлатҳои қитъа бо забонҳои испанӣ, португалӣ ва франсузӣ гуфтугӯ мекунанд, ки ин забонҳо аз забони қадими лотинӣ пайдо шудаанд.

Ривоҷёбии иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва хусусиятҳои миллӣ – мадании Америкаи Шимолӣ ва Америкаи Лотинӣ аз якдигар фарқ мекунанд. ШМА ва Канада ба ғурӯҳи давлатҳои ривоҷёфтаи «Хафтгонаи қалон» мансуб бошанд, давлатҳои Америкаи Лотинӣ давлатҳои рӯ ба ривоҷ мебошанд.

1. Қитъаи Америка қадом ҳудудхоро муттаҳид мекунад?
2. Қадом давлатҳо дар ҳаритаи сиёсии Америка бузург ҳисобида мешаванд?
3. Тафовутҳои байни материки Америкаи Шимолӣ ва минтақаҳои сиёсӣ – географии Америкаро эзоҳ намоед.
4. Региони Америкаи Лотинӣ аз чӣ сабаб ҳамин хел номида шудааст?

§ 56. Штатҳои Муттаҳидаи Америка

Америкаи Шимолӣ, штатҳои континенталиӣ, Аляска, ҷазираҳои Гавайи, водии Аҷал, торнадо, мегаполис.

Майдонаш – 9519,4 ҳазор
км². Аҳолиаш (с. 2018)
– 328 млн. Пойтахташ –
Вашингтон.

Штатҳои Муттаҳидаи Америка дар байни мамлакатҳои ҷаҳон аз рӯйи қалонии ҳудуд ҷойи 4 –ро, аз рӯйи миқдори аҳолӣ ҷойи 3 -юмро мегирад. Бинобар ин, ШМА аз рӯйи салоҳияти иқтисодӣ, ҳарбӣ – сиёсӣ ва илмию технологӣ яке аз давлатҳои замонавии пешсафи ҷаҳон мебошад.

Ҳудуди ШМА аз 3 қисм иборат аст: штатҳои континенталии қисми шимолии Америкаи Шимолӣ, Аляска, ки дар шимоли гарбии Америкаи Шимолӣ ҷойгир шудааст ва ҷазираҳои Гавайи уқёнуси Ором.

ШМА имконияти баромадан ба 3 уқёнус, уқёнусҳои Ором, Атлантика ва Яхбастаи Шимолиро дорад. Вай дар ҳушкӣ фақат бо Канада ва Мексика ҳамсарҳад аст. Сарҳади байни ШМА ва Канада дар ҷаҳон

сарҳади аз ҳама дарозтарин дар байни давлатҳо ҳисоб мешавад. Тавассути баҳри Беринг ШМА бо Россия ҳамсарҳад аст.

ШМА республикаи президентӣ – президент сардори давлат ва ҳукумат ҳисоб мешавад. ШМА аз нуқтаи назари соҳти сиёсӣ – ҳудудӣ аз 50 – то штат ва округи федералии пойтахтии Колумбия иборат аст. 48 – то штат ва округи Колумбия (шаҳри Вашингтон) дар ҳудуди штатҳои континенталӣ ҷойгир шудаанд. Штати 49 – ум Аляска, 50 – ум бошад, Гавайи ба ҳисоб мераవад.

Шароити табии Ҷамъияти Исломӣ ва ресурсҳо. Аз сабаби калон будани ҳудудаш ШМА шароити табиии хеле гуногун дорад. Қисмҳои марказӣ ва шарқии штатҳои континенталӣ асосан аз ҳамвориҳо иборат буда, аз қисми ғарбии он бошад, якчанд шабакаҳои кӯҳҳои Кордилъера гузаштааст. Релефи штатҳои Аляска ва Гавайи ҳам асосан кӯҳӣ аст. Дар ҳудуди Аляска нуқтаи аз ҳама баланди Америкаи Шимолӣ – қуллаи Денали (6194 м.) (то соли 2015 Мак – Кинли) ҷойгир аст. Пасттарин нуқтаи материк – водии Атал (- 86 м) ҳам дар штати Калифорнияи ШМА ҷойгир шудааст. (расми 90).

ШМА дорои захираҳои бузурги ангишт, нефт, гази табиӣ, оҳан, маъданҳои металлҳои рангаи гуногун ва намакҳои минералӣ ҳаст. Асосан ҳудудҳои ғарбии мамлакат аз ресурсҳои минералӣ бой аст. Аммо ҳаҷми истеҳсолоти саноат хеле бузург буда, мамлакат бисёр намуди ашёҳои хоми минералиро ворид мекунад.

Ҳудуди штатҳои континенталӣ дар минтақаи иқлими мӯътадил ва субтропикӣ, қисми калони Аляска субарктикӣ ва арктиկӣ, нимҷазираи Флорида ва ҷазираҳои Гавайи тропикӣ ҷойгир шудаанд. Дар ҳудудҳои ҳамҷавори ҳаличи Мексика бӯронҳои тропикӣ (торнадо) бисёр содир мешавад.

ШМА аз ресурҳои обӣ ва гидроэнергетикӣ бой аст. Дарёҳои каналонтарини мамлакат – Миссисипи, Миссури, Рио – Гранде, Колорадо, Колумбия мебошад.

Аҳолӣ. Аҳолии таҳҷоии ШМА ҳиндӯҳоанд. Лекин дар замони ҳозира ҳиндӯҳо қисми хеле ками аҳолии мамлакатро ташкил медиҳанд. Дар таркиби американӣ авлодони дар давраҳои гуногун кӯчида ома-

Расми 90. Водии Атал.

Расми 91. Зичии аҳолии ШМА (дар миқёси штатҳо, км^2 нафар).

даи мамлакатҳои Европа аксариятро ташкил мекунанд. Дар баробари ҳамин, дар таркиби аҳолии ШМА кӯчида омадагон аз Америкаи Лотинӣ (асосан, Мексика), саҳми зангиҳо, мулатҳо ва дигар гурӯҳҳои ирқӣ баланд буда, торафт зиёд мешаванд

Аз соли 1790 сар карда, дар ШМА дар тӯли ҳар 10 сол мунтазам аҳолӣ ба рӯйхат гирифта мешавад. Дар байни солҳои 1790 – 2010 шумораи аҳолии ШМА қарib 8

баробар афзуд ва афзудани он то ҳозир давом мекунад. Дар замони ҳозира афзоиши табиии аҳолии ШМА ба ҳисоби солона 0,3–0,4 % –ро ташкил намуда, нисбат ба нишондиҳандай миёнаи аҳолии ҷаҳон (1,2%) хеле паст, аммо аз нишондиҳандай (0,0 %) миёнаи мамлакатҳои ривоҷёфта ба андозае баланд аст. Афзоиши мигратсионӣ ба ҳисоби солона 1–1,5 % баробар аст.

Саҳми аҳолии шаҳр дар ШМА аз 80% баланд аст. Шаҳрҳои аз ҳама бузург – НЮ – Йорк, Лос – Анжелес, Чикаго, Хюстон, Филаделфия. Дар ҳудуди ШМА 3 – то мегаполис ташаккул ёфтааст: дар шимоли гарб «Бостон – Вашингтон», (Босваш) дар назди кӯлҳои Бузург «Чикаго – Питсбург» (Чипитс), дар соҳили уқёнуси Ором «Сан – Франсиско – Сан – Диего» (Сансан).

Забони расмии ШМА – забони англisisт. Ҳамчунин қарib 50 млн. одамон дар ҳаёти ҳаррӯзаашон бо забони испанӣ гуфтугӯ мекунанд. Саҳми испанзабониёни американӣ, ки дар наздикии сарҳад бо Мексика ҷойгиранд, асосан дар штатҳои Ню – Мексика, Калифорния, Техас, Аризона ва Невада баланд аст (20–45 %). Зичи миёнаи аҳолӣ дар ШМА ба ҳисоби миёна дар 1 км^2 35 нафар, лекин дар қисмҳои гуногуни он фарқ мекунад (расми 91). Ба он, асосан шароити табиӣ таъсири калон мерасонад. Дар штатҳои наздиҳоилии шимоли шарқӣ, ҷануби шарқӣ ва гарбӣ зичии аҳолӣ ба дараҷаи баланд бошад, дар штатҳои кӯҳӣ ва хусусан дар Аляска аҳолӣ тунук ҷойгир шудааст.

1. Соҳти ҳудудии ва мавқеи географии ШМА –ро тавсиф дихед.
2. Соҳти сиёсӣ – ҳудудии ШМА чӣ гуна аст?
3. Релефи мамлакат чӣ гуна соҳт дорад? Дар бораи таъсири он ба ҷойгиршавии аҳолӣ эзоҳ дихед:
4. Мегаполис чист? Дар ШМА қадом мегаполисҳо ташаккул ёфтаанд?

§ 57. Хочагӣ ва ноҳияҳои иқтисодии Штатҳои Муттаҳидаи Америка

Минтақаҳои саноатӣ, саноати аэрокосмикӣ, минтақаҳои хочагии қишилоқ, роҳҳои трансконтиненталӣ, Шимоли Шарқ, Гарби Миёна, Ҷануб, Гарб.

ШМА аз рӯйи ҳаҷми МУД дар ҷаҳон баъди Хитой дар ҷои дуюм меистад ва яке аз давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ривоҷёфта мебошад. Садҳо корпоратсияҳои трансмиллии ШМА дар давлатҳои зиёди ҳориҷӣ фаъолияти васеи тадбиркориро мебаранд ва он қудрати иқтисодии мамлакат ва мавқеи хочагии ҷаҳониашро боз ҳам баланд мебардорад. Ҳамчунин, салоҳияти ниҳоят бузурги соҳти молиявии ШМА ва доллари ШМА, ки функсияи асьори (валюта) байналхалқиро иҷро мекунад, таъсири пурзӯри давлатро ба иқтисодиёти ҷаҳон таъмин менамояд.

Саноат. ШМА аз рӯйи ҳаҷми маҳсулоти умумии саноат дар ҷаҳон баъди Хитой дар ҷои дуюм меистад. Тамоми соҳаҳои саноати ШМА хуб ривоҷ ёфтааст. Дар соҳаҳои ривоҷёфтаи саноат, ҳусусан саноати аэрокосмикӣ, автомобилсозӣ, электротехникӣ, электроникӣ, истехсоли асбобу ускунаҳои тиббӣ, мошинасозии атомӣ, маҷмӯаи саноати ҳарбӣ ва саноати нефту кимиёи ба технологияи замонавӣ такя намудани ШМА ягона пешқадам будани онро дар миқёси ҷаҳон нишон медиҳад.

Дар солҳои охир ШМА аз ҷиҳати истиҳроҷи гази табиӣ дар ҷаҳон ҷои яқум (зиёда аз 800 млрд.м.³ зиёд дар як сол), истиҳроҷи ангишт ҷои 2 – юм (беш аз 800 млн.т.) ва истиҳроҷи нефт ҷоиҳои 2-3 (беш. аз 500 млн.т.)-ро ишғол мекунад. Ноҳияҳои аз ҳама бузурги саноати нефт ва газ дар штатҳои Техас, Калифорния ва Аляска ташаккул ёфтааст. Ангишт ба микдори зиёд аз ҳавзаи ангишти Аппалачи, ки дар қисми ҷануби – шарқии мамлакат ҷойгир аст, кофта мегиранд.

Саноати мошинасозӣ бисёरсоҳавӣ буда, дар штатҳо ҳархел ихтисос шудааст. Штатҳои наздиуқёнусии Ором (Калифорния, Вашингтон) ба ривоҷёбии саноати аэрокосмикӣ ва электроникӣ,

Расми 92. Фунаҷини пахта дар плантатсияҳои калони ШМА.

штатҳои ҳавмчавори қўлҳои бузург (Мичиган, Иллинойс) автомобилсозӣ, шимоли шарқии соҳили Атлантика бо киштисозӣ алоҳида чудо шуда меистанд.

Дар ШМА якчандто минтақаҳои калони саноатӣ ташаккул ёфтаанд. Ҳудудҳои аз ҳама қудратнок уқёнуси Атлантика ва штатҳои наздикии қўлҳои бузургро дар бар мегирад. Ба он қариб нисфи истеҳсолоти саноатии мамлакат рост меояд. Ба қатори дигар минтақаҳои калони саноатӣ минтақаҳои саноатии ҷануби шарқии воқеъ дар қўхҳои Аппалачи, асосан ба саноати нефт ва нефту кимиё ихтисосшудаи ҳаличи Мексика ва Калифорнияи воқеи ҷануби гарбии мамлакат дохил мешаванд.

Хочагии қишлоқ. Зироатҳои асосии хочаги қишлоқ – гандум, ҷуворимакка, соя, пахта, найшакар, лаблабуи қанд, сабзавотҳо ва меваҳо. Аз рӯйи содироти ҷуворимакка, соя, тамоку ва пахта ШМА дар ҷаҳон дар ҷойи якум меистад. Соҳаҳои асосии ҷорводорӣ – ғовпарварӣ, паррандапарварӣ ва ҳукпарварӣ. ШМА аз ҷиҳати содироти гӯшт ва маҳсулоти шир яке аз давлатҳои пешқадами ҷаҳон аст. Дар ШМА минтақаҳои хочагии қишлоқи ба соҳаҳои гуногун ихтисосшуда ба вучуд омадаанд. Ҳамвориҳои Бузург, ки домани қўхҳои Колдилъераро ишғол кардаанд, минтақаи гандум, дар қисми шимолии ҳамвории Марказӣ минтақаи ҷуворимакка, дар ҷануби ҳавзаи Миссисипи минтақаи пахта (расми 92), дар штатҳои назди қўлҳои Бузург минтақаи шир мебошад.

Расми 93. Шаршараи Ниагара ва яке аз ҷашмаҳои гарм дар боғи миллии Еллоустон.

Туризм. ШМА аз рӯйи миқдори сайёҳони хориҷии ташрифоваранда пешқадам набошад ҳам, давлатест, ки аз ҳисоби туризм даромади калон мегирад. Ба ШМА асосан аз Канада ва Европа

сайёхон меоянд. Дар штатҳои наздисоҳилии Флорида, Калифорния ва Гавайи туризм хуб ривоҷ ёфтааст. Ҳар сол ба шаҳрҳо Ню – Йорк, Чикаго, Лос – Анжелес ва дигар шаҳрҳо даҳҳо миллион сайёхон меоянд. Дар мамлакат барои ривоҷи туризм ресурсҳои табиии хеле бой мавҷуд аст (расми 93).

Ноҳияҳои иқтисодӣ. Ҳудуди ШМА ба сабабҳои табиӣ ва иҷтимоию таъриҳӣ дорои қудрати гуногуни иқтисодӣ ва ихтинососшуда ба чорто ноҳияҳои (макроноҳия) калони иқтисодии зерин ҷудо мешавад: ноҳияи Шимоли Шарқӣ, ки дар наздикиии уқёнуси Атлантика ҷойгир аст, майдонаш хурд, аммо бо миқдор ва зичии аҳолии калон, штатҳои ба дараҷаи баланд ривоҷёфтai дорои марказҳои бузурги молиявиро дар бар мегирад. Ноҳияи Фарби Миёна, ки дар ҷануб ва гарбии кӯлҳои Бузург ҷойгир аст, ба саноати бисёрсоҳавӣ, зироати дондор ва ҷорводории ширӣ ихтинос шудааст. Ноҳияи Ҷанубӣ, ки ба пахтакорӣ, тамокупарварӣ, боғдорӣ, саноати кимиё ва боғандагӣ, бо ривоҷёбии туризми наздисоҳилӣ ҷудо шуда, саҳми аҳолии сиёҳпӯстон нисбатан баланд аст. Ноҳияи Ғарбӣ, ки дорои релефи кӯҳӣ ва иқлими хушӯ, ба саноати металлургияи ранга, аэрокосмикӣ, электроникӣ, боғдорӣ ва ҷорводории яйловӣ ихтинос гардида бо саҳми нисбатан баланди аҳолии испанизабон ҷудо мешавад.

1. Таъсири ШМА ба иқтисодиёти ҷаҳон бо қадом омилҳо намоён мешавад?
2. Минтақаҳои асосии саноати ШМА –ро тавсиф намоед.
3. Дар ШМА қадом намуди минтақаҳои ҳоҷагии қишлоқ ташаккул ёфтааст?
4. ШМА –ро ба қадом ноҳияҳои калони иқтисодӣ ҷудо мекунанд?

§ 58. Канада

Шоҳигарии Ҳамдӯстии Британия, ресурси ҷангӣ, аглисҳои Канада, франсузҳои Канада, Торонто, Монреал.

Канада аз рӯи калонии ҳудудаш дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол мекунад. Вай дар қисми шимолии материки Америкаи Шимолӣ ва дар ҷазираҳои паҳлӯи он ҷойгир шудааст.

Соҳилҳои Канадаро аз шимол обҳои уқёнуси Яхбастаи Шимолӣ, аз шарқ

Майдонаш – 9976 ҳазор
км². Аҳолиаш (с. 2018)
– 37,2 млн. Пойтахташ –
Оттава.

Расми 94. Табиати Канада.

үкёнуси Атлантика, аз چануби гарб үкёнуси Ором мешүяд. Канада дар хушкӣ фақат бо ШМА ҳамсарҳад аст.

Канада таркиби шохигарии Ҳамдӯстии Британия буда, роҳбари давлат дар равиши расмӣ ҳукмдори Британияи Кабир ҳисоб мешавад. Дар амал дар болои идоракуни сиёсӣ сарвазир меистад. Канада аз 10 – то провинсия ва 3 – то худуд иборат буда, давлати федеративӣ аст.

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Қисми шарқии Канада дар платформаи қадим ҷойгир аст. Асосан аз ҳамвориҳо ва кӯҳсорҳои вайроншудаи саҳтпорашуда иборат аст. Қисми гарбии ба үкёнуси Ором пайвастишуда бо кӯҳҳои баланди Кордилъера банд аст.

Дар худуди Канада конҳои калони уран, оҳан, никел, мис, сурб, рӯҳ, тилло, нефт ва гази табиӣ мавҷуд аст.

75 % – и худуди Канада ба зонаи иқлими сард рост меояд. Зонаҳои асосии табиат – тайга, тундра ва биёбонҳои Арктика мебошад. Дар ҷануб ландшафти дашт васеъ пахн гардидааст. Мамлакат аз ресурсҳои замин, обӣ ва ҷангал хеле бой аст (расми 94). Қарib 1/3 қисми ҷангалзорҳои нимкураи Шимолӣ ба Канада рост меояд.

Аҳолӣ. Суръатҳои афзоиши табиии аҳолии Канада ба ҳисоби солона аз 0,5 % кам буда, зиёдшавии меҳаникӣ бошад, дар як сол қарib ба 1% мерасад. Саҳми аҳолии шаҳр аз 80 % зиёд аст. Шаҳрҳои аз ҳама калон – Торонто (расми 95), Монреал, Ванкувер, Квебек.

Дар Канада ду миллати аз ҳама калонтарин – англисҳои Канада ва франсузҳои Канада мебошанд. 85 % – и аҳолӣ, ки бо забони франсузӣ ҳарф мезананд, дар қисми шарқии мамлакат дар провинсияи Квебек истиқомат мекунанд. Дар Канада маркази маданияти франсузҳо дар шаҳри Монреал ҷойгир шудааст. Дар қисми шимолии мамлакат аҳолии таҳҷоӣ – эскимосҳо ва ҳиндӯҳои американӣ умр ба сар мебаранд.

Аз рӯйи дараҷаи зичии аҳолӣ Канада дар ҷаҳон яке аз ҷоҳои оҳиринро мегирад (дар 1 км.² 4 нафар). 4/5 қисми аҳолии мамлакат дар худудҳои ҷанубӣ, ки шароити иқлими ба андозае қулайтар аст, муҷассам шудаанд. Ҳусусан дар ҷануби шарқии худудҳои наздисарҳадӣ зичии аҳолӣ баланд мебошад.

Иқтисодиёт. Аз чиҳати ривоҷёбии иҷтишомӣ – иқтисодӣ Канада яке аз давлатҳои пешӯдадам буда, аъзои гурӯҳи «Ҳафтгонаи қалон» аст.

Канада аз рӯйи истихроҷи никел, рӯҳ, тилло, платина, маъданӣ молибден, алмос, намаки калий, сулфур дар ҷаҳон пешӯдадам аст. Саноати нефт ҳам дар Канада ба дараҷаи баланд ривоҷ ёфтааст. Дар саноати Канада дар баробари соҳаи маъданӣ кӯҳӣ соҳаҳои саноати электроэнергия, азнавкоркарди чӯб, селлюлоза – коғаз, мошинасозӣ, металлургияи сиёҳ ва ранга, кимиё, хӯрокворӣ ба дараҷаи баланд ривоҷ ёфтаанд.

Зироаткорӣ дар даштҳои сиёҳҳои ҳосилхези ҷанубии мамлакат хуб ривоҷ ёфтааст. Канада дар ҷаҳон яке аз содироткунандай қалони гандум аст. Аз рӯйи парвариши рапс, соя ва офтобпараст барин растаниҳои равғандиҳанда ва ба бозор расонидани он ҳам Канада яке аз давлатҳои пешсаф мебошад.

- 1. Ҳусусиятҳои асосии шароити табиии Канадаро тавсиф намоед ва фаҳмонед, ки онҳо ба иқтисодиёти мамлакат ҷӣ гуна таъсир мерасонанд?
- 2. Ҷаро қисми зиёди аҳолии мамлакат дар қисми ҷанубӣ истиқомат мекунанд?
- 3. Ҳусусиятҳои ба ҳуд ҳоси таркиби этникӣ ва забонии аҳолии Канадаро эзоҳ дигҳед.
- 4. Ҳоҷагии қишлоқи Канада ба қадом соҳаҳо ихтисосонида шудааст?

§ 50. Бразилия

Амазония, иқлими экваториалий ва субэкваториалий, ресурсҳои ҷангал, Сан – Паулу, Рио – де – Жанейро, ҳоҷагии қишлоқи молӣ.

Республикаи Федеративии Бразилия қалонтарин мамлакати Америки Ҷанубӣ аст. Соҳилҳояшро аз шарқ обҳои уқёнуси Атлантика мешӯяд. Бразилия ба гайр аз Чили ва Эквадор бо тамоми мамлакатҳои Америки Ҷанубӣ

Расми 95. Телеминораи аз ҳама баланди ҷаҳон дар шаҳри Торонто.

Майдонаш – 8515,7
ҳазор км². Аҳолиаш
(с. 2018) – 209,4 млн.
Пойтаҳташ – Бразилия.

ҳамсархад мебошад. Аз рӯйи калонии ҳудуд дар ҷаҳон ҷойи панҷумро ишғол мекунад.

Шакли идоракунӣ – республикаи президентист. Бразилия аз 26 то штат ва 1 – то округи федералии пойтаҳт иборат аст.

Шароити табиӣ ва ресурсҳо. Ҳудуди Бразилия дар платформаи қадими Америкаи Ҷанубӣ ҷойгир шудааст. Бинобар ин релефи он аз пастҳамвориҳо ва кӯҳсорҳои ҳамворшуда иборат аст. Дар қисми шимолии мамлакат майдони калонро пастҳамвории Амазония ишғол мекунад. Аз он ҷанубтар кӯҳҳои ҳамвори саҳт порашуда ҷойгир шудааст.

Дар Бразилия конҳои бузурги ангишт, нефт, маъданӣ оҳан, боксит, никел, уран, алмос ва дигар қанданиҳои фоиданок мавҷуд мебошад. Сабаби дар минтақаҳои иқлими экваториалий ва субэкваториалий ҷойгир шудани қисми калони Бразилия ба шароити иқлими намигарии дараҷаи баланд ва гармӣ хос мебошад.

Ба туфайли иқлими сернам соҳаҳои гидрографикӣ ҳуб ривоҷ ёфтаанд. Аз қисми шимолии Бразилия дарёи аз ҳама сероби ҷаҳон – Амазонка мегузарад. Дар ҳавзαι Амазонка яке аз масивҳои ҷангали аз ҳама калон ва зич ташаккул ёфтааст (расми 96).

Аҳолӣ. Дар Бразилия зиёда аз 209 миллион нафар аҳолӣ зиндагӣ мекунад (соли 2018). Афзоиши табиии аҳолӣ баланд набуда, ба ҳисоби солона ба 0,7- 0,8 % баробар аст.

Бразилия давлати ба дараҷаи баланд урбанизатсияшуда мебошад. Ҳиссаи аҳолии шаҳр аз 85 % баланд аст. Дар Бразилия дуто шаҳр – Сан – Паулу ва Рио-де-Жанейро, ки дар миёси ҷаҳон бо бузургии ҳуд чудо шуда меистад, ҷойгир шудаанд (расми 97).

Дар таркиби ирқии Бразилия европоидҳо ва мулатҳо аксарияти аҳолиро дар бар мегиранд. Забони давлатӣ ва дар ҳаёти ҳаррӯза аз ҳама бештар истифодашаванда забон – забони португалӣ мебошад. Дар таркиби динии аҳолӣ католикҳо пешқадаманд. Дар қисми ҷануби шарқии ба назди уқёнуси Атлантика пайваст аҳолӣ зич ҷойгир шудааст, дар ҷангалзорҳои Амазония баръ-акс аҳолӣ хеле тунук ҷойгир шудааст.

Расми 96. Ҷангалзорҳои Амазония.

Иқтисодиёт. Бразилия дорои салохияти бузурги иқтисодӣ мебошад, ки бо истеҳсолоти босуръат ривоҷёфтаи худ чудо шуда меистад. Аз рӯйи ҳаҷми МУД дар ҷаҳон ҷойи хафтумро ишғол мекунад (соли 2018).

Саноати Бразилия дар солҳои охир баркарор меафзояд. Яке аз соҳаҳои муҳими саноат металлургия ҳисоб ме-шавад. Калонтарин ва таркибан бой-тарин дар ҷаҳон кони маъдани оҳани Минас – Жерайс ва Каражас дар иқтисодиёти мамлакат аҳамияти қалон дорад.

Аз соҳаҳои мошинасозӣ дар Бразилия автомобилсозӣ, самолётсозӣ, киштисозӣ хуб ривоҷ ёфтааст. Дар мамлакат соҳаҳои микроэлектроника, радиотелемеханика ба дастовардҳои қалон ноил шудаанд. Бразилия аз ҷиҳати истеҳсоли энергияи электрикӣ ба қатори 10 – то давлати пешқадам доҳил мешавад. Дар электро-энергетикай мамлакат мавқеи СЭО қалон аст. Итайпу, Тукураи ва Ксиндо аз калонтарин СЭО ҷаҳон мебошанд.

Бразилия дар ҷаҳон аз рӯйи истеҳсоли биомассаҳо баъди ШМА ҷойи дуюмро ишғол мекунад. Ин маҳсулот дар мамлакат дар асоси азнавкоркарди найшакар истеҳсол карда мешавад.

Дар ҳочагии қишлоқ зироаткорӣ ва ҷорводорӣ бо аҳамияти молӣ буданаш фарқ мекунад. Дар зироаткорӣ рӯёнидани ғалла, кофе, найшакар, пахта ва соя роли қалон мебозад. Бразилия дар ҷаҳон аз рӯйи содироти шакар, кофе, соя ва тамоку ҷойи якумро ишғол мекунад. Дар ҷорводорӣ ҷорвои таъминоти гӯшт ва паррандапарварӣ ба дараҷаи баланд ривоҷ ёфтааст.

1. Иқлими Бразилия ба салохияти ресурсҳои табиии мамлакат чӣ гуна таъсир мерасонад?
2. Дар қадом қисмҳои Бразилия аҳолӣ хеле зич ва хеле тунук ҷойгир шудааст?
3. Электроэнергетикай Бразилия дорои чӣ гуна хусусиятҳо аст?
4. Ихтисосшавии ҳочагии қишлоқ ва саноати мамлакат ва омилҳои ба он таъсиркунандаро тавсиф намоед.

Расми 97. Шаҳри Сан – Паулу.

§ 60. Такрории умумигардонӣ

Дар давоми соли хониш оиди умумигардонӣ ва мустаҳкам намудани мавзӯъҳои гузашта, сӯҳбат ва саволу ҷавоб гузаронида мешавад.

ИЛОВА

Маълумот дар бораи мамлакатҳои ҷаҳон (2018)

№	Давлат	Майдо-наш ҳазор км ²	Аҳолӣ млн. нафар	Шакли идора-қунии давлат	Пойтахт
Европа					
1	Австрия	83,2	8,8	Республика	Вена
2	Албания	28,7	2,9	Республика	Тирана
3	Андорра	0,45	0,08	Монархия	Андорра-ла-Вела
4	Беларус	207,6	9,5	Республика	Минск
5	Белгия	30,5	11,4	Монархия	Брюссел
6	Болгария	111	7	Республика	София
7	Босния ва Герсоговина	51,1	3,5	Республика	Сараево
8	Британия Кабир	244,5	66,4	Монархия	Лондон
9	Ватикан	0,0004	0,001	Монархия	Ватикан
10	Венгрия	93	9,8	Республика	Будапешт
11	Германия	357,4	82,8	Республика	Берлин
12	Дания	43	5,8	Монархия	Копенгаген
13	Ирландия	70,3	4,9	Республика	Дублин
14	Исландия	103	0,4	Республика	Рейк-Явик
15	Испания	504,7	46,7	Монархия	Мадрид
16	Италия	301,3	60,6	Республика	Рим
17	Латвия	64,6	1,9	Республика	Рига
18	Литва	65,3	2,8	Республика	Вилнюс
19	Лихтейнштейн	0,16	0,04	Монархия	Вадутс
20	Люксембург	2,6	0,6	Монархия	Люксембург
21	Малта	0,32	0,5	Республика	Ла – Валетта
22	Молдова	33,8	3,5	Республика	Кишинёв

23	Монако	0, 002	0,04	Монархия	Монако
24	Македония Шимолӣ	25,7	2,1	Республика	Скопе
25	Нидерландия	41,2	17,2	Монархия	Амстердам
26	Норвегия	324,2	5,3	Монархия	Осло
27	Полша	312,7	38,4	Республика	Варшава
28	Португалия	92, 3	10,3	Республика	Лиссабон
29	Россия	17075	147,3	Республика	Москва
30	Руминия	238,4	19,5	Республика	Бухарест
31	Сан – Марино	0,06	0, 03	Республика	Сан-Марино
32	Сербия	88,3	7	Республика	Белград
33	Словакия	49	5,4	Республика	Братислава
34	Словения	20,3	2,1	Республика	Любляна
35	Украина	603,7	42,3	Республика	Киев
36	Финляндия	338	5,5	Республика	Хельсинки
37	Франсия	551,6	65,1	Республика	Париж
38	Хорватия	93	9,8	Республика	Загреб
39	Черногория	13,8	0,6	Республика	Подгорица
40	Чехия	78,9	10,6	Республика	Прага
41	Швейцария	41,3	8,5	Республика	Берн
42	Швеция	450	10,2	Монархия	Стокголм
43	Юнон	132	10,6	Республика	Афина
44	Эстония	45,1	1,3	Республика	Таллин

Оснё

45	Афғонистон	652,8	36,5	Республика	Кобул
46	Арманистон	29,7	3	Республика	Ереван
47	Аморати Муттаҳидаи Араб	83,6	9,5	Монархия	Абу-Даби
48	Арабистони Саъудӣ	21,50	33,4	Монархия	Ал-Риёд
49	Бахрайн	0,7	1,5	Монархия	Манама
50	Бангладеш	144	166,4	Республика	Дакка
51	Бруней	5,7	0,4	Монархия	Бандар-Сери-Бегаван
52	Бутан	38,4	0,8	Монархия	Тхимпху

53	Вьетнам	329,5	94,7	Республика	Ханой
54	Гурзистон	69,7	3,9	Республика	Тбилиси
55	Индонезия	1919,4	265	Республика	Чакарта
56	Иордания	98,3	10,2	Монархия	Уммон
57	Ирок	435,1	40,2	Республика	Бағдод
58	Исроил	22	8,5	Республика	Тел-Авив
59	Камбодча	181	16	Монархия	Пномпен
60	Кипр	9,3	1,2	Республика	Никосия
61	Қувайт	17,8	4,2	Монархия	Ал-Қувайт
62	Қатар	11,4	2,7	Монархия	Доха
63	Қирғизистон	199,9	6,2	Республика	Бишкек
64	Қазоқистон	2724,9	18,4	Республика	Нур-Султон
65	Лаос	236,8	7	Республика	Виетян
66	Ливан	10,8	6,1	Республика	Бейрут
67	Малайзия	329,7	32,5	Монархия	Куала - Лумпур
68	Мянма	678,5	53,9	Республика	Нейпидо
69	Муғулистон	1566,6	3,2	Республика	Улан - Батор
70	Непал	140,8	29,7	Республика	Катманду
71	Озарбойчон	86,6	9,9	Республика	Боку
72	Покистон	830,9	200,6	Республика	Исломобод
73	Республикаи Корея	99,4	51,8	Республика	Сеул
74	Республикаи Ҳалқии Демократии Корея	120,5	25,6	Республика	Пхенян
75	Республикаи Малдив	0,3	0,4	Республика	Мали
76	Республикаи Ҳалқии Хитой	9599	13,94	Республика	Пекин
77	Сингапур	0,7	5,8	Республика	Сингапур
78	Сурия	185,2	18,3	Республика	Димишқ
79	Тайланд	514	66,2	Монархия	Бангкок
80	Тоҷикистон	142	9,1	Республика	Душанбе
81	Туркия	780,6	81,3	Республика	Анқара
82	Туркманистон	491,2	5,9	Республика	Ашқобод

83	Тимори Шарқӣ	14.8	1,2	Республика	Дили
84	Уммон	309,5	4,7	Монархия	Маскат
85	Ӯзбекистон	448,9	32,9	Республика	Тошканд
86	Филиппин	299,7	107	Республика	Манила
87	Хиндустан	3287,2	13,71	Республика	Деҳлӣ
88	Шри-Ланка	65,6	21,7	Республика	Коломбо
89	Эрон	16,48	81,06	Республика	Техрон
90	Япония	377,9	126,5	Монархия	Токио
91	Яман	528	28,9	Республика	Сана

Африка

92	Ангола	1246,7	30,4	Республика	Луанда
93	Алҷазоир	2381,7	42,7	Республика	Алҷазоир
94	Бенин	112,6	11,5	Республика	Порто-Ново
95	Ботсвана	581,7	2,2	Республика	Габороне
96	Буркина - Фасо	274,2	20,3	Республика	Уагадугу
97	Брунди	27,8	11,8	Республика	Бучумбура
98	Габон	11,3	2,2	Республика	Либревил
99	Гвинея	245,8	11,9	Республика	Конакри
100	Гвинея - Бисау	36,1	1,9	Республика	Бисау
101	Гвинея Экваториалӣ	28	1,3	Республика	Малабо
102	Гамбия	11,3	2,2	Республика	Банчул
103	Гана	238,5	29,5	Республика	Аккра
104	Замбия	752,6	17,7	Республика	Лусака
105	Зимбабве	390,5	16,6	Республика	Хараре
106	Кабо-Верде	4	0,6	Республика	Прая
107	Камерун	475,4	25,6	Республика	Яунде
108	Конго	342	5,4	Республика	Браззавил
109	Кот - Дувуар	322,4	24,9	Республика	Ямускуро
110	Кения	582,6	51	Республика	Найроби
111	Лесото	30,3	2,3	Монархия	Масеру
112	Либерия	111,3	4,9	Республика	Монровия
113	Ливия	1759,5	6,5	Республика	Триполи
114	Мадагаскар	587	26,3	Республика	Антананараиву

давомати

115	Малави	118,4	19,1	Республика	Лилонге
116	Марокаш	446,5	35,2	Монархия	Работ
117	Маврики	2	1,3	Республика	Порт-Луи
118	Мавритания	1030,7	4,5	Республика	Нуакшот
119	Миср	1001,4	97	Республика	Кохира
120	Мозамбик	801,6	3,5	Республика	Мапуту
121	Мали	1240	19,4	Республика	Бамако
122	Намибия	825,4	2,5	Республика	Виндхук
123	Нигер	1267	22,2	Республика	Ниамей
124	Нигерия	923,7	195,9	Республика	Абуча
125	Руанда	26,3	12,6	Республика	Кигали
126	Республикаи Африкаи Марказӣ	622,9	4,7	Республика	Банги
127	Республикаи Демократии Конго	2345,4	84,3	Республика	Киншаса
128	Республикаи Африкаи Ҷанубӣ	1219,9	57,7	Республика	Претория
129	Сан – Томе ва Принсипи	1	0,2	Республика	Сан-Томе
130	Сенегал	196,2	16,3	Республика	Дакар
131	Сомали	637,6	15,2	Республика	Могадишо
132	Судан	1886	41,7	Республика	Хартум
133	Свазиленд (Эсватини)	17,3	1,4	Монархия	Мбабане
134	Серра- Леоне	71,7	7,7	Республика	Фритаун
135	Судани Ҷанубӣ	619,7	13	Республика	Чубба
136	Танзания	948	59,1	Республика	Додома
137	Тунис	163,6	11,6	Республика	Тунис
138	Того	56,7	8	Республика	Ломе
139	Уганда	236	44,1	Республика	Кампала
140	Чад	1284	15,4	Республика	Нчамена
141	Чазираҳои Комор	2,2	0,8	Республика	Морони

142	Чазирахой Сейшел	0,45	0,1	Республика	Виктория
143	Чибути	23,2	1	Республика	Чибути
144	Эритрея	121,3	6	Республика	Асмера
145	Эфиопия	1127,1	107,5	Республика	Аддис-Абеба

Америка

146	Антигуа ва Барбуда	044	01	Монархия	Сент-Чонс
147	Аргентина	2780,4	44,5	Республика	Буэнос-Айрес
148	Барбадос	043	0,3	Монархия	Бричтаун
149	Белич	22,4	0,4	Монархия	Белмопан
150	Боливия	1098,5	11,3	Республика	Ла-Пас
151	Бразилия	8515,7	209,4	Республика	Бразилиа
152	Венесуэла	921	31,8	Республика	Каракас
153	Гаити	27,7	10,8	Республика	Порт-о-Пренс
154	Гаяна	214,9	0,8	Республика	Чорчтаун
155	Гондурас	112,1	9	Республика	Тегусигалпа
156	Гренада	034	0,1	Монархия	Сент-Чорчес
157	Гватемала	108,9	17,2	Республика	Гватемала
158	Доминика	0,75	0,07	Республика	Розо
159	Канада	9976	37,2	Монархия	Оттава
160	Колумбия	1138,9	49,8	Республика	Богота
161	Коста-Рика	51,1	5	Республика	Сан – Хоце
162	Куба	110,8	11,1	Республика	Гавана
163	Мексика	1972,5	130,8	Республика	Мехико
164	Никарагуа	129,5	6,3	Республика	Манагуа
165	Панама	78,2	4,2	Республика	Панама
166	Парагвай	406,7	6,9	Республика	Асунсон
167	Перу	1285,2	32,2	Республика	Лима
168	Республикаи Доминикан	48,7	10,8	Республика	Санто-Доминго
169	Салвадор	21	6,5	Республика	Сан-Салвадор
170	Сент – Китс ва Невис	0,26	0,05	Монархия	Бастер
171	Сент-Лусиа	0,62	0,2	Монархия	Кастири

давомат

172	Сент – Винсент ва гренадина	0,39	0,1	Монархия	Кингстон
173	Суринам	163,8	0,6	Республика	Парамарибо
174	Тринидад ва Тобаго	5,1	1,4	Республика	Порт-оф-Спейн
175	Уругвай	176,2	3,5	Республика	Монтевидио
176	Чили	756,9	18,6	Республика	Сантяго
177	Чазираҳои Багам	13,9	0,4	Монархия	Нассау
178	Штатҳои Муттаҳидай Америка	9519,4	328	Республика	Вашингтон
179	Эквадор	283,5	17	Республика	Кито
180	Ямайка	11	2,9	Монархия	Кингстон

Австралия ва Океания

181	Австралия	7692,0	24,5	Монархия	Камберра
182	Вануату	12,2	0,3	Республика	Порт-Вила
183	Зеландия Нав	268,6	4,9	Монархия	Веллингтон
184	Кирибати	0,71	0,1	Республика	Баирики
185	Науру	0,02	0,01	Республика	Ярен
186	Палау	0,45	0,02	Республика	Нгерулмуд
187	Папуа Гвинеяи Нав	461,7	8,5	Монархия	Порт-Морсби
188	Самоа	2,8	0,2	Республика	Апиа
189	Тувалу	0,02	0,01	Монархия	Фунафути
190	Тонга	0,74	0,1	Монархия	Нукуалофа
191	Фиджи	18,3	0,9	Республика	Сува
192	Чазираҳои Маршал	0,18	0,06	Республика	Мадҷуро
193	Чазираҳои Соломон	29,8	0,7	Монархия	Хониара
194	Штатҳои Федеративии Миқронезия	0,7	0,1	Республика	Паликир

Эзоҳ: Миқдори аҳолии мамлакатҳои ҷаҳон аз рӯйи маълумотҳои СММ 1.07. соли – 2018 дода шудааст. Дар ҷадвал мувофиқи ҳолати 01.01.2019 факат давлатҳои аз тарафи СММ расман тан гирифташуда маълумотҳо дода шудааст.

Манбаъ: Population Reference Bureau. 2018 World Population Data Sheet.

МУНДАРИЧА

Муқаддима.....	3
ҚИСМИ – I. ТАВСИФИ УМУМИЙ ҶАҲОН.....	4
БОБИ 1. ХАРИТАИ СИЁСИИ ҶАҲОН.....	4
§ 1. Харитай сиёсии ҷаҳон.....	4
§ 2. Тавсифи ривоҷбии иҷтимоӣ – иқтисодии мамлакатҳои ҷаҳон.....	7
§ 3. Соҳти давлатӣ ва шаклҳои идорақунии мамлакатҳои ҷаҳон.....	9
БОБИ 2. РЕСУРСҲОИ ТАБИИИ ҶАҲОН.....	12
§ 4. Ресурсҳои табиии ҷаҳон.....	12
§ 5. Географияи ресурсҳои минералӣ.....	14
§ 6. Географияи ресурсҳои табиии тамомнашаванда ва барқароршаванда	17
§ 7. Муаммоҳои замонавии экологӣ	20
БОБИ 3. АҲОЛИИ ҶАҲОН.....	24
§ 8. Миқдор, афзоиш ва ҷойгиршавии аҳолии ҷаҳон.....	24
§ 9. Таркиби ҷинсӣ, синну солӣ ва ирқии аҳолии ҷаҳон.....	28
§ 10. Таркиби этникӣ ва динии аҳолии ҷаҳон	32
§ 11. Урбанизатсияҳои мамлакатҳои ҷаҳон	35
§ 12. Машгулоти амалий.....	39
БОБИ 4. ХОЧАГИИ ҶАҲОНӢ.....	40
§ 13. Хочагии ҷаҳонӣ ва тақсимоти байналхалқии меҳнат	40
§ 14. Марказҳои иқтисодиёти ҷаҳон ва ҷараёнҳои интегратсияи байналхалқӣ	42
§ 15. Инқилоби илмӣ – технологӣ ва таъсири технологияҳои инноватсионӣ ба ривоҷи истеҳсолот.....	44
§ 16. Географияи энергетикаи ҷаҳон.....	46
§ 17. Географияи саноати металлургия ва кимиёи ҷаҳон.....	50
§ 18. Географияи саноати мөшинасозӣ ва сабуки ҷаҳон	53
§ 19. Географияи кишоварзии ҷаҳон.....	55
§ 20. Географияи ҷорӯдирии ҷаҳон	59
§ 21. Географияи нақлиёти ҷаҳонӣ.....	61
§ 22. Географияи робитаҳои байналхалқии иқтисодӣ.....	64
ҚИСМИ II . ТАВСИФИ РЕГИОНАЛИИ ҶАҲОН	67
БОБИ 5. МАМЛАКАТҲОИ ЕВРОПА	67
§ 23. Мавкеи географӣ, сарҳад ва харитай сиёсии Европа	67
§ 24. Шароити табиӣ, ресурсҳо ва аҳолии Европа	69
§ 25. Иқтисодиёти мамлакатҳои Европа.....	72
§ 26. Республикаи Федеративии Германия	74
§ 27. Шоҳигарии Муттаҳидони Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ	77
§ 28. Республикаи Франсия.....	80
§ 29. Республикаи Италия.....	83
§ 30. Федератсия Россия.....	86
§ 31. Хочагии Федератсия Россия	89
БОБИ 6. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ	92
§ 32. Мавкеи географӣ, сарҳадҳо ва харитай сиёсии қитъаи Осиё	92
§ 33. Ресурсҳои табиӣ ва аҳолии мамлакатҳои Осиё	94
§ 34. Ривоҷбии иқтисодии мамлакатҳои Осиё	96
§ 35. Республикаи Қазоқистон.....	99

§ 36. Республикаи Қиргизистон.....	101
§ 37. Республикаи Туркманистон	104
§ 38. Республикаи Тоҷикистон.....	106
§ 39. Машгулоти амалй.....	109
§ 40. Республикаи Туркия	110
§ 41. Республикаҳои Исломии Эрон, Афғонистон ва Покистон	113
Эрон	113
Афғонистон.....	115
Покистон.....	116
§ 42. Республикаи Ҳалқии Хитой.....	118
§ 43. Иқтисодиёт ва ноҳияҳои иқтисодии Хитой.....	120
§ 44. Республикаи Корея	123
§ 45. Япония	126
§ 46. Ҳиндустон	129
§ 47. Давлатҳоит араби ҳаличи Форс	132
§ 48. Давлатҳои Индонезия, Малайзия ва Сингапур	135
Индонезия	135
Малайзия	137
Сингапур.....	138
БОБИ 7. МАМЛАКАТҲОИ АФРИКА, АВСТРАЛИЯ ВА ОКЕАНИЯ, АМЕРИКА	140
§ 49. Мавқеи географӣ ва ҳаритаи сиёсии Африка.....	140
§ 50. Аҳолӣ ва ҳочагии мамлакатҳои Африка	143
§ 51. Республики Африқаи Ҷанубӣ	146
§ 52. Республикаи Федеративии Нигерия	148
§ 53. Республикаи Мисри Араб	150
§ 54. Иттифоқи Австралия.....	152
§ 55. Ҳаритаи сиёсии Америка	155
§ 56. Штатҳои Муттаҳидай Америка	156
§ 57. Ҳочагӣ ва ноҳияҳои иқтисодии Штатҳои Муттаҳидай Америка.....	159
§ 58. Канада	161
§ 59. Бразилия.....	163
§ 60. Такрории умумигардонӣ	166

O'quv nashri

ABDUHAKIM QAYUMOV,

IRANQUL SAFAROV,

MUHABBAT TILLABOYEVA,

VIKTOR FEDORKO

GEOGRAFIYA

Jahon iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasi

*Umumiyy o'rta ta'lif maktablarining
9-sinf o'quvchilari uchun darslik*

(Tojik tilida)

Beshinchi nashri

Мутарчим *P. Каримов*

Муҳаррир *Ҷ. Эшонқулов*

Муҳаррири техникӣ *Л. Хижсова*

Муҳаррири бадеӣ *Ҳ. Қутлӯқов*

Саҳифабанди компүтерӣ *Б. Душанова*

Литсензияи нашриёт АI 158, 14.08.2009.

Ба чопаш 17-уми июля соли 2019 имзо гардид. Андозаи $70 \times 90^{1/16}$.

Когази оғсетӣ. Чопи оғсетӣ. Гарнитураи «Times New Roman Tj».

Кегли 12. Қузъи чопии шартӣ 12,87. Қузъи нашрию ҳисобӣ 14,71.

Адади нашр 6743 нусха. Супориши № 19-218.

ХЭТН «O'zbekiston»-и Очонсии иттилоот ва коммуникатсияҳои оммавии

назди Маъмурияти Президенти Республикаи Ўзбекистон

100011, Тошканд, кӯчаи Навоӣ, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20

Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistaniptd-uzbekistan.uz

www.uptd-uzbekistan.uz

Чадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби ба ичора додашуда

№	Ному насаби донишомӯз	Соли хониш	Ҳолати китоб ҳангоми гирифтан	Имзои раҳбари синф	Ҳолати китоб ҳангоми супоридан	Имзои раҳбари синф
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						

Чадвали боло ҳангоми ба ичора дода шудан ва дар охири соли хониш баргардонида гирифтани китоб аз тарафи раҳбари синф аз рӯйи меъёрҳои зерин баҳо гузошта мешавад:

Нав	Ҳолати китоб ҳангоми бори аввал супоридан.
Хуб	Муқовааш бутун, аз қисми асосии китоб чудо нашудааст. Ҳамаи варақҳояш ҳаст, нодарида, чудо нашуда, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноатбахш	Муқова қач шудааст, канорҳояш коҳида, якчанд хатҳо кашида шудаанд, ҳолати аз қисми асосӣ чудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранд қаноатбахш таъмир шудааст. Варақҳои чудошудааш аз нав таъмир шудааст, дар баъзе саҳифаҳо хат кашида шудаанд.
Файри-қаноатбахш	Муқова хат кашида шудааст, даридааст, аз қисми асосӣ чудо шудааст ё ки умуман нест, файриқаноатбахш таъмир шудааст. Саҳифаҳо дарида, варақҳо намерасанд, хат кашида, ранг карда партофта шудааст, китоб барқарор карда намешавад.

O'quv nashri

ABDUHAKIM QAYUMOV,
IRANQUL SAFAROV,
MUHABBAT TILLABOYEVA,
VIKTOR FEDORKO

GEOGRAFIYA
Jahon iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasi

*Umumiyy o'rta ta'lif maktablarining
9-sinf o'quvchilari uchun darslik*

(Tojik tilida)

Beshinchi nashri

Мутарчим Р. Каримов
Муҳаррир Ҷ. Эшонқулов
Муҳаррири техникӣ Л. Хижсова
Муҳаррири бадеӣ Ҳ. Қутлӯқов
Саҳифабанди компүтерӣ Б. Душанова

Литсензияи нашриёт АI 158, 14.08.2009.

Ба чопаш 17-уми июля соли 2019 имзо гардид. Андозаи $70\times90^{1/16}$.
Когази оғсетӣ. Чопи оғсетӣ. Гарнитураи «Times New Roman Tj».
Кегли 12. Қузъи чопии шартӣ 12,87. Қузъи нашрию ҳисобӣ 14,71.
Адади нашр 887 нусха. Супориши № 19-219.

ХЭТН «O'zbekiston»-и Очонсии иттилоот ва коммуникатсияҳои оммавии
назди Маъмурияти Президенти Республикаи Ўзбекистон
100011, Тошканд, кӯчаи Навоӣ, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20
Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.
e-mail: uzbekistaniptd-uzbekistan.uz
www.uptd-uzbekistan.uz